

OPETUS- JA
KULTTUURIMINISTERIÖ

Selvitys kirja-alasta ja soveltuvin osin lukemisesta

Markus Leikola

Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2026:22

Selvitys kirja-alasta ja soveltuvin osin lukemisesta

Markus Leikola

Opetus- ja kulttuuriministeriö Helsinki 2026

Julkaisujen jakelu

Distribution av publikationer

**Valtioneuvoston
julkaisuarkisto Valto**

Publikations-
arkivet Valto

julkaisut.valtioneuvosto.fi

Opetus- ja kulttuuriministeriö
CC BY-NC-ND 4.0

ISBN pdf: 978-952-415-158-0
ISSN pdf: 1799-0351

Taitto: Valtioneuvoston hallintoyksikkö, Julkaisutuotanto

Helsinki 2026

Selvitys kirja-alasta ja soveltuvin osin lukemisesta

Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2026:22		Teema	Kulttuuri
Julkaisija	Opetus- ja kulttuuriministeriö		
Tekijä/t	Markus Leikola		
Toimittaja/t	Silja Hakulinen		
Kieli	suomi	Sivumäärä	160

Tiivistelmä

Selvitys on osa kulttuuripoliittisen selonteon jatkotoimia ja ensimmäinen laatuaan. Sen tarkoitus on muodostaa kokonaiskuva kirja-alasta, kirjallisuudesta ja soveltuvin osin lukemisesta Suomessa.

Keskeiset johtopäätökset ovat:

- kirjallisuuden status Suomessa on korkea, mutta rakenteet harsoiset,
- nykyisen kaltainen suomalainen kirjallisuuden arvoketjusto ja ekosysteemi on eurooppalaisessa vertailussa hyvin toimiva ja vähäisin muutoksin takaa eri toimijatasoille kohtuullisen osan alan tulonjaosta,
- kirjallisuuden valtavirtojen katveessa on lukuisia yhteiskuntapoliittisesti merkittäviä mutta kaupallisesti vähämerkityksisiä kirjatyyppisiä, joiden olemassaolo vaatii tukimuotojen kehittämistä muun muassa mutta ei vain yhdenvertaisuusperustein.
- lukemisen murros on vakava uhka kansalaisten vähimmäisosaamistasolle tulevaisuuden Suomessa, eikä nykyisellä tavalla organisoitu lukutaitotyö riitä takaamaan sitä,
- kirjoitustaitotyö tulee nostaa lukutaitotyön rinnalle ja kehittää näiden koulutusta nykyistä kokonaisvaltaisemmin ja strategisesti johdettuna.

Asiasanat kirjallisuus, lukeminen, kirja-ala, kustantajat, kirjailijat, kääntäjät, tietokirjallisuus, kaunokirjallisuus

ISBN PDF	978-952-415-158-0	ISSN PDF	1799-0351
Asianumero	VN/25247/2025	Hankenumero	OKM058:00/2025

Julkaisun osoite <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-415-158-0>

Utredning om bokbranschen i Finland

Undervisnings- och kulturministeriets publikationer 2026:22	Tema	Kultur
Utgivare	Undervisnings- och kulturministeriet	
Författare	Markus Leikola	
Redigerare	Silja Hakulinen	
Språk	Sidantal	160
	finska	

Referat

Utredningen är en del av de fortsatta åtgärderna i den kulturpolitiska redogörelsen och är den första i sitt slag. Dess syfte är att skapa en helhetsbild av bokbranschen, litteraturen och till tillämpliga delar av läsandet i Finland.

De centrala slutledningarna är:

- litteraturen har hög status i Finland, men strukturerna är sköra,
- värdekedjan och ekosystemet för den nuvarande finländska litteraturen är välfungerande i europeisk jämförelse och garanterar med små ändringar en rimlig del av inkomstfördelningen i branschen till olika aktörsnivåer,
- i skuggan av mainstreamlitteraturen finns det många boktyper som är samhällspolitiskt betydelsefulla men kommersiellt av mindre betydelse och vars existens kräver en utveckling av stödformerna bland annat men inte uteslutande med tanke på jämlikhetsprincipen.
- förändringarna i läsandet är ett allvarligt hot mot medborgarnas minimikunskapsnivå i Finland, och läskunnighetsarbetet organiserat i sin nuvarande form är inte tillräckligt för att garantera den,
- skrivkunnighetsarbetet bör lyftas fram vid sidan av läskunnighetsarbetet och utbildningen i dessa bör utvecklas på ett mer övergripande sätt än för närvarande och vara strategiskt ledd.

Nyckelord litteratur, läsning, bokbranschen, förläggare, författare, översättare, facklitteratur, skönlitteratur

ISBN PDF	978-952-415-158-0	ISSN PDF	1799-0351
Ärendenummer	VN/25247/2025	Projektnummer	OKM058:00/2025

URN-adress <https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-415-158-0>

Study of the book sector in Finland

Publications of the Ministry of Education and Culture, Finland 2026:22		Subject	Culture
Publisher	Ministry of Education and Culture		
Author(s)	Markus Leikola		
Editor(s)	Silja Hakulinen		
Language		Pages	160
	Finnish		

Abstract

This study, the first of its kind, is part of the follow-up measures to the Cultural Policy Report. It aims to provide a comprehensive overview of the book sector, literature and, where applicable, reading in Finland.

The key conclusions are:

1. Literature enjoys a high status in Finland but lacks strong support structures.
2. The current value chain and ecosystem of Finnish literature function well by European standards and, with minor adjustments, ensure a reasonable distribution of income to various actors across the sector.
3. Numerous types of books on the margins of the literary mainstream are significant in terms of social policy but have little commercial value. Their continued existence requires the development of support mechanisms based on, but not limited to, equality considerations.
4. The shift in reading habits poses a serious threat to the minimum competence of people in future Finland, and literacy efforts in their current form cannot safeguard it.
5. Writing skills must be highlighted alongside literacy, and education in both fields must be developed through a more comprehensive, strategically managed approach.

Keywords	literature, reading, book sector, publishers, authors, translators, non-fiction, fiction		
ISBN PDF	978-952-415-158-0	ISSN PDF	1799-0351
Reference number	VN/25247/2025	Project number	OKM058:00/2025
URN address	https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-415-158-0		

Sisältö

Hyvä lukija	8
1 Johdatus kirja-alaan	11
2 Kirjan määrittely, formaatit ja genret	15
3 Toimijat, arvoketjut ja ekosysteemit	21
3.1 Kustantamot	23
3.2 Paperikirjan vähittäismyynti	29
3.3 Kirjailijat ja kuvittajat	31
3.3.1 Tekijöiden rojalit	34
3.3.2 Tekijöiden apurahat	36
3.3.3 Tekijöiden ja kääntäjien lainauskorvaukset ja korvaukset e-aineistojen kirjastokäytöstä	38
3.4 Kääntäjät	40
3.5 Kirjatukku ja -logistiikka	41
3.6 Lukuaikapalvelut	42
3.7 Kirjan hinta	47
3.7.1 Kirjan hinnan vaihtelu	47
3.7.2 Kirjan hinta ja kirjailijan ansainta	51
3.7.3 Arvonlisäverotus	57
3.8 Kirjakaupan, lukuaikapalvelujen ja kustantamojen kytkökset	61
3.9 Näytelmäkirjallisuuden arvoketjut	62
3.10 Kansainvälisyys	64
3.10.1 Kirjallisuusvienti	64
3.10.2 Lähtökohtaisesti kansainvälistyvä kirjallinen liiketoiminta	67
4 Kirja-alan koulutus	69
4.1 Kirjallisuus-, kirjoittamis- ja kirjailijakoulutus	69
4.1.1 Sanataiteen taiteen perusopetus	69
4.1.2 Toisen asteen ammatillinen opetus	71
4.1.3 Korkea-asteen opetus	71
4.1.4 Muu kirjoittajakoulutus	73
4.1.5 Kirjoittamiskoulutuksen johtopäätöksiä	74
4.2 Muu tekijäkoulutus	75
4.3 Muu kirja-alan koulutus	76

5 Kirjastot	77
5.1 Yleiset kirjastot	77
5.2 Kirjastoautotoiminta	79
5.3 Erikoiskirjastot	81
5.4 Valtakunnallinen e-kirjasto	82
5.5 Kirjastoverkon tukitoiminnot ja koulukirjastot	83
6 Kirjasosiaalisuus ja parasosiaalisuus	86
6.1 Lukupiirit	87
6.2 Kirjalliset yleisötapahtumat	87
6.3 Kirjallisuuskritiikki ja kirjassome	88
6.4 Kirja-alan järjestöt	89
7 Lukeminen, lukutaito ja lukutaitotyö	90
7.1 Lukeminen	90
7.1.1 Erot lukemisessa formaattien välillä	91
7.1.2 Lasten ja nuorten lukeminen	92
7.1.3 Aikuisväestön lukeminen	94
7.2 Lukutaito	96
7.3 Lukutaitohankkeet	100
7.4 Johtopäätöksiä lukemisen ja kirjoittamisen nykytilanteesta	102
7.4.1 Lapset ja nuoret	104
7.4.2 Kahden kulttuurin väestö	105
7.4.3 Vähän koulutetut miehet	108
8 Erityiskysymyksiä	111
8.1 Sananvapaus ja sensuuri	111
8.2 Suomalaisen järjestelmän kyky ylläpitää taidekirjallisuutta	112
8.3 Yhteiskunnallisesti merkittävä epäkaupallinen kirjallisuus	114
8.3.1 Kirjallisuus kotoperäisillä vähemmistökielillä	114
8.3.2 Selkokirjat	117
8.3.3 Hiljaiset sekä monikieliset kirjat	118
8.4 Tekoäly ja algoritmit	119
8.5 Markkinaehtoisten toimijoiden ja julkisten toimijoiden työnjakokysymyksiä	120
9 Toimenpide-ehdotukset	123
9.1 Systeemiset ehdotukset	124
9.2 Alakohtaiset ehdotukset	141
9.3 Jatkoselvityskohteet	147
Kirjalliset ja verkkolähteet	156

HYVÄ LUKIJA

Tämän selvityksen tekoajankohtaan, syksyyn 2025, osui poikkeuksellisen vilkas kirjasyksy. Siihen antoivat osaltaan aihetta uutiset, joista osa odotettuja, osa etukäteen tiedossa ja jotkut yllättäviä: Spotify laajeni Suomessakin äänikirjapalveluksi, Helsingin kirjamessujen kävijämäärä ylsi ensimmäisen kerran yli 100 000 kävijän ja samalla Göteborgin ohitse Pohjoismaiden suurimmaksi kirjallisuustapahtumaksi, Tanska alensi kirjan arvonnäkökulman 25 prosentista noltaan – ja eduskunta sai kulttuuripoliittisen selonteon käsittelyn päätökseen.

Kulttuuripoliittinen selonteko valmistui marraskuussa 2024 ja eduskunta hyväksyi sen käsittelyn päätteeksi sivistysvaliokunnan mietinnön lokakuussa 2025. Selonteossa linjataan kulttuuripolitiikan tavoitteet ja toimet 2040-luvulle asti. Siinä todetaan, että ”tavoitteisiin pääsemiseksi kulttuurialalle on saatava muutosvoimaa, ja toimialan rakenteita ja rahoitusta on uudistettava” (Kulttuuripoliittinen selonteko 2024).

Kulttuuripoliittisessa selonteossa linjataan toimenpiteitä, jotka ovat tarpeen tavoitteiden saavuttamiseksi. Yksi näistä on:

”Kirja-alasta tehdään laajempi selvitys ja sen pohjalta kansallinen toimenpideohjelma kirjallisuuden tukemiseksi.” (Kulttuuripoliittinen selonteko 2024.)

Tämä raportti on tuon selvitystyön tulos. Raportissa on kuvattu kirja-alan toimijoita ja näiden toimintatapoja sekä vaikutussuhteita, tarvittaessa täydentäen vertailutiedolla ulkomaihin, erityisesti muihin Pohjoismaihin tai muihin taiteenaloihin. Raportin perspektiivi on pääsääntöisesti sama kuin kulttuuripoliittisen selonteon; lukemisen ja kirjallisuuden kehityksen nopean murroksen takia pitkien aikavälien ennustaminen on kuitenkin vaikeaa, joten käytössä on ollut aavistuksen selontekoa lyhyempi eli noin 5–20 vuoden päähän ulottuva tarkastelutapa.

Arviot tulevista kehityssuunnista perustuvat laajaan tausta-aineistoon ja keskusteluihin alan toimijoiden kanssa, mutta ovat selvityshenkilön omia. Rakenteellisesti raportti jakautuu kuvaukseen eri osatekijöistä, nykytilanteen arviointiin sekä toimenpide-ehdotuksiin. Lukemista, lukutaitoa ja lukutaitotyötä käsitellään niiltä osin

kuin se liittyy välittömästi kirja-alaan ja sen rakenteisiin menemättä kovin syvälle esim. äidinkielen ja kirjallisuuden opetukseen varhaiskasvatuksessa, peruskoulussa tai lukiossa. Toisaalta myös monet lukemisen edistämisen tavoitteet edellyttävät toteutuakseen toimenpiteitä, jotka kohdistuvat kirja-alaan.

Selvityksessä ei ole tarkasteltu julkisen vallan tukea ja toimenpiteitä kirjallisuuden edistämiseksi kokonaisuutena, koska suuri määrä erilaisia toimia vaikuttaa eri tavoin kirja-alan ekosysteemin eri kohtiin ja monet niistä välittömästi tai välillisesti useampiin kohtiin.

Sikäli kun havaittuihin ongelmakohtiin on ollut mahdollista tuottaa konkreettisia ratkaisumalleja, nämä on tuotu esiin mahdollisen jatkovalmistelun pohjaksi. Nämä toimenpide-ehdotukset yhteiskunnan eri tahoille on koottu loppuun erilliseksi luetteloksi. Lopussa on myös luettelo tahoista, jotka on tavattu tämän selvityksen merkeissä sekä lähteistä, joihin tekstissä on viitattu.

Selvityksestä on rajallisen keston ja työmäärän rajoittamisen vuoksi rajattu pois kirjallisuuden tutkimus sekä elokuva-, televisio- ja pelikäsikirjoittaminen, joissa syntyviä tuotoksia ei perinteisesti ole luettu kirjallisuudeksi toisin kuin näytelmäkirjallisuus. Myös kirjallisuusterapia on rajattu pois. Kotoperäisistä vähemmistökielistä on rajattu pois viittomakielisen julkaisutoiminnan käsittely, koska se poikkeaa muusta kirja-alan toiminnasta ja arvoketjuista suuresti; myöskään yleisiä kirjastoja koskevat säännökset eivät kata viittomakielisiä kirjastopalveluja. Kaikilla osa-alueilla ei myöskään ole ollut mahdollisuutta syventyä yhtä perusteellisesti kuin toisilla.

Lisäksi ei ole käsitelty tarkemmin sellaisia kysymyksiä, jotka ovat kaikille taiteenaloille yhteisiä ja joissa selvityksen kohteeksi sopii paremminkin koko taidekenttä. Tehdyssä selvitystyössä on kuitenkin tullut ilmi, että kirjallisuuden kannalta merkittävimpiä tällaisia tavoitteita ovat:

- **Säätiöillä on keskeinen merkitys taiteen tukemisen volyyymille sekä diversiteetille, joten on tärkeää säilyttää säätiöiden vapautus tuloverosta.**
- **Yritysten kulttuurilahjoitusten verovähennysoikeuden avaaminen, jossa on iso potentiaali kulttuurin rahoituksen kasvattamiseksi muilla rahoituslähteillä kuin kuluttajien ostot tai julkisen talouden tuki, joista molemmat kaksi viimeksi mainittua ovat osoittautuneet erittäin suhdanneherkiksi, mistä seuraa kulttuurimme ja taiteemme perustan pitkäaikaisen säilymisen ja kehittämisen vakava vaarantuminen.**

Haluan lausua lämpimät kiitokseni niille 106 taholle (yhteensä 169 henkilölle), joiden kanssa minulla on ollut mahdollisuus vaihtaa ajatuksia, kerätä tietoa sekä jopa panna joitakin uusia yhteyksiä tulille kirjallisuuden ja lukemisen kentän eri puolilla ympäri Suomea. Kaikkia kirja-alaan ja lukemiseen liittyviä tahoja ei rajallisten raa-
mien puitteissa ollut mahdollista tavata, mutta uskoisin keskeisimpien intressien tulleen hyvin valotetuksi – ja monet ajatusten aihiot kehittyivät nimenomaan vuoro-
vaikutuksessa muiden toimijoiden kanssa, mikä on ollut korvaamattoman arvo-
kasta. Erityiskiitokset Tanskassa asuvalle vapaalle toimittajalle Annukka Oksaselle
sikäläistä kirjallisuuspolitiikkaa valottavan aineiston hankinnasta ja kontekstoi-
misesta. Toimenpide-ehdotukset edustavat vain ja ainoastaan selvityshenkilön
näkömää.

Toivomukseni on, että tämän raportin myötä ne tulisivat vilkkaan julkisen keskuste-
lun ja monipuolisen arvioinnin kohteeksi, sekä mikäli hyödylliseksi ja tarpeelliseksi
nähdään, aikanaan jatkovalmisteluun.

Markus Leikola, selvityshenkilö
Helsingissä 17.3.2026

1 Johdatus kirja-alaan

Suomen kirjojen historia alkaa *Missale aboense* -kirjasta, joka painettiin Saksan Lyy-pekissä vuonna 1488. Varsinaiseen nousukiitoon kirjojen julkaiseminen kiihtyi vasta autonomian aikana, jolloin kirja, kirjailijat ja kirjallisuus näyttelivät tärkeää roolia sekä symbolisen tason suomalaisen kansakunnan identiteetin rakentamisessa että suomen kielen käytön lisääntyessä eliitin ja hallinnon kielenä uusien kansallisten, valtakunnan osia yhdistävän ja sen kehittämiseen tähtäävien infrastruktuurien kuten rautatien, postin ja kansankoulun myötä 1860-luvulta lähtien. Tässä suhteessa kehitys oli hyvin samansuuntainen monien muiden pienempien eurooppalaisten kulttuurien kanssa kansallisromantiikan aikakaudella.

Kansakunnan itseymmärryksessä kirja on monesti ollut se väline, joka on auttanut siirtymään yhdestä aikakaudesta toiseen, tunnetuimpana esimerkkinä Väinö Linnan *Tuntematon sotilas*, joka ilmestyessään 1954 keskeisesti käänsi Stalinin ajan uhkan ja epävarmuuden ainutlaatuisiksi kansalliseksi selviytymiskertomukseksi, jossa Suomi ei taistellut Natsi-Saksan aseveljenä, vaihtanut puolta kaksi kertaa tai edes hävinnyt maailmansotaa sotilaallisesti ylivoimaiselle naapurilleen, vaan ”Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liitto voitti, mutta pieni ja sisukas Suomi tuli toiseksi”. Ja aivan kuten Topelius 80 vuotta aikaisemmin hitsasi eri murteita puhuvat ja erilaisilla ”kansanluonteilla” varustetut ”heimot” yhdeksi kokonaisuudeksi *Maamme-kirjallaan* – jo kirjan nimi on mitä poliittisin – samalla tavoin Linnan konekiväärikomppaniakin on suomalaisen 1940-luvun yhteiskunnan mikrokosmos.

70 vuotta *Tuntemattoman* ilmestymisen jälkeen Suomi on taas siirtymässä yhdestä aikakaudesta toiseen: hyvinvointivaltion kasvu suurten ikäluokkien tuomien verotulojen ja heille mitoitettun palvelujärjestelmän myötä on tullut päätökseen ja maassa kysytään, mihin meillä on varaa – suomalaisuuden olennainen säilyttäen. Ihmisten arki on digitalisoitunut nopeasti, vuorovaikutukseen on tullut sekä uusia polarisoivia että aiemmasta poikkeavin tavoin yhdistäviä elementtejä ja koko yhteiskunta on kansainvälistynyt vauhdilla, jossa kollektiivisella minäkuvalla on töitä pysyä perässä.

Kirja, kirjallisuus, sivistys ja jopa lukeminen etsivät 2020-luvun puolivälissä nekin paikkaansa yhteiskunnassa toiselle tavalla kuin aikaisemmin. Yhteiskunnalliset megatrendit kuten ympäristökriisit, internetin kehitys sekä polarisoituminen vaikuttavat kaikkeen. Vuosikymmenen uusimpina piirteinä pandemian sekä mittavien

aseellisten konfliktien aiheuttama turvattomuuden ja epävakaisuuden tunne kiihdyttää kehitystä, jossa yhteisölliset kokemukset sekä instituutioiden ja traditioiden jatkuvuus ja kyky tukea niin yksilöä kuin yhteiskuntaa heikentyvät ja vastaavasti yksilöllisyys korostuu, mutta ei ilmentymänä vapaudesta vaan jatkuvana itsereflektiona ja taisteluna paikasta auringossa yhä vähemmällä tuella.

Kirja tarjoaa edelleen elämyksiä: matkoja toisiin maailmoihin ja nahkoihin, parhaimmillaan eskapismia tai oivalluksia maailmasta, sen luonteesta ja toiminnasta. Yksittäisistä lukuelämyksistä rakentuva sosiaalinen ja parasosiaalinen yhteisöllisyys, kirjallinen kulttuuri fyysisenä kirjahyllyjen täyteenä kasvuympäristönä antamassa takeita ymmärryksen ja sivistyksen kasvamisesta. Lukemisen vähenemisen ja muun maailmankuvaa muokkaavan tarjonnan sekä kulutuksen vastaavasti kasvaessa kirjoilla ja kirjallisuudella ei ole enää samanlaista johtoasemaa kasvatuksen ja sivistyksen työkaluna kuin aiemmin, vaan kirjallisuus joutuu lunastamaan yhä kovemmassa kilpailussa paikkansa ihmisten ajankäytöstä myös uusin keinoin ja motivaatioin.

Toisaalta huoli suomalaisten lukutaidosta ja sen rapautumisesta on kasvanut paljon kirjallisuus- ja kulttuuripiirejä, jopa koulutuskeskusteluakin laajemmaksi, osaksi yleispolitiikkaa.

Kirja-alalla ja lukemisella on lukuisia piirteitä, jotka tekevät alasta ja näistä asioista uniikkeja. **Tiivistetysti: kirjan, kirjallisuuden ja kirjailijoiden status on ollut Suomessa perinteisesti korkea, mutta kirja-alan rakenteet hajanaisia ja muita verrokkialoja heikompia.**

Suomen kirja-alalle on myös ominaista, että olemme monella mittarilla – esim. kirjaston käytössä – maailman kärkeä, mutta samaan aikaan ala on monella tapaa sisäänpäin kääntynyt. Aihepiirit vaihtelevat kyllä kansallisista ja paikallisista universaaleihin ja kansainvälisiin, teemoissa, käsittelytavoissa ja tyyleissä on sekä omaperäistä että kansainvälisten trendien mukaista. Mutta kirjallisuusvientimme on sekä euromääräisesti että osuutena alan liikevaihdosta huimasti jäljessä muita Pohjoismaita, ja kynnys suomalaisen kirjallisuuden kaanonin laventamiseen perinteisestä on yhä korkea: maahanmuuttajien kirjallisuus muuttuu laajalti hyväksytyksi suomalaiseksi kirjallisuudeksi, kun he – kuten Pajtim Statovci tai Sofi Oksanen – kirjoittavat kansalliskielillä. Sen sijaan arabiaksi kirjoittavan Hassan Blasimin, joka on asunut Suomessa yli 20 vuotta ja on Suomen kansalainen, tuotanto ei kiinnity osaksi suomalaista kirjallisuutta, vaikka hän on kaikkien aikojen kansainvälisesti palkituimpia kirjailijoitamme. Sadan tuhannen ihmisen suomenvenäläisestä väestöstä ei ole noussut venäjäksi kirjoittavia kirjailijoita.

Summattuna: kun me puhumme kirjoista ja kirjallisuudesta, me sekä puhumme että emme puhu samoista kirjoista ja kirjallisuudesta kuin viisi tai kaksikymmentäviisi vuotta sitten, eikä kyse ole vain nimikkeistä, vaan sanojen merkityksistä.

Hyviä esimerkkejä löytyy roppakaupalla selaillessa Kai Ekholmin ja Yrjö Revon teosta *Kirja tienhaarassa vuonna 2020* (Ekholm & Repo 2010). He yrittivät viisitoista vuotta sitten ennustaa kirjan tulevaisuutta maalinaan vuosi 2020, mutta digitalisointuminen nähtiin tuolloin vain e-kirjojen ja lukulaitteiden esiinmarssina – ennakoimatta äänikirjojen, suositusalgoritmien tai tekoälyn nousua. ”Kansallinen kirjallisuus on vuonna 2020 suojassa piratismilta” ja ”media seuraa kirjallisuutta aktiivisesti”. Molemmat teesejä, joiden kestävyys on kyseenalaista vuonna 2026.

Kun tässä raportissa luonnostellaan maailmaa viiden tai kahdenkymmenen vuoden päähän ja mietitään, mitä sitä varten tulisi tehdä, lähtökohtana on muutoksen jatkuminen: kirjat ja kirjallisuus eivät ole 2030–2050-luvuilla samat kuin nyt.

Jos ei kirja ja kirjallisuus pysy muuttumattomana, ei myöskään se, mitä pidetään hyvänä ja mitä huonona kirjallisuutena – se juuri on yksi syy sille, miksi monialaisuus ja riittävän laaja julkaisutoiminta on tärkeää kulttuurin jatkuvuudelle. Tämä korostuu pienen kielialueen maassa: tällä hetkellä maailmassa ei ole muita valtioita kuin Suomen valtio, jotka pitävät suomen kielestä huolta.

Kirjallisuuden korkean statuksen käänköpuoli on myös epäselvä ja osin puuttuva terminologia ja määritelmät; itsestään selvänä pitäminen johtaa usein myös kirja-alan sisällä alan ilmiöiden epätarkkaan hahmottamiseen.

Taideoiloilla tarjontaa ja tulokkaita on aina enemmän kuin kysyntää ja niitä, jotka voivat elää taiteen tekemisellä eikä kirjailijuus ei ole matalasta alalitetulokynnyksestään huolimatta poikkeus, pikemminkin päinvastoin. Kirjallisuudelle on ominaista, että kohtuullisen iso osa alasta ja alan tekijöistä voi piipahtaa hetkeksi parrasvaloissa – pelkästään yhdessä, alan isoimmassa tapahtumassa, Helsingin kirjamesuilla 2025 esiintyjä oli yli 1700, ja vaikka joukossa on muitakin kuin kirjailijoitakin, luku vastaa 40 prosenttia suomen- ja ruotsinkielisten kauno- ja tietokirjailijaliittojen jäsenistöstä tai 20 prosenttia vuosittaisista uutuuksikirjoista.

Kirjallisuuden elinvoimaisesta tilasta kertoo sekin, että taidepuheen ja markkinahumun välissä radikaalejakin kokeiluja, jotka venyttävät kirjan rajoja, olemusta ja tehtäviä, pääsee sekä julki että saa julkisuutta osakseen. Vuonna 2025 Osuuskuunta Poesia julkaisi Erkkä Filanderin runokirjan *Siemenholvi*, joka on A3-kokoinen fyysisesti valtava teos, jota ei voi lukea kädessä pitäen tai julkisessa liikennevälineessä tai edes sylissä, vaan kirja vaatii oman lukupöytänsä. Teoksen

aineellistuminen olisi ollut täysin mahdotonta ilman Koneen säätiön 20 000 euron avustusta painokuluihin. Kirjailija Niko Hallikainen taas julkaisi ainoastaan verkossa ilmaiseksi ladattavan romaanin *Prima Materia*.

Kuva kirjallisuudesta 2020-luvun puolivälissä on enemmänkin kaleidoskooppi kuin maisema.

Ehkä raportin kokoamiskauden, syksyn 2025, koskettavimman julkisen puheenvuoron kirjallisuudesta käytti kuitenkin lasten- ja nuortenkirjallisuuden Finlandia-voittajan valitsija Mustafa Muuse palkintogaalassa:

”Kirjojen maailma on pelastanut minut. Lapsuuteni oli monella tapaa synkkä, mutta kirjat olivat arkeni aurinko. Ne eivät ainoastaan opettaneet minua ajattelemaan, ne opettivat minut unelmoimaan. Ne antoivat minulle sanat, ja sanat antoivat suojan syrjäytymistä vastaan. Ne antoivat minulle siivet, jotka ovat kantaneet minut tähän hetkeen.” (Muuse 2025.)

Edelleenkin kuitenkin pätee, että kirja syntyy neljä kertaa: ensimmäisen kerran tekijänsä ideana, usein vaikeasti verbalisoitavana, toisen kerran valmiina käsikirjoituksena, joka on vielä bitteinä, kolmannen kerran fyysisenä, kosketeltavana esineenä ja neljännen kerran lukijan päässä, jossa se integroituu kaikkeen päässä ennestään olevaan, joka ennestään oleva myös vaikuttaa kognition peruslinalaisuuksien mukaan siihen, miten uusi informaatio otetaan vastaan ja tulkitaan.

2 Kirjan määrittely, formaatit ja genret

Vaikka jokaisella on selvä mielikuva kirjasta, tämän selvityksen näkökulmasta on välttämätöntä täsmentää, millaista määritelmää käytetään ja miksi. Kirja on tekstipainotteinen julkaisu, mutta siinä ei välttämättä ole lainkaan tekstiä.

Kirja painetaan niteeksi, paitsi silloin kun kirja julkaistaan muussa formaatissa kuin paperikirjassa eli sähköisenä, jolloin kirja ei ole fyysinen esite, vaan tiedosto tai useamman tiedoston kokonaisuus. Sähköisiä formaatteja on kaksi: e-kirja ja äänikirja.

Paperikirjatkin voidaan jakaa sidotuiksi (kovakantiset) ja nidotuiksi (pehmeäkantiset), samoin kirja voi ilmestyä useana niteenä (esimerkiksi tietosanakirja tai kootut teokset). Kun kirjan koko on pienennetty taskuun mahtuvaksi, sitä kutsutaan pokkariksi (engl. pocket book), jota pidetään usein omana formaattinaan. Pokkari on yleensä pehmeäkantinen ja halvemmalle paperille painettu, jotta sen kuluttajahinta voitaisiin painaa mahdollisimman alas.

Myös verottajalla on oma määrittelynsä kirjalle, eli kriteeristö, jolla kirja pääsee osalliseksi yleistä arvonlisäverokantaa alemmasta alvistä: ”fyysisellä alustalla oleva tai sähköisesti luovutettava kirja” (Arvonlisäverolain 85:7 §).

Helpoin tapa määritellä kirja on todeta, että se on teos, jolla on ISBN-numero. International Standard Book Number on nykyään Kansainvälisen standardointijärjestelmä ISO:n normi, jolla jokainen teos voidaan identifioida yksikäsitteisesti.

Tässä raportissa kirjallisuutta tarkastellaan useasta toisensa leikkaavasta ulottuvuudesta käsin:

- Formaatit
- Genret
- Julkaisukielet
- Ikäryhmät
- Alkuperäiskieli

Tässä raportissa ryhmitellään julkaisukielet seuraavasti:

- Perustuslain 17 §:ssä määritellyt kansalliskielet **suomi ja ruotsi**
- Perustuslain 17 §:ssä erikseen nimetyt kielet eli Suomessa puhuttavat saamen kielet pohjoissaame, inarinsaame ja koltansaame sekä romanikieli ynnä karjalankieli, jota perustuslaissa ei mainita, mutta joka Suomessa on puhuttu satojen vuosien ajan ja jonka puhujamäärä nykyisin on samassa kokoluokassa saamenkielten kanssa; näistä käytetään termiä **kotoperäiset vähemmistökielet** (tässä yhteydessä perustuslain 17 §:ssä erikseen mainittua viittomakieltä ei iole otettu tässä huomioon, koska sillä ei julkaista kirjallisuutta samassa mielessä kuin muilla kielillä – vaikkakin esityksiä esim. runoista ja näytelmistä)
- Perustuslain 17 § tarkoittamassa mielessä (”muilla ryhmillä on oikeus ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan”) muut Suomessa puhuttavat, usein maahanmuuttajataustaiset kielet, joista tässä selvityksessä käytetään termiä **muut kielet**.

Termiä yleinen kirjallisuus käytetään muusta kuin oppimateriaaleista. Oppimateriaalit-sanalla taas viitataan sekä oppikirjoihin että niiden sähköisiin vastineisiin että kokonaisuun verkkopohjaisiin oppimisalustoihin, jotka eivät enää suoraan vastaa yhtä yksittäistä kirjaa.

Yleinen kirjallisuus jakautuu kahteen pääryhmään, kaunokirjallisuuteen ja tietokirjallisuuteen (jos kohta oppikirjat ovat myös osa tietokirjallisuutta!). Kaunokirjallisuuden kolme perinteistä osa-aluetta ovat runous (poetiikka), draama (näytelmäkirjallisuus) sekä proosa (romaanit, novellit, muu ns. kertomakirjallisuus). Uusimpana tulokkaana kaunokirjallisuudessa on, sarjakuvat. Sarjakuvan ensisijaisena julkaisualustana oli pitkään lehdistö, ja populaarikulttuuria laajemman statuksen osana kirjallisuutta sarjakuva sai vasta 1980-luvun mittaan, kun sarjakuvromaanit yleistyivät ja ilmaisu moninaistui (Hänninen 2024).

Tietokirjallisuuden puolella ei vastaavia vakiintuneita jakoja ole, mutta yksi käyttökelpoinen tapa on jakaa tietokirjallisuus

- hakuteoksiin (tietosanakirjat, sanakirjat, kartastot, matrikelit yms.),
- käyttötietoon (keittokirjat, self-help, manuaalit jne.),
- tiedekirjoihin (sekä tutkimuksen kansantajuistamista eli popularisointia että originaalitutkimusjulkaisuja) ja
- narratiiviseen tietokirjallisuuteen eli asiaproosaan.

Vaikka hakuteosten määrä on vähentynyt ja ammattikirjallisuutta on siirtynyt yksinomaan verkkoon, tietokirjallisuutta julkaistaan edelleen paljon enemmän kuin kaunokirjallisuutta. Tietokirjallisuuden näkyvyys yleisesti ottaen on pienempi kuin kaunokirjallisuuden, ja esimerkiksi kirjallisuuskritiikissä harvoin käsitellään (narratiivistenkaan) tietokirjojen kirjallisia ansioita – ”tietokirja on kritiikille vain aihe”, pelkistää kauno- ja tietokirjoja molempia kirjoittava Tiina Raevaara (Raevaara 2025).

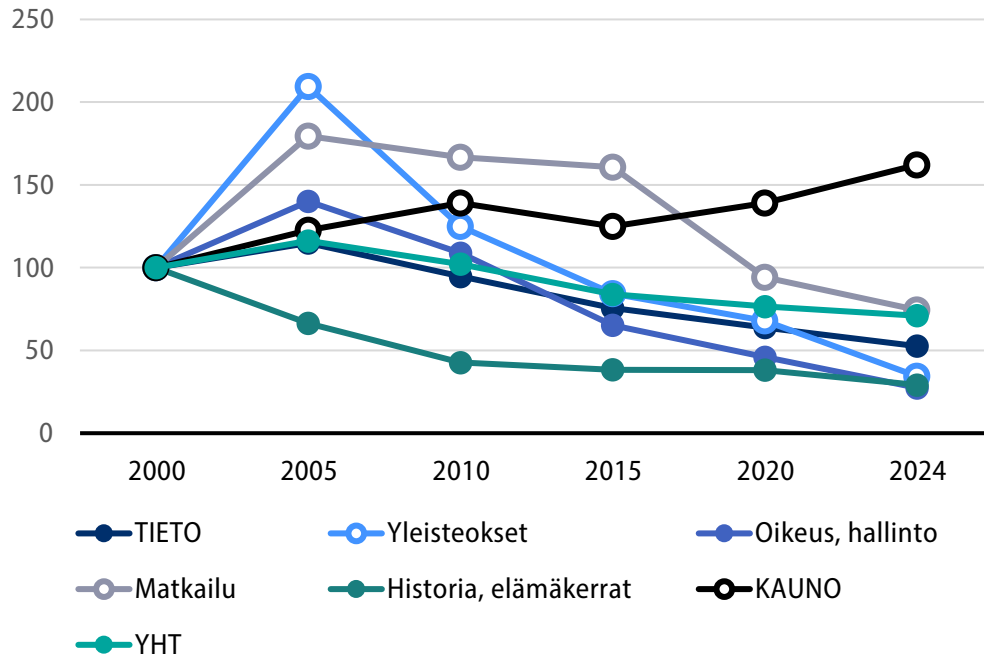
Erikseen on mainittava vielä esseistiikka, joka luokitellaan välillä kaunokirjallisuudeksi, välillä tietokirjallisuudeksi ilman mitään selkeää johdonmukaisuutta. Esseistikkassa onkin molempien piirteitä.

Oheisesta kuviosta 1 näkee varsin selvästi internetin vaikutuksen viimeisen neljänneksivuosisadan ajalta: samalla se näyttää, että kaunokirjallisuuden uusien julkaisujen nimikemäärät ovat olleet jatkuvasti, suhdanteista riippumatta hienoisessa kasvussa eikä äänikirjojen kulutuksen raju kasvu ole aiheuttanut tähän kovin merkittävää muutosta. (Tilaston lähde, Kansalliskirjasto 2025, ei erottele lasten- ja nuortenkirjoja tai oppimateriaaleja erikseen, vaan ne sisältyvät genreihin, joista oheiseen kuvaan on poimittu mukaan muutamia kiinnostavimpia – esim. historian ja elämäkertojen lähtöluku vuonna 2000 oli 2327 nimikettä ja vuonna 2024 enää 678 nimikettä, oikeuden ja julkisen hallinnon vastaavasti 716 ja 196).

Suomessa julkaistiin vuonna 2024 yhteensä 8350 kirjaa painettuina eli paperi- tai printtikirjoina, joista 3198 kaunokirjoja ja 4818 tietokirjoja (ilman luokitusta 334 kirjaa). Tämä nimikemäärä on pysynyt yhdeksän tuhannen molemmin puolin 2020-luvulla, mutta vielä 2010-luvun alkupuolella määrä oli säännöllisesti yli 11 000 (Kansalliskirjasto 2025). Vielä 1960-luvulla vuosittainen nimikemäärä oli alle 3000 ennen peruskoulun tuloa ja sen myötä lisääntyntä oppikirjojen julkaisutahdin kiihtymistä 1970-luvulla.

Kuvio 1. Kirjallisuusgenrenjen uusien julkaisujen nimikemäärien indeksöityjä kehityksiä 2000–2024.

Kirjallisuusgenrenjen nimikemäärät 2000–2024

Kuten kuvioista 1 käy ilmi, laskijoita ovat tietyt (esimerkinomaisesti mukaan otettut) tietokirjallisuuden lajit kuten tiede- ja ammattikirjallisuus, joka on pitkälti siirtynyt verkkoon sekä hakuteokset, jotka ovat korvautuneet erilaisilla internetin ensyklopedisilla sekä kartta- ja sanakirja- sekä käännöspalveluilla, jatkossa entistä enemmän tekoälyavusteisesti. Lisäksi on otettava huomioon, että **vuonna 2024 julkaistuista 8350 kirjasta lähes kaksituhatta ei ollut suomen- tai ruotsinkielisiä ja näistä noin tuhat oli luonnon-, lääketieteen ja insinööritieteiden alaan kuuluvia, todennäköisimmin väitöskirjoja tai muita pienen kansainvälisen asiantuntijayleisön kirjoja.** Muunkielisten kirjojen määrä on pysytellyt koko tämän vuosisadan ajan noin kahdessatuhannessa; eniten on suhteellisesti vähentynyt ruotsinkielinen kirjallisuus, jonka nimikemäärä lähti nollaluvun 600–700 nimikkeen vuosivauhdin jälkeen laskuun ja putosi 2010-luvun lopussa nykyiselle, 250–300 nimikkeen vuositasonsa. Maahanmuuttajakielillä julkaistuja kirjoja on erittäin vähän.

Ylivoimainen valtaosa sähkökirjoista (e-kirjat ja äänikirjat) on samoja teoksia kuin paperikirjat. Pelkästään e-kirjana tai äänikirjana tai molempina sähköisinä formaatteina julkaistuja teoksia ilmestyy selvityksen tekijän arvion mukaan 2020-luvun puolivälissä vuosittain viidensadan ja tuhannen väliltä. Määrä on kasvussa. On myös genrejä, joita ei juurikaan julkaista äänikirjoina, kuten runoteokset, huolimatta runouden vahvasta suullisesta perinteestä. Lyhyen keston vuoksi äänikirjarunouden ansainnalla on vaikea peittää edes tuotantokuluja.

Kirjallisuuden rakenteelliset muutokset voivat näyttää pieniltä, mutta kuva muuttuu, kun sitä tarkennetaan. Esimerkiksi vaikka historian ja elämäkertojen osuus on laskenut määrällisesti eniten 2000-luvun alkuvuosikymmeninä, elämäkerrat ovat siirtyneet vahvasti äänikirjavetoisiksi, jopa lukuaikapalvelujen sisäänheittotuotteeksi. Ryhmänä ”Oikeus, hallinto” on isossa laskussa, mutta sen alaryhmä true crime nousussa, ja kaiken lisäksi niin äänikirja edellä, ettei kaikista nimikkeistä edes tehdä paperiversiota. Keittokirjat eivät ole hävinneet, vaikka reseptejä saa ilmaiseksi internetistä, mutta kategoria on luonut nahkansa varsin hyvin menestyvinä julkiskeittokirjoina. Ja ammattikirjallisuudesta – kuten oikeuden ja hallinnon alan kirjallisuudesta – iso osa on korvautunut erikoistuneilla ja usein maksullisilla verkkopalveluilla, joissa on yhdistelty käsikirjastomaisiksi kokonaisuuksiksi tietomääriä, jotka ovat aiemmin ilmestyneet lukuisina eri kirjoina, sillä merkittävimmällä erotuksella, että tietoa päivitetään jatkuvasti.

Kaunokirjallisuuden nimikemäärä on viimeisten 25 vuoden aikana puolitoistaker-
taistunut. Kun kirjallisuuden kriisistä puhuttaessa – termi, jota harvoin määritellään
ja joka toistuu julkisessa keskustelussa luvattoman usein – useimmiten tarkoitetaan
juuri kaunokirjallisuuden tilaa ja ”kuntoa”, **ei ainakaan kaunokirjallisuuden tar-
jonnan kehityksen perusteella voi puhua kriisistä.**

Kehitys on eri maissa ollut osin saman-, osin erilaista, jopa Pohjoismaidenkin kes-
ken. Ruotsissa ja Tanskassa vuosittain julkaistava nimikemäärä kasvaa ja kasvu
painottuu kaunokirjallisuuteen; molemmissa kaunokirjallisuuden määrä on osapuil-
leen sama kuin meillä, 3500–4000 nimikettä vuodessa. Molemmissa kuitenkin tie-
tokirjallisuutta julkaistaan paljon vähemmän kuin meillä, Tanskassa runsas 3000 ja
Ruotsissa enää alle 2000 nimikettä. Vuotuinen kokonaisnimikemäärä jää Ruotsissa
ja Norjassa 7000 paikkeille, Tanskassa sähköisissä formaateissa ilmestyy enemmän
nimikkeitä kuin painettuina. Johtuen isoista eroista tilastointitavoissa kokonaisnimi-
kemäärien suora vertaileminen on vaikeaa.

Sitten on asioita, joita tilastot eivät kerro: **tieto- ja kaunokirjallisuuden raja on
hämärtnyt voimakkaasti.** On romaaneja, joiden tekijät vannovat käsi sydämellä
kaiken olevan totta ja toisaalta taas narratiivisessa tietokirjallisuudessa (jota on

varsinkin aiemmin kutsuttu myös asiaproosaksi) ei voi olla aivan varma, kuinka pitkälle kaunokirjallisuuden keinojen lisäksi on lainattu myös fiktion etiikkaa. Sen ja kaunokirjallisen proosan tarkkaa rajalinjaa on yhä vaikeampi vetää. Monet tietokirjallisuuden kasvualueet kuten elämäkerrat ja true crime asettuvat tälle yhteiselle vyöhykkeelle.

Englantilaisperäiset termit fiktio ja nonfiktio valaisevatkin paremmin sitä, mistä jaossa on kyse: sellainen, mikä on tekijänsä mukaan seipitettä, on fiktiota ja kaikki muu on nonfiktiota. Suomalaisessa termissä ”tietokirjallisuus” hämärtyy se, että kaikki nonfiktio ei ole tietopohjaista – samaan kategoriaan mahtuvat tieteellisten tutkimusten lisäksi ”vaihtoehtoiset tieteet” siinä missä totuusarvoon kantaa ottamattomat genret kuten ystävä- ja värityskirjat. Rajan hämärtymisestä kertoo sekin, että aika ajoin tekijät saavat apurahaa tieto- tai kaunokirjan tekemiseen, mutta lopputulos luokitellaankin toiselle puolelle raja-aitaa – tai sama kirja saa lukuisia eri luokitteluja eri kirjastoissa ja kirjakaupassa.

Lasten- ja nuortenkirjat eivät ole yksi kokonaisuus, vaan kokonainen oma universuminsa. Niissä on ensinnäkin eri kielillä kaikki samat kirjallisuudenlajit kuin aikuisillekin, lastenrunoudesta erilaisiin lasten tietokirjoihin, mutta lisäksi vielä hyvin erilaisia ikäryhmittäisiä konsepteja. Rajanveto Young Adults -kirjallisuuden ja aikuisten kirjallisuuden kanssa ei ole selkeä. Isolle osalle lastenkirjoja on ominaista sarjoittaminen, jolloin konsepti, hahmot ja tarinan rakenne on vakioitu. Sarjat voivat olla pitkiäkin kuten esim. Aino Havukaisen ja Sami Toivosen *Tatu ja Patu*, joita on ilmestynyt vuosittain jo 22 teosta tai Timo Parvelan *Ella ja kaverit*, joita on vuodesta 1995 alkaen ilmestynyt yhteensä 46 teosta.

Käännöskirjallisuuden osuus on ollut pitkään noin 16 prosenttia Suomessa julkaisusta kirjallisuudesta. Lähtökielissä englantia dominoi pitkään samana pysyneellä, hieman vajaan 60 prosentin osuudella, toisena tulee ruotsi noin 15 prosentin osuudella, sitten saksa ja ranska 5 prosentin osuuksilla, näiden jälkeen muut pohjoismaiset sekä isot eurooppalaiset kielet. Harvinaisempien kielten osuus on ollut yhteensä 10 prosentin luokkaa, mutta nimikemäärät kasvussa.

Suomi on kotimaisen kirjallisuuden painotuksellaan poikkeus Pohjoismaissa: Tanskassa käännöskirjoja julkaistaan kotimaisia enemmän sekä kauno- että tietokirjoissa, Ruotsissa käännöskirjallisuuden osuus vaihtelee paljon genreittäin: kaunokirjoista 35–40 prosenttia on käännettyjä, lasten- ja nuorten- sekä tietokirjallisuudessa vain 10–15 prosenttia eli koko nimikkeistö yhteensä 25 prosenttia. Norjassa hieman yli puolet kaunokirjallisuudesta on käännettyä, mutta tietokirjallisuudesta vain neljäsosa, kun taas lasten- ja nuortenkirjallisuudessa osuudet ovat yhtä isot, koko nimikkeistö yhteensä käännöskirjallisuuden osuus 40 prosenttia.

3 Toimijat, arvoketjut ja ekosysteemit

Kirja-ala on Suomessa varsin pieni ala, sen volyymin jäädessä kokonaisuudessaan alle miljardiin euroon. **Kirja-alalle on ominaista paradoksi: korkea erityisosaamisen vaade, olipa kyse tekijyydestä, kustantamisesta, kaupasta tai jatkojalostuksesta – ja toisaalta ohut koulutusrakenne sekä joissakin tapauksissa matala alalletulokynnys alan ulkopuolisilla meriiteillä.**

Vanhan sanonnan mukaan kustannustoiminnassa yhdistyvät pörssi ja katedraali – mutta tämä sama dualismi, henkisten ja kulttuuriarvojen ylläpitämisen yhdistäminen taloudelliseen, erityisesti myynti- ja markkinointiosaamiseen, pätee yhtä lailla kirjakauppaan kuin jopa kirjastoihinkin, joiden on pidettävä bestsellereitä riittävästi yleisön saatavilla, mutta jotka eivät voi käyttää niihin liikaa niitä resursseja, joiden on riitettävä myös harvinaisemman kirjallisuuden hankintaan ja esilläpitoon.

Aikajänteet eivät tee kirja-alasta helpompaa nekään: vaikka tuntuu välillä, että uutuusproosa elää vain syksystä joulukuun, niin kustantajan rahat ovat olleet kirjan ilmestyessä kiinni kirjailijan rojalteniakoissa tai kääntäjän palkkioissa ja kustantamon infrastruktuurissa jo vuosien ajan ennen ilmestymispäivää. Toisaalta taas oppikirjat ovat merkinneet vuodesta toiseen jauhavia kassakoneita, jos kohta niiden tekemiseen tarvittava työryhmä, grafiikka ja valokuva ovat paljon kalliimpia tuotantopanoksia kuin kaunokirjassa – ja sitten tämäkin logiikka muuttui, kun oppimateriaali on sähköistynyt ja maksuttoman toisen asteen myötä kunnat hankkivat kirjat vanhempien sijaan (lukuun ottamatta pientä määrää vanhempia, jotka haluavat täydentää lapsensa oppimateriaalia tai joiden lapset ovat yksityiskouluissa).

Toisaalta alan pienuus, tiiviys ja tämän kaksinaisuuden omintakeisuus ovat myös tehneet kirja-alasta sisänpäinlämpiävemmän kuin moni muu ala: suurimmat kustantamot ja kirjakaupat ovat toistasataa vuotta vanhoja ja niiden keskeisissä hahmoissa – johtajina ja osin omistajinakin – on ollut sukujen kuten Reenpää, Jäntit, Särkilahdet, Salovaarat ja Revot edustajia sukupolvesta toiseen, vaihtaen tehtäviä myös kustantamisen, kaupan, logistiikan ja agentuuritoiminnan välillä.

Kirja-alan pitkän historian aikana yrityksiä, jotka ovat olleet instituution asemassa, on kuollut, mutta uusia syntynyt tilalle. Muutokset kaupan rakenteessa ovat kuitenkin omaa luokkaansa: ne alkoivat marketmyynnin kasvamisella ja kirjekerhojen kirjakauppatoiminnan keskittymisellä ja kirjakerhojen hiipumisella ja kiihtyivät luku-aikapalveluiden rantauduttua Suomeen Ruotsista 2016.

Suomalaisen kirja-alan ekosysteemin keskeiset tekijät voi pelkistää viiteen seikkaan:

- **Kustantamoiden pitkäjänteinen kyky tasapainoilla kulttuuritehtävän ja kannattavuuden välillä.**
- **Kaupan ja myyntikanavien kentän jatkuva ja rajukin uudistuminen markkinoita kasvattaen.**
- **Kirjailijoiden moninapainen apurahaverkko pienen kielialueen monipuolisen tarjonnan takaajana.**
- **Kirjastojen vahva lakisääteinen asema sekä kirjamarkkinan monipuolisuuden ylläpitäjänä, kirjan elinkaaren pidentäjänä että lukutaidon rapautumisen hidastajana.**
- **Alan kyky kokonaisuutena hyödyntää ja uusintaa kirjan korkeaa yhteiskunnallista statusta.**

Kirja-alalle kokonaisuutena on ominaista myös pieni yrityskoko: suurimmatkin yritykset ovat keskisuuriksi yrityksiksi (20–500 miljoonaa euroa liikevaihtoa) pikemminkin pieniä kuin suuria. Suurimman kustantamon, Otavan, liikevaihto on 80 miljoonaa euroa (seuraavana WSOY 60 miljoonaa) ja Otava-konsernin kirjakauppatoiminnan, Suomen suurin sekin, 85 miljoonaa (seuraavana Akateeminen kirja-kauppa 14 miljoonaa). Logistiikkayriys Storian (entinen Kirjavälitys) liikevaihto on 135 miljoonaa euroa.

Kirja-alan yrityksille on myös ominaista, että ne toimivat lähes kokonaan kotimarkkinoilla. Yritykset kansainvälistyä on helppo luetella: suomenruotsalaiset kustantamot tekivät ensin logistiikkasopimuksia Ruotsin markkinoilta 1990-luvulla ja vuosituhannen vaihteessa myös yritysostoja saadakseen (lähtökohtaisesti tappiolliselle) suomenruotsalaisen yleisen kirjallisuuden tuotannolleen suuremman markkina-alueen, mutta molemmat tuolloiset suurimmat yritykset Schildts sekä Söderströms joutuivat vetäytymään pois. Pelkkä kieli ei riitä Pohjanlahden ylittämiseen: suomenruotsalaiset kirjailijat eivät muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta ylitä julkisuuskyynnytystä Ruotsissa pelkän yhteisen kielen tähden – ja näin on ollut pitkään.

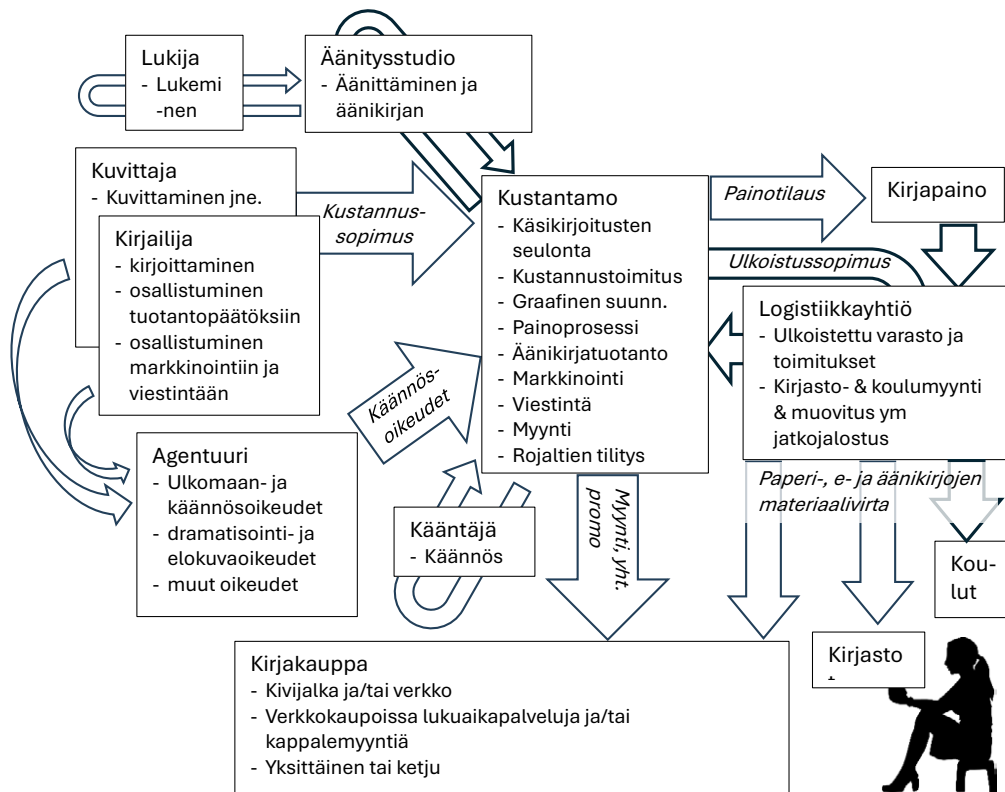
Selkeitä poikkeuksia niin yrityskoossa kuin kansainvälistymisessäkin on vain yksi: oppimateriaaliliiketoimintaa harjoittava (esiopetus, perusopetus, toinen aste) Sanoma Pro, jonka 764 miljoonan euron liikevaihdosta (2024) suurin osa tulee Suomen ulkopuolisista Euroopan maista, joissa useissa Sanoma Pro on markkinajohtaja (mm. Espanja, Hollanti, Puola). Oppimateriaalimarkkina on kirjalogistiikan ohella myös ainoa selkeästi keskittynyt kirja-alan arvoketjujen osa: suomenkielinen varhaiskasvatuksen, peruskoulun ja toisen asteen oppimateriaalimarkkina on käytännössä Otavan ja Sanoman duopoli, ruotsinkielinen Schildts & Söderströmsin monopoli.

Yleiseen kirjallisuuteen olennaisesti kuuluva tappiollisen mutta kulttuurisesti merkittävän vähälevikkisen kirjallisuuden kustantaminen bestsellerien tuotoilla on ratkaistu oppimateriaalikustantamisessa omintakeisesti: kaupallisesti kannattamattoman oppimateriaalikustantamisen on hoitanut 1990-luvun alkupuolelta lähtien Opetushallituksen yksikkö OPH Oppimateriaalit (ks. 8.5.).

3.1 Kustantamot

Kirjankustannusliiketoiminta on, kuten kuviosta 2 näkyy, kirja-alan ekosysteemin ytimessä. Kustantamoja on Suomessa laskutavasta riippuen 170–250. Näistä 101 oli vuoden 2026 alussa alan toimialayhdistyksen Suomen kustannusyhdistyksen jäseniä. Myös muut tahot kuin päätoimiset kustantajat julkaisevat kirjoja ja vastaavasti osa omakustanteista on yritysmuodossa kustannettu. Kustantajaa voi kutsua suurreksi, jos sen vuotuinen nimikemäärä on yli 80, keskiuureksi 20–80 nimikkeellä ja pieneksi alle 20 nimikkeen vuosituotannolla (luokittelu selvityksen tekijän oma). Osa kustantamoista on itsenäisiä yhtiöitä, osa kuuluu konserneihin ja osa on (useimmiten yritysoston jälkeen) juridisesti aputoiminimiä, joilla on oma profiilinsa, mutta jotka ovat osa samaa yritystä kuin ryhmän muut kustantamot. Konserneilla sekä kustantamoryppäillä on tyypillisesti yhteistä kaikki muut osastot (talous, hallinto, myynti, markkinointi, viestintä, tekniikka ym.) paitsi kustannustoimitukset. Pienkustantamossa yksi tai kaksi ihmistä hoitaa nämä kaikki funktiot.

Kuvio 2. Kirja-alan ekosysteemi

Suomen Kustannusyhdistyksen jäsenkustantamojen myynti on kasvanut 2020-luvun ajan ja lähestyy 300 miljoonaa. On huomattava, että luvut ovat vain sadan (pitkälti suurimman) kustantamon myyntiä ja luvut arvonlisäverotonta myyntiä seuraavalle portaalle – pitäen sisällään siis sekä myynnin kirjakaupoille että myös myyntiä loppuasiakkaille mm. kustantamojen oman verkkokaupan kautta.

Taulukko 1. Kustannusyhdistyksen jäsenkustantamojen myynti kirjallisuuslajeittain.

Kirjallisuudenlaji	2020		2021		2022		2023		2024	
	milj. €	%	milj. €	%	milj. €	%	milj. €	%	milj. €	%
Kaunokirjallisuus	41,7	+28	49,5	+18	52,8	+6	54,4	+3	57,3	+5
Sarjakuvat	0,8	-27	1,2	+44	1,1	-10	0,7	-38	0,6	-5
Lasten- ja nuortenkirjat	30,5	+12	32,6	+7	30,8	-5	28,7	-7	29,9	+4
Tietokirjat	75,2	-4	80,9	+8	75,2	-7	75,8	+1	73,5	-3
YL. KIRJALL. YHT.	148,1	+7	164,2	+11	159,9	-3	159,6	0	161,4	+1
Oppimateriaalit	100,1	-4	112,0	+12	119,8	+7	125,1	+4	125,9	+1
KAIKKI YHT.	248,5	+2	276,3	+11	279,8	+1	284,7	+2	287,3	+1

Suomen kustantamokentässä on ollut useita rakennemuutoksia, mutta kaikki suurimmat toimijat ovat vähintään sata vuotta vanhoja. Viimeisten 50 vuoden merkittävin rakennemuutos oli järjestely, jossa Sanoma Oy:n myydessä WSOY:n yleisen kirjallisuuden ruotsalaiselle perheyhtiö Bonnierille 2011, samassa kaupassa Sanoma osti Bonnierilta (Bonnierin jo aiemmin omistaman) Tammen sekä Bonnierin ruotsalaisen oppikirjatoiminnan. Sanoma oli jo aiemmin 2000-luvun alussa ostanut Hollannista, Belgiasta ja Puolasta oppimateriaalikustantamoja. Sanomaan jäänyt WSOY:n ja Tammen sekä kaupassa Ruotsista saatu oppimateriaalikustannus tekivät siitä lopullisesti eurooppalaisen oppimateriaalikustantajajätin, jolle ei ole verrokkia suomalaisessa kustannusmaailmassa. Oppimateriaalien kysyntä on vakaata ja rajat ylittävä suuruuden ekonomia helpommin saavutettavaa kuin yleisen kirjallisuuden puolella.

Vuoden 2011 rakennejärjestelyistä seurasi myös ensimmäistä kertaa suurten kustantamojen historiassa WSOY:lle liiketoiminnallinen vaade saada yleinen kirjallisuus kannattavaksi ilman yleisen kirjallisuuden perinteistä subventoimista oppikirjakustantamisen tuotoilla (mihin Otavalla edelleen on mahdollisuus samoin kuin Schildts & Söderströmsillä ruotsinkielisellä puolella).

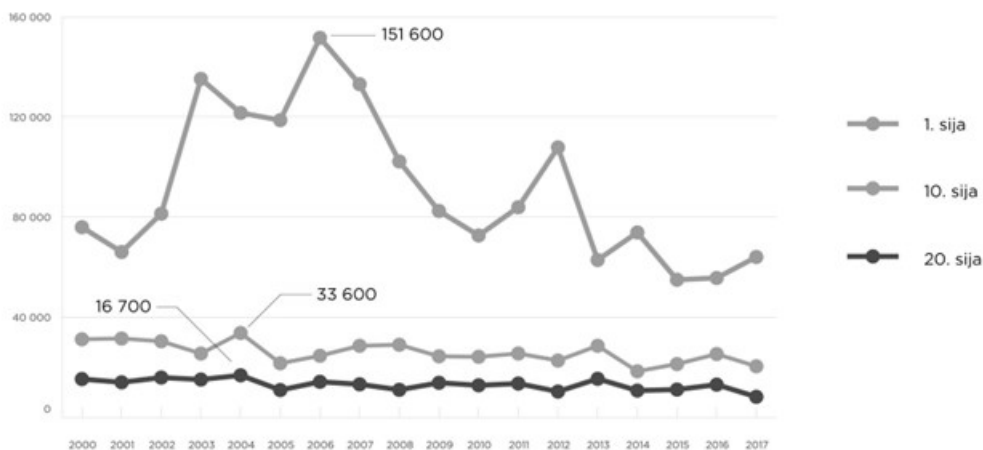
Tästä kertoo sekin, että kirja-alan nimikemäärän ja kannattavuuden notkahtaessa 2010-luvun puolivälissä Otava oli ainoa suurista ja keskisuurista kustantajista, joka teki voitollista tulosta. WSOY puolestaan on vastannut onnistuneesti haasteeseen: se teki 2011–2015 yli 7 miljoonaa euroa tappiota, mutta 2020–2024 yhteensä 20 miljoonaa voittoa pelkällä yleisellä kirjallisuudella (Otavan voitto 2020–2024 oppimateriaaleilla ja yleisellä kirjallisuudella oli yhteensä 46 miljoonaa).

Keskisuurten yleisen kirjallisuuden kustantamojen kenttä on viimeisten 40 vuoden aikana elänyt, pääosin siten, että niitä ostettu ja fuusioitu (jotkut jatkaen vanhalla brändillään) ja vastaavasti syntyneet uusia, kun kokeneet tekijät ovat lähteneet suuresta kustantamosta perustamaan uutta yritystä. Kokonaan alan ulkopuolelta tulleita merkittäviä toimijoita ei juurikaan ole kustantamokentällä ollut, mikä kuvaa osaltaan alan tiivyyttä. Keskisuurten kentässä merkittävimpiä viime vuosikymmenten tapahtumia ovat olleet Weilin+Göös in poistuminen alalta 1980–90-luvuilla, Liken myynti Otavalle ja Inton, Teoksen sekä Siltalan perustaminen 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä sekä kahden viimeksi mainitun fuusioituminen 2024.

Suomen kustannusyhdistyksen mukaan ”karkeasti voidaan todeta, että kirja, jonka painos on 2000 kappaletta ja hinta kirjakaupassa 30 euroa, ei vielä tuota kustantajalle voittoa. Käytännössä vasta tätä suuremmat painokset tuovat rahaa myös kustantajan liiketoiminnan kehittämiseen. ”Tämä merkitsee sitä, että **suurin osa**

Suomen vuosittaisesta yli 8000 nimikkeestä tuotetaan tappiollisesti. Kirjojen painosmäärät ovat voimakkaasti polarisoituneet ja suurissa kustantamoissa eniten myyvät bestsellerit kannattelevat tuotannon valtaosaa; pienissä kustantamoissa taas omistaja-yrittäjä joustaa, kun riskien hajauttamisen ja hittien toivossa pidetään yllä niin suurta uutuusvalikoimaa kuin mahdollista. **Lisäksi bestsellerienkin myyntimäärät ovat laskeneet niin paljon, että sillä on jo vaikutusta kustantajien riskinotto-kykyyn,** jonka Suomen oloissa suuret (yli 20 000 kappaaleen) tai jättimäiset (yli 50 000 kappaaleen) myynnit ovat mahdollistaneet. Esimerkiksi Ilkka Remeksen – joka on 2000-luvun myydyin kirjailija – trilleriä *Shokkiaalto* myytiin 2010 eli ilmestymisvuonnaan 72 000 kappaletta (kaikki paperikirjoja), kun taas vuoden 2025 Remes-uutuutta *Punarutto* myytiin paperikirjana 23 100 kappaletta. Se oli silti vuoden toiseksi myydyin kotimainen kaunokirja ja kolmanneksi myydyin kaunokirja, sillä vuonna 2025 vain kolme kirjaa ylitti 20 000 kappaaleen paperikirjamyynnin. Äänikirjamyynnin tuoma lisä bestsellereihin toimii samankin genren (jännitys) sisällä hyvin eri tavoin eri kirjoille: siinä missä vuonna 2025 Remes keräsi 23 100 paperikirjan päälle 13 600 sähkökirjaa eli 1,6-kertaisti kokonaismyynniksi 36 700, Satu Rämön *Tinna* kasvatti paperikirjan 45 200 kappaaleen myynnin 73 500 äänikirjalla ja 12 800 e-kirjalla 2,9-kertaiseksi 131 600 kirjan kokonaismyynniksi. Max Seeckin saman genren vuoden 2025 uutuuden *Petetty* myynti painottuu puolestaan Rämöäkin enemmän uusiin formaatteihin: 11 800 paperikirjaa, 24 500 äänikirjaa ja 4000 sähkökirjaa, paperimyynti 3,4-kertaistui 40 300 kirjan kokonaismyynniksi. Sijoilla 10 ja 20 vuosimyyntitilastoissa olevien teosten myyntiluvut ovat eläneet paljon listakärkeä vähemmän (Kuvio 3, Aalho 2018).

Kuvio 3. Bestsellerlistojen kärkikirjojen kokonaismyynnin kehitys 2000–2017. (Lähde: Aalho 2018.)

Viime vuosina kustantamot ovat yhä enenevässä määrin perustaneet omia verkko-kauppojaan, joihin ne pyrkivät siirtämään suoraa kirjamyyntiä leikatakseen välistä kirjakaupan kulut. Tällä on ollut suora vaikutus kustantamojen talouden kohentumiseen ja kirjakaupan heikkenemiseen.

Pienkustantamojen kenttä on runsas ja monipuolinen. Joissakin kirjallisuudenlajeissa, kuten runoudessa ja sarjakuvassa, niiden rooli on yhtä merkittävä kuin suurten kustantamojen, ellei jopa merkittävämpikin sekä alalle tulossa että rohkeammissa kustannusohjelmissä. Vastaavasti pienkustantamojen toiminnan jatkuvuudessa on kyse usein yrittäjien jaksamisesta pienellä palkalla tai talkootyöllä, silloinkin kun yritysmuotona on osuuskunta ja vastuunjakajia siis useampia. Omien erikoisalojensa kirjallisuuspalkintojen jaossa pienkustantamot ovat pärjänneet hyvin ja toisaalta runous- ja sarjakuvapalkinnot ovat niille myös näkyvyyden kannalta erittäin tärkeitä (Hänninen 2024).

Kustantamot toimivat lähes kokonaan markkinaehtoisesti ilman julkisia tukia. Ruotsinkielisellä puolella Svenska Litteratursällskapet jakaa painatus- ja käännöstukea 50 000–85 000 euron edestä vuosittain.

Kustannustoiminnassa ei ole käytössä yleisiä laatusertifiointeja eikä auditointeja. Prosessien laatua on mahdotonta arvioida, mutta tämän selvityksen kuluessa on käynyt ilmi, että siinä saattaa olla sellaisia puutteita, joiden korjaamisessa laatustandardien laatimisesta ja laadun seurannasta voisi olla hyötyä.

3.2 Paperikirjan vähittäismyynti

Paperikirjoja myydään useita eri kanavia pitkin. Koulujen ja kirjastojen suuri osuus koko kaupasta näkyy nimenomaan myyntikanavien jakaumassa (taulukko 2).

Taulukko 2. Paperikirjojen myynti kanavittain 2024. (Arvonlisäverottomin kuluttajahinnoin.)

Myyntikanava	Milj. eur.	Markk.osuus
Kirjakaupat	92,9	24 %
Muut vähittäiskaupat	69,7	18 %
Hankintasopimus- ja etämyynti	131,6	34 %
Muut jakelutiet yhteensä	92,9	24 %
YHTEENSÄ	387,1	100 %

Kirjakauppaverkko on Suomessa supistunut niin, että nykyisin yleiskirjakauppoja on enää kolmasosa 1990-luvun lamaa edeltäneestä määrästä (Taulukko 3). Vastavasti 1990- ja 2000-lukuja hallinnut marketkanavan toimipisteiden kasvu on käänntynyt 2010-luvun kokonaisu-myynnin notkahduksen myötä laskuun ja on vakiintunut 160–170 myymälän välille siinä missä kirjakauppojen määrä jatkaa hidasta laskuaan äänikirjan läpimurron ja pandemian jälkeen. Keskeisin syy kirjakauppojen määrän vähenemiseen on ollut vähittäiskaupan yleinen rakennemuutos: erikoiskaupan keskittyminen hypermarketeihin (kuten K-Citymarketit ja S-ryhmän Prismat).

Taulukko 3. Kirjakauppojen määrän kehitys suomessa 1980–2025.

Kategoria	1980	1989	1996	2009	2015	2021	2022	2023	2024	2025
Yleiskirjakauppa	410	390	329	270	211	141	141	134	130	128
Market/tavaratalo	127	104	166	181	205	166	166	166	164	164
Erikoiskirjakauppa	0	24	34	89	98	51	51	41	32	32

(Lähde: Kirjakauppaliitto. Kirjakauppa = erillisessä myymälässä toimiva kirjakauppa (mukaan lukien kaikki Akateemisen Kirjakaupan myymälät ja kauppakeskuksissa toimivat kirjakaupat); market/tavaratalo = supermarketin, tavaratalon (pois lukien Stockmann) tai hypermarketin sisällä toimiva erillinen kirjaosasto; erikoiskirjakauppa = jäännöserämyymälä, kristillinen kirjakauppa, kirjakerhomyymlä tai muulla tavalla valikoimansa rajaava kirjakauppa.)

Jos kirja-alalla varsinkin kustantamojen omistus on muuttunut ensi sijassa alan sisäin liikkein, kirjakauppapuolella on ollut yksi merkittävä poikkeus: Stockmannin omistama Akateeminen kirjakauppa -ketju. Sen myynti ja markkina-asema heikkeni merkittävästi, kun sen toimintaa alettiin integroida voimakkaasti osaksi tavaratalon vakioituja prosesseja, joka johti mm. myymälävalikoiman pienenemiseen 100 000 nimikkeestä 20 000:en 1999–2016 (Nyberg 2017). Stockmann myi Akateemisen Bonnierille 2015.

Akateeminen kehitti myös myymälätapahtumia tuomalla Suomeenkin kirjailijahaastatteluja kirjakauppoihin. Kohtaamispaikkana Akateeminen käynnistyi 1970 ja oli osaltaan rakentamassa kirjakaupasta enemmän kuin vain tavallista kauppaa kansainvälisine julkkisvieraineen aina kuninkaallisia myöten. Vasta Rosebudin Kaisaniemen Sivullinen-kirjakaupan esiintymislava on kyennyt rakentamaan yhtä vahvan kirjakaupan tapahtumabrändin, mikä yhdessä laajan valikoiman kanssa oli avaintekijänä sille sympatia-aallolle ja some- sekä mediamyrskylle, joka nousi 2025 puolustamaan Sivullisen mahdollisuutta säilyttää asemansa Kaisaniemessä Helsingin yliopiston vuokralaisena. Tapahtumat on ollut myös Ruovedellä konseptiaan laventaneen Vinhan kirjakaupan keskeinen menestystekijä yhdessä anniskelukahvilan sekä uusien ja käytettyjen kirjojen tarjoamisella samassa myymälässä. Vinha onnistuu houkuttelemaan sata bussiryhmää vuodessa Etelä- ja Länsi-Suomen alueelta. **Kivijalkakirjakauppa voi saada paljon lisävoimaa selviytymiseen verkkokaupan paineessa konseptilla, jossa sekä kahvila- että tapahtumatoiminta kykenevät houkuttelemaan asiakkaita luonnollista toiminta-alueelta laajemmalta. Tämä edellyttää kuitenkin tapahtumaosaamiseen investoimista joko rekrytoinnein tai verkottumalla sekä brändäytymistä joko laajan valikoiman kirjakaupaksi, kiinnostavaksi matkailukohteeksi tai muulla tavoin erityiseksi.**

Vaikka vuosituhaten vaihteessa puhuttiin paljon crossmediasta ja internetin sekä deregulaation myötä vaurastuneet teleoperaattorit ostivat mediayhtiötä, niiden tulo kirja-alalle on jäänyt vähäiseksi: Soneralla ja sen ostaneella Teliällä ei ole oikeastaan ollut mitään toimintaa ja Elisankin e-kirjamyynti yhdistyi BookBeatiin 2024.

Kiinnostava verrokkitalanne on Tanskassa, jossa paperikirjojen verkkokaupan osuus myyntikanavana on lähes yhtä suuri kuin kivijalkakirjakauppojenkin ja todennäköisesti kasvaa suuremmaksi. Kuitenkin suurin osa kuluttajista mainitsee kivijalkakaupan viimeisimmän lukukokemuksensa hankintapaikkana. Fyysinen kirjakauppa on siis tärkeä kirjakulttuurille (Kulturministeriet 2022).

Oma erikoiskirjakauppalajinsa on antikvaariset kirjakaupat, joiden pääliiketoiminta on käytetyn kirjallisuuden myynti. Antikvaaristen kirjamarkkinoiden koko arvioidaan 5–10 miljoonaksi euroksi (ks. myös 8.1.). Markkinoilla on myös toimijoita, jotka

myyvät sekä uutta että käytettyä kirjallisuutta. Antikvariaattien toiminta on kehittynyt niin, että ne myyvät osan teoksista ensisijaisesti verkkokaupassa, jotka ovat monesti eri toimijoiden yhteisiä kauppapaikkoja, ja osan kivijalkamyymälöissä. Myös kirjamesuista on tullut antikvariaateille tärkeitä myyntitilaisuuksia.

3.3 Kirjailijat ja kuvittajat

Kaunokirjailijaliittojen (Suomen Kirjailijaliitto ja Finlands svenska författareföreningen) yhteinen jäsenmäärä on 1100, Suomen näytelmäkirjailijat ja käsikirjoittajat ry:n (Sunklo) yli 600 (joista noin 300 on näytelmäkirjailijoita), Suomen tietokirjailijat ry:n yli 3000 ja Suomen lasten- ja nuortenkirjailijoiden yli 200. Bruttona yhteenlaskien tämä tekisi noin 4600. Jäsenyyksissä on kuitenkin päällekkäisyyksiä eivätkä toisaalta esikoiskirjailijat pääse alan liittojen jäseniksi, joissa puolestaan on mukana myös aktiiviuransa jo päättäneitä tekijöitä. Kun otetaan huomioon, että Suomessa ilmestyy vuosittain noin 5000 kansalliskielillä tai kotoperäisillä kielillä kirjoitettua kotimaista kirjaa (8350 nimikkeestä loput ovat muilla kielillä tai käännöskirjoja), osa tekijöistä julkaisee vain kerran ja lisäksi julkaisuutiheydet vaihtelevat genreittäin ja tekijöistä hyvin iso osa on joko useassa ammatissa toimivia tai sivutoimisia kirjailijoita, niin **varmaa käsitystä kokoaikaisisten ja osa-aikaisisten kirjailijoiden määrästä ei ole.**

Mutta on silti keinoja arvioida, paljonko kirjailijoita Suomessa on. Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cupore rajaa toistuvan Taiteilijana Suomessa -tutkimuksensa piiriin ammattitaiteilijaksi ne, 1) jotka ovat ammatti-/etujärjestön jäseniä, 2) jotka ovat saaneet käyttökorkvauksia taiteen tekijänä, 3) joilla on taiteilijakoulutus tai 4) jotka ovat saaneet apurahan. Kirjailijoiden osalta toinen ja kolmas kriteeri ovat vähämerkityksisiä. Näillä kriteereillä ammattikirjailijoita oli Suomessa vuoden 2019 lopussa 1660 henkeä.

Kirjailijoiden perusjoukon määrää Taiteilijana Suomessa -tutkimuksissa vähentää se, että ammattijärjestöistä mukana olivat vain yhden eli Suomen Kirjailijaliiton jäsenet ja apurahatahoista oli mukaan laskettu vain Taiteen edistämiskeskus (Taike), Koneen säätiö ja Suomen Kulttuurirahasto. Cuporen luvuissa palkansaajia oli kirjailijoista vuoden 2019 lopussa 36 prosenttia, yrittäjiä 29 prosenttia, työttömiä 6 prosenttia ja eläkeläisiä tai muutoin työvoiman ulkopuolella 29 prosenttia (joka oli myös suurin osuus eri taiteenaloista). Cuporen palkansaajien määrää, 597 henkeä, voi verrata Tilastokeskuksen palkansaajatilastoon, jonka mukaan vuonna 2024 kokopäiväistä palkansaajista on ilmoittanut ammattinsa kirjailijaksi 469 henkeä. Vastaavasti Cuporen työttömien kirjailijoiden määrää, 100 henkeä, voi verrata Tilastokeskuksen työvoimatoimistoissa työttömiksi työnhakijoiksi rekisteröityneiden kirjailijoiden

määrään, joka oli vuonna 2024 noin 100 henkeä. Tilastokeskuksen luvut antavat osviittaa siitä, että Cuporen luvut ovat oikeaa suuruusluokkaa kokopäiväisten kirjailijoiden osalta. Myös kirjastojen tietopalvelun Kirjasampo.fi:n hakutulos kriteereillä ”kirjailija” ja ”aktiivinen 2020-luvulla” antaa tulokseksi saman suuruusluokan, 1468 ihmistä. Jos lavennetaan haku myös kirjailijan tarkempiin määreisiin ”runoilijasta” ”oppikirjailijaan”, tulee tulokseksi 2087 henkilöä.

Sekä Suomen Kirjailijaliitto että Suomen tietokirjailijat ovat tehneet varsin tuoreet jäsentutkimukset, mutta näiden vastausprosentit eivät ole isoja ja on vaikea sanoa, missä määrin nämä edustavat luotettavaa käsitystä koko kentästä, kun lisäksi jäsenyys on jo rajaava tekijä. Kirjailijaliiton kyselyyn vastasi 290 henkeä (32 prosenttia liiton jäsenistöstä tai 9 prosenttia ei-satunnaisotannalla suhteessa vuosittain julkaitavien kaunokirjojen määrään). Tietokirjailijoiden jäsenkyselyn vastaavat luvut ovat 993 henkeä (31 prosenttia liiton jäsenistöstä tai 21 prosenttia ei-satunnaisotannalla suhteessa vuosittain julkaistavien tieto- ja oppikirjojen määrään). Viimeksi mainitun tunnusluvun eroa kauno- ja tietokirjailijoiden välillä selittää myös se, että tietokirjoissa on huomattavasti useammin yksi tekijä kuin kaunokirjoissa.

Päätoimisia kirjailijoita on kaunokirjailijoista katsonut olevansa 110 (38 prosenttia vastaajista) ja tietokirjailijoista 92 (9 prosenttia vastaajista) eli yhteensä 192 henkeä. Kun vielä otetaan huomioon, että 12 prosenttia Kirjailijaliiton kyselyyn vastanneista ja 47 prosenttia tietokirjailijoiden kyselyyn vastanneista oli eläkkeellä (42 prosenttia jatkoi kirjoittamistaan), niin työkäisiä vastaajia näissä tutkimuksissa on ollut yhteensä 781. Päätoimisten osuus kaikista työkäisistä vastaajista on järjestöjen tutkimuksissa melko tasan viidennes eli päätoimisten ja osa-aikaisten suhdeluku on 1:4. Tutkimusten validiteettiongelmiensa vuoksi luku voi olla mitä tahansa 1:2,5 ja 1:6 väliltä, mutta todennäköisemmin isompi kuin pienempi. Jos Cuporen ammattimaisien kirjailijoiden luku on 1660 – joka pitää sisällään myös näytelmäkirjailijat, mutta ei lukuisia liittojen ulkopuolisia tai ruotsinkielisen liiton jäseniä tai muilta apurahahoilta tukea saaneita kirjailijoita – niin **voidaan arvioida, että kokopäiväisiä työkäisiä ammattikirjailijoita on Suomessa noin 1800–2500 ja osa-aikaisia 6 000–10 000, yhteensä 7 800–12 500. Mikäli eläkeläiset lasketaan mukaan, määrät ovat 10–30 prosenttia suurempia.**

Alalle tulon ei ole koulutuspohjaisia kynnyksiä ja vain murto-osalla on toisen tai korkea-asteen tutkintopohjaista kirjoittajakoulutusta. Tässä lähtötaso ammattilaisuuteen poikkeaa suurimmasta osasta muita taiteenaloja. Esikoisteosten käsikirjoituksia tarjotaan vuosittain suurimmille kustantamoille tuhatkunta kullekin, mutta näiden kokonaismäärää on vaikea arvioida, koska samat käsikirjoitukset kiertävät myös kustantamosta toiseen.

Kaunokirjallinen työ tehdään yleensä vapaana taiteilijana, mutta osa tietokirjailijoista kykenee tekemään tietokirjallista työtä osana päätoimensa harjoittamista.

Kuvittajat ry:n jäsenkyselyn mukaan hieman yli puolet heidän jäsenistään (jäsenmäärä runsaat 570, kyselyyn vastanneita 131 eli 23 prosenttia) tekee lastenkirjakuvitusta ja runsas neljäsosa muuta kirjankuvitusta (kirjankansia, tieto- ja oppikirjojen infografiikkaa, ym.) sekä saman verran sarjakuvia. Kirjasampo.fi:n henkilöhaku antaa 2020-luvulla aktiivisten kuvittajien määräksi 327, joka on samaa kokoluokkaa kyselyn kanssa. **Aktiivisia kirjallisuuden kuvittajia on arviolta 300–400.**

Tietokirjailijoilla on paljon muitakin aiheensa ja työmääränsä puolesta varteenotettavia vaihtoehtoja julkaisutavoiksi kuin kokonaiset kirjat, esim. artikkelit lehdissä tai kokoomateoksissa (Wallenius 2023). Kauno- sekä lasten- ja nuortenkirjailijoilla samanlaista vaihtoehtoa ei ole, sen sijaan näytelmäkirjailija voi yrittää saada näytelmän lisäksi päivänvalon teokselleen audiodraamana, tv-ohjelmana tai elokuvana.

Esikoiskirjan kustannuspäätökset tehdään tyypillisesti kaunokirjallisuudessa valmiin käsikirjoituksen perusteella, mutta tietokirjallisuudessa konseptin, suunnitelman tai synopsiksen sekä kirjoitusnäytteen perusteella. Myös kaunokirjallisuudessa esiintyy jonkun verran tapauksia, joissa kustantajat lähestyvät sellaisia julkisuuden henkilöitä, jolla on valmis yleisö tai seuraajakunta ja pyytävät tältä käsikirjoitusta.

Tehdessään kustannuspäätöksen ja sitä seuraavan kustannussopimuksen kustantamo sijoittaa myös kirjailijabrändiin: otattaa tästä mediapankkiin kuvat sekä tarjoaa tätä haastateltavaksi. Sopiminen useammasta kuin yhdestä kirjasta kerrallaan on hyvin harvinaista paitsi genreissä, joissa sarjoittaminen on normi, kuten dekkarit ja iso osa lastenkirjoista. Tällöin kustantamo haluaa varmistua, että osapuolilla on molemminpuolinen ymmärrys siitä, että tarkoitus on tehdä enemmän kuin yksi kirja samalla konseptilla. Mitään velvoitteita kummankaan puolin ei kuitenkaan ole jatkaa yhteistyötä yli kulloisenkin sopimuksen, mikäli yhteistyö ei toimi.

Kirjailijoiden julkaisutahti vaihtelee paljon. Parhaimmillaan usealle kustantajalle eri konsepteilla ja sarjamuotoa hyväksi käyttäen (jolloin hahmoja ja maailmaa ei tarvitse luoda joka kerta alusta) kirjailija pystyy tuottamaan puolisen tusinaakin kirjaa joka vuosi. Toiselle yhden teoksen valmistumiseen voi mennä jopa 5–10 vuotta, mutta tämä on yleensä bruttoaika, jonka kuluessa kirjailija tekee usein muitakin töitä. Monet prosaistit julkaisevat uuden romaanin 2–3 vuoden välein.

Kirjailijan ja kuvittajan (jatkossa yhdessä: tekijän) teosansainta koostuu kolmesta lähteestä:

- tekijänoikeuspalkkiot eli rojaltit,
- apurahat, ja
- lainauskorvaukset.

Kirjailijoiden kokonaisvuositulot kirjoittamisesta (rojaltitulot, apurahat, lainauskorvaukset) ovat 55–70 miljoonaa euroa vuodessa. Lisäksi tekijöiden ansainnassa on täydentävänä osana muuta kirjailijan tai kuvittajan ammatti- maista toimintaa kuten opettaminen, esitelmöinti ja esiintyminen sekä lehti- tai mediakirjoittaminen.

3.3.1 Tekijöiden rojaltit

Nämä ovat tyypillisesti paperikirjoista 20–25 prosenttia, pökkareista ja äänikirjoista jonkun verran vähemmän ja e-kirjoista sama kuin jompikumpi edellisistä. Suomessa rojaltitulo lasketaan kustantajan kirjakaupalle myymän kirjan arvonlisäverottomasta hinnasta (lukuaikapalvelujen korvauksen laskentatavasta ks. 3.6., 3.7.2.). Tekijänoikeuspalkkion suuruus ja laskentatapa kuuluvat sopimusvapauden piiriin tekijänoikeuslain 404/1961 28a § määräyksen ”oikeus saada hyödyntämisestä asianmukainen ja oikeasuhtainen korvaus” puitteissa. Tämän määrittelemine ei ole yksinkertaista; joissakin maissa kuten Norjassa on pyritty kustantajien ja kirjailijoiden liittojen välillä solmitulla sopimuksella luomaan edes mahdollisimman yhtenäiset raamit alalle.

Eri Euroopan maissa lasketaan rojalti eri tavoin, mutta **suomalainen tavanomainen rojaltiprosentti 20–25 paperikirjasta on Euroopan korkeimpia**; vain Ruotsin 28–33 prosenttia on selkeästi korkeampi (fiktiokirjailijat, European Writers’ Council 2024). Säännellyn hinnan maissa paperikirjan rojaltiprosentti on tyypillisesti 8–10 arvonlisäverottomasta vähittäismyyntihinnasta. Prosentit eivät ole suoraan verrannollisia, koska Suomessa laskentaperuste on kustantajan saama myyntitulo. Mutta kun tiedetään, että vuositasolla kustantajien myyntitulo on 43,4 prosenttia arvonlisäverottomasta vähittäismyynnistä, niin rojaltiprosentti 8–10 vastaa suomalaisella laskentatavalla 18–23 prosenttia.

Keskeinen tekijä suomalaisessa järjestelmässä ovat ennakkomaksut. Isommat kustantajat maksavat pääsääntöisesti kaikille tekijöilleen rojaltennakkoa, jota ei tarvitse maksaa takaisin, mikäli kirjan myynnistä seuraavat tulot jäävät ennakkoa pienemmiksi. 55 prosentissa EU-maita ei ennakon maksaminen ole välttämätöntä (fiktiokirjailijat, European Writers’ Council 2024). Rojaltilitykset maksetaan tyypillisesti vuosittain tilitysvuotta seuraavana keväänä.

Suomessa, Ruotsissa, Tanskassa ja Belgiassa kustannussopimuksissa on muita maita enemmän myös ajallisia rajoituksia, esimerkiksi yksinoikeudet äänikirjaan voivat palautua tekijälle sovittun määräajan jälkeen (European Writers' Council 2024).

Kirjailijan ja kuvittajan tulot kustannussopimuksen perusteella määrittyvät siitä, kuinka laajat oikeudet kustantamolla on (esim. kaikki formaatit vai ainoastaan paperikirjat) sekä myynnistä, mikä merkitsee varsin suurta hajontaa kirjailijoiden tuloihin. Menestyskirjailijoilla on lisäksi varaa neuvotella itselleen muita korkeampia rojaltilprosentteja tai sopimuksia, joissa on eri suuruisille myynneille kynnyksiä: esim. 22 prosenttia ensimmäisestä 5000 myydystä kappaleesta ja 25 prosenttia sen jälkeen. Kun kustantaja on saanut kiinteät kulunsa pois alkupään myynneillä, kustantajalla on myös varaa maksaa lisämyynnistä isompaa rojaltilta. Kattavaa tietoa näiden käytäntöjen tasosta tai yleisyydestä ei ole saatavilla. Suomen tietokirjailijoiden jäsenkyselyssä (Wallenius 2023) uusimman paperikirjan rojaltilta oli joka neljännellä 21 prosenttia tai enemmän, vajaalla kolmanneksella tasan 20 prosenttia ja vajaalla puolella vähemmän kuin 20 prosenttia (kaunokirjailijoilla keskimäärin 21 prosenttia Kirjailijaliiton Tekijänpalkkiotutkimus 2025:n mukaan, joskin tutkimuksen luotettavuus on heikko, koska se oli tehty vain liiton jäsenille ja siihen vastasi alle 200 kirjailijaa vuosittain julkaisevista yli 3000:sta). Palkkio viimeisimmästä äänikirjasta oli molemmissa ryhmissä matalampi, tietokirjailijoilla merkittävästi matalampi: neljä viidestä oli saanut alle 16 prosenttia rojaltilta – kaunokirjailijoilla 20 prosenttia, jossa oli kahden prosenttiyksikön nousu edelliseen, kahden vuoden takaiseen tutkimukseen. Ennakoita oli saanut 57 prosenttia vastanneista tietokirjailijoista ja 64 kaunokirjailijoista.

Vielä viime vuosisadalla kustantaja saattoi tukea menestyskirjailijaansa – 1920-luvun lopulla Otava ei ainoastaan lunastanut F.E. Sillanpäältä siihenastisten teostensa oikeudet sekä myymättömien kirjastojen varaston ja kirjailijan velat hänen siihenastiselta kustantajaltaan WSOY:ltä, vaan lisäksi maksoi ennakoita tulevista teoksista ja osti kirjailijan Saavutus-huvilan, Suomen kirjallisuushistorian kalleimmalla yksittäistä kirjailijaa koskevalla sopimuksella, jonka arvo oli 633 000 markkaa (Koskela 1990).

Rojaltien yhteismäärä on selvityksen tekijän arvion mukaan 45–60 miljoonaa euroa vuodessa, jotka jakautuvat arviolta 40 000 teoksen tekijöille. Luku sisältää myös kuolinpesille sekä käänöskirjoista ulkomaille maksetut palkkiot sekä kuvittajien palkkiot, mutta ei kääntäjien. Nämä erät pois lukien **voidaan arvioida suomalaisten elävien kirjailijoiden rojaltiltulon olevan kokoluokkaa 32–45 miljoonaa euroa vuodessa.**

3.3.2 Tekijöiden apurahat

Apurahat ovat tekijöiden merkittävin tulonlähde, ja pienellä kieli- ja kulttuuri-alueella välttämättömyys monipuolisen tarjonnan ylläpitämiseksi. Kirjailijoiden apurahoituslähteitä on useita, jotka kattavat monipuolisesti erilaisia tarpeita.

Taiken toimintaa 1.1.2026 lähtien jatkavan Taide- ja kulttuuriviraston (Kuvi) jakamat valtion taiteilija-apurahat (puolivuotiset, yksivuotiset, kolmevuotiset ja viisivuotiset) mahdollistavat pitkäjänteisen työskentelyn ja niiden jakokriteereissä painottuu taiteellinen laatu vahvasti. Näistä pääsevät osallisiksi kaikkien eri kaunokirjallisten genrejen kirjailijat (ml. näytelmä- sekä lasten- ja nuortenkirjailijat) ja niitä jaetaan vuosittain 35–40. Kääntäjille jaettiin 2025 seitsemän taiteilija-apuraha. Sarjakuvan tekijät tulivat useiden eri seikkailujen jälkeen osaksi Taiken kirjallisuusapurahojen saajia 2010-luvulla.

Kirjailijoille on tarjolla myös muista taiteenaloista poiketen lisäksi vielä lakisääteisiä alle vuoden apurahoja, ns. kirjastoapurahoja (nimi juontaa juurensa siitä, että yhteissumma valtion budjetissa perustuu yleisten kirjastojen edellisen vuoden hankintoihin: Laki eräistä kirjailijoille ja kääntäjille suoritettavista apurahoista ja avustuksista 236/1961), joiden yhteissumma on sidottu kymmeneen prosenttiin yleisten kirjastojen edellisen kalenterivuoden hankinnoista. Tietokirjailijoille on varattu kymmenen prosentin kiintiö määrärahasta, eli noin 280 000 euroa noin 2,8 miljoonan euron määrärahasta vuonna 2026. Loput 90 prosenttia jaetaan kaunokirjallisuuden tekijöiden (sis. lasten- ja nuortenkirjailijat, kuvittajat, sarjakuvat ja näytelmäkirjailijat) ja kääntäjien kesken (sis. tietokirjallisuuden kääntäjät). Saajia on ollut viime vuosina 200–250 ja apuraha on strukturoitu kolmentasoisesti (4 kk / 9 000 euroa, 6 kk / 13 500 euroa, 8 kk / 18 000 euroa) niin, että skaala asettuu taiteilija-apurahojen alapäähän. Myöntöpäätöksissä tasapainotetaan alueellista, sukupuolellista, kielellistä ja genretasapainottamista suhteessa hakemusten määrään. Saajien suuresta määrästä seuraa se, että ns. kirjastoapurahoissa taiteellisen tason ei tarvitse olla yhtä korkea kuin taiteilija-apurahoissa ja toisaalta myöntöprosentti (noin 25–30 prosenttia hakemuksista) on selkeästi korkeampi kuin yhdessäkään toisessa apurahajaoissa. Myös valtiollisella Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnalla on suurin piirtein samansuuruisia apurahoja kuin ns. kirjastoapurahat, vain tietokirjailijoille (sekä julkaisualustasta riippumatta eli journalistit ja dokumentaristit mukaan lukien kaikille tiedonjulkistajille). Niiden yhteissumma vuonna 2026 on 440 000 euroa.

Puoli-, yksi- ja useampivuotisia apurahoja (27 000–45 600 euroa / vuosi) jakavat kirjailijoille Kuvin lisäksi myös Koneen säätiö, Suomen Kulttuurirahasto, Svenska Kulturfonden, Alfred Kordelinin säätiö sekä Jenni ja Antti Wihurin rahasto. Apurahat ovat verottomia aina valtion taiteilija-apurahan vuotiseen määrään asti (tätä kirjoitettaessa noin 27 000 euroa). Näiden apurahojen myöntöprosentti on tyypillisesti

5–10 prosenttia hakeneista, paitsi Kulturfondenilla yli 50. Näillä voi olla omia vuosittaisia tai teemapainotuksia jakokriteereissään kuten myös Helanderin säätiöllä ja muilla pienempiä apurahoja jakavilla säätiöillä. Kustantajia lähellä olevat mutta itsenäiset WSOY:n kirjallisuussäätiö ja Otavan kirjasäätiö jakavat tyypillisesti 3000–8000 euron apurahoja, mutta säätiölain mukaisesti ei ainoastaan em. kustantamojen kirjailijoille (myöntöprosentti 10–20). Kirjasäätiöt jakavat yhteensä noin 2,3 miljoonaa euroa apurahoina sekä hankeavustuksina. Laatu painottuu näissäkin myönnöissä, mutta yhdessä ns. kirjastoapurahojen kanssa ne varmistavat monipuolisten eri genrejen tukemisen. Säätiöt rahoittavat apurahatoimintaa sijoitustensa tuotoilla.

Tietokirjailijoiden suurin apurahoituslähde on Suomen tietokirjailijoiden enimmäkseen puolivuotiset apurahat, yli kaksi miljoonaa euroa vuosittain, rahoituslähde kollektiivisesti tilitettävät tekijänoikeudelliset kopiointikorvaukset. Ruotsinkielisille tekijöille Kulturfonden on arvokas tuki. Lisäksi lukuisat tahot kaupungeista säästöpankkisäätiöihin tukee kirjallista työskentelyä muiden kohteiden ohessa pienemmillä summilla.

Eri myöntäjätahojen painotuserot näkyvät myös myöntäjien julki lausutuissa apurahojen tarkoituksissa:

- Taiteilija-apurahat: ammatilliseen *taiteelliseen* työskentelyyn.
- Kirjallisuussäätiöiden apurahat: tukea kirjalliselle työskentelylle.
- Ns. kirjastoapurahat: kaunokirjailijoiden, tietokirjailijoiden ja kirjallisuuden kääntäjien ammattimaisen työskentelyn ja *toimeentulon* tukeminen.

Kirjallisuuden työskentelyapurahoitus on yhteensä noin 18 miljoonaa euroa, sisältäen kirjailijoiden lisäksi myös kääntäjien ja kuvittajien apurahoja noin 1,0–1,5 miljoonan edestä. Taiteilija-apurahavuosiksi muutettuna yhteissumma vastaa noin 680 henkilötyövuotta. **Kirjallisuuden apurahajärjestelmä muodostaa Suomessa ainutlaatuisen kokonaisuuden, jossa eri toimijat tekevät itsenäiset päätökset toisistaan riippumatta, mutta päätyvät pääsääntöisesti alan huipun osalta samanlaisiin johtopäätöksiin samalla kun eri myöntötahojen eri vuosisykli sekä erilaiset strategiset painotukset pitävät huolen kirjallisen kentän moninaisuuden säilymisestä.**

3.3.3 Tekijöiden ja kääntäjien lainauskorvaukset ja korvaukset e-aineistojen kirjastokäytöstä

Paperikirjojen lainauskorvaukset ovat EU-direktiiviin perustuvia, tekijänoikeuskorvauksia luonteisia korvauksia, jotka maksetaan siitä teoreettisesta saamatta jäävästä tulosta, jonka menetys kirjailijalle aiheutuu, kun hänen kirjaansa lainataan kirjastosta eikä osteta kirjakaupasta (kirjaston ostamista kappaleista kirjailija luonnollisesti saa normaalin rojalтин). Kirjallisuuden tekijä ei voi kieltää painettujen teostensa saattamista kirjastoihin yleisön lainattaviksi, mutta hänellä on oikeus korvaukseen, jota maksetaan lainausmäärän perusteella.

Lainauskorvausta alettiin Suomessa maksaa vasta 2007 toisin kuin muissa Pohjoismaissa, joissa sitä on maksettu jo 1950-luvulta lähtien. Korvausta maksetaan paperikirjojen lainoista yleisissä kirjastoissa (76 miljoonaa lainaa 2024) ja korkeakoulukirjastoissa (yli 6 miljoonaa lainaa 2024). Lisäksi maksetaan direktiiviin ja tekijänoikeuteen perustumatonta korvausta e-aineistojen (e-kirjat, äänikirjat) käytöstä kirjastoissa. Näiden kirjastoille lisensoitujen kappaleiden kuluttajakäyttö ei teknisesti ole lainaamista. Suomi kuuluu ensimmäisiin – ja edelleen harvoihin – maihin, joissa maksetaan korvausta e-aineistojen kirjastokäytöstä. Sitä ei kuitenkaan makseta ns. verkkokirjahylykäytöstä (joissakin korkeakoulujen, tieteellisissä ja erikoiskirjastoissa on kirjastoille lisensoitua tietokirjallisuutta asiakkaiden määräaikaaisesti käytettäväksi suuremmissa kuin yhden kirjan kokoisissa yksiköissä). Saavutettavuuskirjasto Celian 1,3 miljoonasta lainasta on korvauksen piirissä noin 6 prosenttia eli vain omalle koneelle tallennetuista äänitiedostoista; Celia-korvausta saavat kirjailija ja kääntäjä. Osuus on pienentynyt (ja samalla ulkopuolelle jäävien lainojen määrä kasvanut) voimakkaasti, kun Celian lainausrakenteen painopiste on siirtynyt viime vuosina striimattavien äänikirjojen suuntaan ja Celian käyttäjäkunta on kasvanut.

Suomessa määräraha on pysynyt samana vuodesta 2017 asti, vaikka kirjastoja käytetään Suomessa enemmän kuin muissa Pohjoismaissa. Esimerkiksi Ruotsissa määrärahaa on korotettu viimeksi kuluneiden kuuden vuoden aikana 26,5 prosenttia ja Tanskassakin 7,5 prosenttia. Toisaalta Suomessa budjettiin saatiin miljoonan euron pysyvä lisäys vuoden 2025 alusta, kun e-aineistojen kirjastokäytöstä alettiin maksaa korvausta.

Valtion budjetista maksettava määräraha on yhteensä 17,2 miljoonaa euroa. Summa sisältää lainauskorvauksen, korvauksen e-aineistojen käytöstä 1,0 miljoonaa sekä arvonalisäveroä näistä 13,5 prosenttia eli noin 2,1 miljoonaa euroa. Määräraha jakautuu tekstin-, kuvan- ja musiikintekijöille sekä kääntäjille ja e-aineistojen osalta myös äänikirjojen lukijoille siinä suhteessa kuin näitä ryhmiä edustavat tekijänoikeusjärjestöt (Sanasto, Kopiosto ja Teosto) ovat sopineet genreittäin tutkittujen tekstin, kuvan ja musiikin suhteista lainatuissa teoksissa. Vuoden 2025 paperikirjalainoista

tekstintekijät saivat 10,9 miljoonaa, kuvittajat 3 miljoonaa ja musiikintekijät 410 000 euroa. E- ja äänikirjojen käyttökorvauksiin korvamerkitystä miljoonasta eurosta tekstintekijät saivat noin 800 000, äänikirjan lukijat 81 000, kuvittajat 25 000 ja musiikintekijät 10 000 euroa.

Käännöskirjallisuudessa korvaus jakautuu tasan kirjailijan ja kääntäjän kesken. Korvauksen enimmäismäärä yhdelle kirjailijalle tai kääntäjälle on paperikirjojen osalta 32 000 euroa ja sähkökirjojen käytöstä 15 000 euroa kalenterivuoden lainoista (tekijänoikeusjärjestö Sanaston tilityssääntöihin perustuen). Maksimimäärän saajia on vuosittain alle 20 henkilöä. Kuvantekijöiden korvauksia maksetaan 50 000 eniten lainatusta kirjasta ja äänikirjan lukijoiden 4300 eniten kuunnellusta.

Näin ollen **tekstintekijät (kirjailijat ja kääntäjät) saavat yhteensä 11,8 miljoonaa, kuvittajat hieman yli 3 miljoonaa, musiikintekijät 420 000 ja äänikirjan lukijat 81 000 euroa lainaus- ja käyttökorvauksia. Kirjailijoiden ja kääntäjien korvaukset ovat 8,5–10 miljoonaa euroa vuodessa ja ne jakautuvat noin 14 000 tekijälle. Kuvittajien korvaukset ovat noin 2,5 miljoonaa euroa vuodessa.** Osa valtion määrärahasta varastoidaan odottamaan tekijöiden ilmoittautumista lainauskorvauksen piiriin ennen niiden vanhenemista kolmessa vuodessa ja osa (noin 9 prosenttia) pidätetään tekijänoikeusjärjestöjen tilitys- ja hallinnointikuluihin.

Koska määräraha on kunakin vuonna kiinteä, mutta lainojen nimike- ja kappalemäärät vaihtelevat vuodesta toiseen, myös korvaus lainausta kohti vaihtelee. Viime vuosina korvaus kirjailijalle on 26–32 senttiä per kirjastolaina.

Lainauskorvausjärjestelmät ja lainamäärät eroavat suuresti maittain. Järjestelmien vertaaminen on mahdotonta, sillä kaikissa maissa korvausta ei tilitetä lainakohtaisesti tai vain osa lainauskorvauksesta tilitetään lainakohtaisesti ja osa esimerkiksi apurahoina tai eläkkeinä. Lisäksi korvauksen arvonlisäverollisuus, sen piirissä olevan lainauksen kohteet (vain kirjallisuus, kuten Tanskassa, tai kaikki teokset, kuten Suomessa) ja kirjastot, jakoperusteet sekä korvaukseen oikeutetut ryhmät vaihtelevat. Suomessa ja Ruotsissa korvausta kertyy lainojen määrän mukaan (myös uusinoista), Norjassa ja Tanskassa sen sijaan kirjastossa olevien kirjojen määrän mukaan, Tanskassa lisäksi pisteytettynä genreittäin.

Ruotsissa määrärahan suuruus, 17,4 miljoonaa euroa, on samaa luokkaa kuin Suomessa, samoin kattavuus (mutta lainojen määrä monta kymmentä prosenttia pienempi), Tanskassa selvästi suurempi (28 miljoonaa euroa) ja korvauksen piirissä yleiset sekä koulukirjastot mutta eivät tieteelliset kirjastot, Norjassa 13,8 miljoonaa euroa mutta lainojen määrä vain neljäsosa Suomen lainamäärästä. Suomen

järjestelmälle on erityistä, että määräraha sisältää 1) kaikkien lainauskorvausta saavien tekijäryhmien korvaukset, 2) alv-osuuden, ja 3) lisäksi Suomessa kirjallisuuden lainamäärät ovat suhteessa sekä muiden maiden lainamääriin että väkilukuun paljon suuremmat.

3.4 Kääntäjät

Kääntäjä ei käännä yksin sisältöä, vaan hakee kirjalle luontevimman kohdekielen lukijalle istuvan asun. Tämä edellyttää sekä lähtökielen/maan että kohdekulttuurin ja -kielen hyvää tuntemusta ja kykyä sovittaa yhtä aikaa sanastoa, rytmiä, tyyliä ja rakennetta – kaikkia kirjallisia rakennuspalikoita – yhdenlaisesta tavasta yhdistyäkseen keskenään kokonaan uudeksi yhdistelmäksi. Kääntäjä on usein kustannustomittajaakin tarkempi kirjan lukija, sillä epäjohdonmukaisuuksia tai epäselvyyksiä ei voi vain sivuuttaa tai siirtää sellaisenaan toiselle kielelle. Tämä koskee kaikkia kirjallisuudenlajeja. Ammattitaidon ylläpitäminen edellyttää jatkuvaa, elävää kontaktia lähtökieleen ja kulttuuriin, koska kieli – kääntäjälle sekä lähtökieli että kohdekieli – muuttuu koko ajan. Hyvän käännöksen tulisi kestää paitsi kriittistä katsetta myös aikaa, sillä vain klassikoita käännetään uudestaan ja niistäkin hyvin pientä osaa.

Kirjallisuuden kääntäjät ovat käytännössä kaikki freelancereita. Suomen kääntäjien ja tulkkien liiton kirjallisuuden kääntäjien jaostoon kuuluu 350 jäsentä, joka vastaa päätoimisten kirjallisuuden kääntäjien määrää. Kirjallisuuden kääntäjät eivät juurikaan tee tulkkausta tai käännä teknisiä tekstejä, mutta monet kirjallisuuden kääntäjät toimivat myös elokuvien ja televisio-ohjelmien eli av-kääntäjinä. Kääntäminen tehdään useimmiten kääntäjän äidinkielelle.

Kääntäjät saavat palkkionsa kustantajilta kiinteänä perustuen käännettävän kirjan pituuteen eli toisin kuin kirjailijat, heidän tulotonsa on sidottu työn määrään (ja osin vaikeuteen), ei myyntiin. Lisäksi ansainta tuloutuu kokonaisuudessaan työn tekemisen jälkeen. Kustantajan kannalta käännöskirjan kustannukset muodostuvat sekä käännoikeuksista että kääntäjän palkkiosta. Käännöspalkkioissa on vaihtelua, mutta vuoden 2022 tiedon mukaan 300-sivuisen kirjan kääntämisestä maksettiin noin 5000 euroa, joka on kääntäjälle yrittäjätuloa (Vasantola 2022). Siinä missä kirjailijoiden apurahat muodostavat laajan ja erilaisiin kirjallisiin hankkeisiin soveltuvan rihmaston, kääntäjien apurahoja on vähän ja niiden kokonaisuudessa painotus on selkeämmin taiteellisemmin orientoituneen kirjallisuuden kääntämiseen. Eriyisesti tietokirjallisuuden kääntäjien apurahatilanne on erittäin heikko verrattuna sekä kaunokirjallisuuden kääntäjiin että tietokirjailijoihin.

Kuten kirjailijoilla ja kuvittajillakin, kääntäjilläkin kunkin teoksen vaatiman työn rahoitus koostuu sekä rojalteista, mahdollisista apurahoista että lainaus- ja e-aineiston kirjastokäytön korvauksista. Samalla tavoin kääntäjän mahdollinen apuraha ei vaikuta kustantajan maksamaan palkkioon.

Kääntäjälle syntyy yhdessä alkuperäisteoksen kirjailijan kanssa jaettu tekijänoikeus käännökseensä. Tämäkin tekijänoikeus vanhenee 70 vuodessa molempien kuoleman jälkeen, joten äänikirjamarkkinoille on myös ilmestynyt joitakin hyvin vanhojen käännösten äänityksiä.

Kääntäjien korvaukset teosten kirjastokäytöstä on käsitelty yllä yhdessä tekijöiden korvausten kanssa.

3.5 Kirjatukku ja -logistiikka

Perinteisen tukkukaupan rooli kustantamojen sekä kirjakauppojen, kirjastojen ja kuntien hankintatoimen välillä on pienentynyt sekä kustantamojen oman verkkokaupan kasvun että lukuaikapalvelujen nousun myötä. Se on edelleen kuitenkin merkittävä ja toimintatapa eri toimijoille erilainen:

- kirjakaupat tekevät ostonsa haluamissaan erissä,
- yleiset kirjastot käyttävät hankintaportaaleja, ja
- kunnat hankkivat oppimateriaalinsa kunta- tai kuntayhtymäkohtaisesti määräväliajoin isoina kilpailutuksina, joihin on niputettu suuri määrä nimikkeitä ja kappaleita.

Oppimateriaalimarkkina koostuu valtaosin varhaiskasvatuksessa sekä käytännössä kokonaan peruskoulussa ja toisella asteella kuntien ostoista. Peruskoulujen oppimateriaalimarkkina oli 2025 yhteensä noin 80 miljoonaa euroa, mutta eri kuntien kohdalla on isoja eroja panostuksissa oppilasta kohden: panostukset oppilasta kohden vaihtelevat sadasta eurosta yli kolmensadan (keskiarvo 144 euroa). Toisen asteen oppimateriaalimarkkinan koko oli 2022 noin 52 miljoonaa euroa ja sen nopeasta rakennemuutoksesta kertoo, että 2020 vain 53 prosenttia (arvossa mitaten) oli digitaalisia, kun taas 2023 digitalisten oppimateriaalien osuus oli jo 85 prosenttia. Peruskoulun oppimateriaaleista digitaalisia on merkittävästi pienempi osa, noin 15 prosenttia ja trendi on hienoisesti laskeva. Muut (varhaiskasvatus, korkea-aste, taitteen perusopetus, vapaa sivistystyö, itseopiskelu) ovat noin kahdeksan miljoonan euron markkina, mutta näitä teoksia saatetaan osin tilastoida muun tietokirjallisuuden puolelle. (Lähde: Suomen kustannusyhdistyksen.)

Yleisten kirjastojen kirjahankinnat 2024 olivat 25,1 miljoonaa euroa, kasvua 8,9 prosenttia vuodesta 2000, mutta inflaatiokorjattuna 29,9 prosenttia laskua. Kirjastot toimivat noin parinakymmenenä ostojaan koordinoivana hankintakimppana, jonka lisäksi noin 20 kirjastoa hoitaa ostonsa itsenäisesti. Ostoyksikkö kilpailuttaa kunkin yksittäisen hankintansa erityisen hankintaportaalin sisällä. Hankintaportaaliin päättäkseen myyjän pitää täyttää tietyt kelpoisuuskaavat.

Storia on alan suurin toimija. Sen liikevaihto on kasvanut 2020-luvulla voitollisesti 85 miljoonasta 135 miljoonaan euroon ja henkilöstö 170 työntekijästä lähes kahteen sataan. Suuri osa kustantamoista on ulkoistanut kirjavarastonsa sekä logistiikkansa Storialle.

Booky.fi on ollut toinen alan toimija vuodesta 2005 lähtien; se tuli markkinoille ostettuaan BTJ Finlandin sekä WSOY:ltä Porvoon kirjakeskuksen. Booky-konserniin kuuluu verkkokirjakauppa Booky.fin lisäksi logistiikan palveluita tuottava Porvoon Kirjakeskus, kirjastomateriaalien ja -palveluiden toimittaja sekä peruskoulujen oppimateriaalien välittäjä Suomen kirjastopalvelu Oy ja nuottikauppa Ostinato Oy. Aggressiivisella hintakilpailustrategialla toimineen Booky.fi:n liikevaihto oli koko 2020-luvun alun noin 40 miljoonaa, kunnes 2024 se laski voimakkaasti 12 miljoonaan euroon ja tulos sukelsi 750 000 euroa tappiolliseksi. Henkilöstö 2024 oli enää puolet vuosikymmenen alun noin 30 työntekijästä.

Storia tekee (Kansalliskirjaston sekä valtakunnallisesta yleisten kirjastojen kehittämistehtävästä vastaavan Helsingin kaupunginkirjaston ohella) kirjojen metatietojen kehitystyötä esim. tuotetietosiirron ONIX-järjestelmän sekä löydettävyyttä parantavan kansainvälisen Thema-aiheluokituksen Suomeen soveltamisen parissa. Themaan koodataan mm. Lasten- ja nuorten kirjoille pakollinen ikäsuositus.

3.6 Lukuaikapalvelut

Äänikirjojen myyntikanavana Suomessa (samoin kuin Ruotsissa) lukuaikapalvelut ovat ylivoimaisia: niiden osuus on pitkälti yli 95 prosenttia äänikirjamarkkinasta. Lukuaikapalvelussa kuluttaja maksaa säännöllisesti saman toistuvan tilausmaksun (useimmiten kuukausittain, joissain tapauksissa myös vuosittain) ja saa kuunnella mitä tahansa teoksia palvelun erittäin laajasta, monikielisestä ja -kansallisesta valikoimasta. Tilaus on jatkuva, ellei sitä irtisanota. Tilaustyyppistä riippuu, kuinka monta tuntia kuluttaja saa kuunneltavaa esim. kuukausittain.

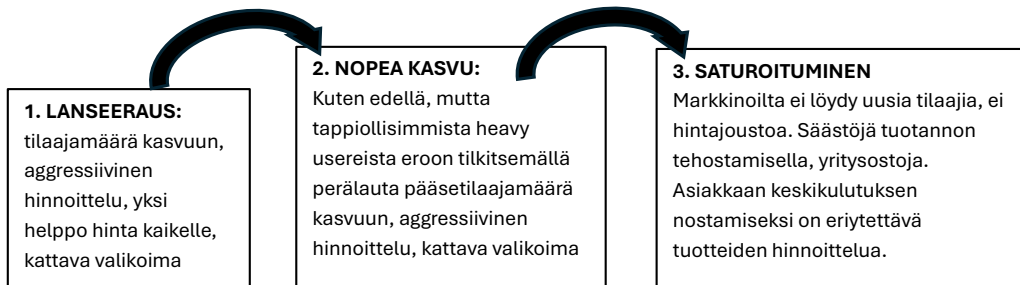
Lukuaikapalvelut ovat olleet syksyyn 2025 asti pitkälti kolmen ruotsalaisen toimijan, Storytelin, BookBeatin ja Nextoryn jakama markkina. Storytel ja BookBeat tulivat Suomeen 2016 ja Nextory 2018 tilanteessa, jossa paperikirjan myynti oli notkahtanut ja kustantajat vähentäneet nimikkeitään muutama vuosi aikaisemmin; on ymmärrettävää, että koko ala tarttui mahdollisuuteen hakea uutta nousua. Näin myös tapahtui: lukuaikapalvelut ovat kasvattaneet koko markkinaa ja tuoneet myös kokonaan uusia asiakkaita. **On vaikea osoittaa kirjallisuudenlajia, jossa lukuaikapalvelut olisivat merkittävässä määrin vähentäneet paperikirjan menekkiä, jos kohta tietokirjallisuudessa niiden tulo ei myöskään ole hillinnyt tietokirjallisuuden kokonaismyynnin laskua** – tosin tästä laskustakin merkittävä osa osuu tiede- ja ammattikirjoihin, jotka eivät ole lukuaikapalveluille merkittäviä lajeja.

Lukuaikapalvelut ovat selkeästi pidentäneet kirjan elinkaarta, kun ne ovat tuoneet tarjolle myös muita kuin uutuuksia. Termiä backlist käytetään yli vuoden vanhoista kirjoista ja näiden kuuntelun osuus muodostaa noin 70 prosenttia lukuaikapalvelujen käytöstä. Joukossa on sekä yhtä aikaa eri formaateissa julkaistujen paperikirjojen äänikirjaversioita että varta vasten äänikirjoiksi tehtyjä, mutta jo paljon aikaisemmin paperikirjoina julkaistuja teoksia.

BookBeatin omistaja on Bonnier, joka omistaa Suomessa myös Akateemisen kirjakaupan, AdLibris-verkkokaupan sekä WSOY:n kustantamoryppään. Storytel puolestaan on riskisijoittajien avulla kasvava startup, joka on ostanut Ruotsista perinteisiä kustantamoja ja Suomesta Gummeruksen. Otava omistaa pienen osuuden Storytelistä.

Äänikirjojen myynti on kasvanut nopeasti erityisesti pandemian vauhdittamana. Se ylitti vuonna 2024 jo 40 miljoonan euron rajan. Tästä noin 25 miljoonaa on kaunokirjallisuuden osuus, 10 miljoonaa tietokirjallisuuden ja vajaan 5 miljoonaa lasten- ja nuortenkirjallisuuden osuus. BookBeat on palveluista ainoa, joka ilmoittaa Suomen markkinatietonsa: sillä on yli 350 000 käyttäjää ja sen valikoimassa on yli 50 000 suomalaista nimikettä joko e- tai äänikirjana tai molempina. Kuuntelu yhteensä on yli 84 miljoonaa tuntia kirjoja vuodessa. Storytelin luvut ovat todennäköisesti samaa kokoluokkaa ja Nextoryn pienempiä. Yhtiöiden markkinaosuuksia on vaikea arvioida. Joka tapauksessa **voidaan pitää hämmästyttävänä, että suomalaisilta on löytynyt vain kymmenessä vuodessa aikaa pitkälti yli sata miljoonaa tuntia vuodessa kuunnella äänikirjoja.** Eri markkinatutkimuslaitokset ennustavat Euroopan äänikirjamarkkinoiden kasvavan 2020-luvun jälkipuoliskolla edelleen 23 prosenttia eli neljän miljardin euron verran. Ruotsissa äänikirjojen myynti on sekä kappale- että euromääräisesti suurempaa kuin paperikirjojen.

Kuvio 4. Alustayrityksen kasvuvaiheet

Striimauspalvelujen markkinat ovat kaikkialla maailmassa ja kaikilla taiteen- ja sisältöalueilla hyvin nopeasti ja dynaamisesti kehittyviä eikä niitä sen vuoksi tule arvioida yhden yksittäisen ajankohdan perusteella. Suomessa nähty kehitys on varsin tyypillistä: ensimmäisessä vaiheessa (Kuvio 4) haetaan tilaajamäärän kasvua merkittävien sijoituspääomien turvin matalalla kuukausihinnalla ja kattavalla valikoimalla ja panostamalla kuluttajamarkkinointiin tämän vaiheen kannattamattomuudesta piittaamatta. Kakkosvaiheessa kasvu jatkuu kuten ykkös vaiheessa, mutta saturoitumisen kasvaessa kuuntelua aletaan rajoittaa; koska äänikirjapalvelut tilittävät kustantajille kuunneltujen minuuttien mukaan, niin ahkerimmat 5 prosenttia kuulijoista ovat voineet aiheuttaa 20 prosenttia kuluista (Mäkelä 2024). BookBeat lopetti 2022 rajattoman kuuntelu oikeuden tuotteensa ja Storytelin rajattoman palvelun hinta on noussut muutamassa vuodessa 16 eurosta 26 euroon kuukaudessa.

Vuonna 2025 lopussa molemmat ruotsalaisomisteiset palvelut olivat tulleet kolmanteen vaiheeseen eli saturoitumiseen: BookBeatin käyttäjämäärä 350 000 on sama kuin edellisen vuoden lopussa. Pörssiyritys Storytel ei anna maakohtaisia lukuja, mutta sen pohjoismaisen asiakaskunnan ARPU (keskimääräinen liikevaihto käyttäjää kohti) oli syksyllä 2025 13,89 euroa, kun se oli kaksi ja puoli vuotta aiemmin 13,24 euroa. Sekä BookBeat että Storytel ovat korottaneet muutaman viime vuoden aikana muita kuin halvimman palvelujensa hintaa 20–35 prosenttia. Säästöjä on tavoiteltu tuotantoprosessin tehostamisella, mm. tuomalla tekoälyä sekä lukemiseen että kirjojen kirjoittamiseen (Storytel) sekä ostamalla alan pienempiä toimijoita ostamalla ja siirtämällä näiden käyttäjät osaksi omaa palvelua (Storytel Suomalainen Plussan, BookBeat Elisa Kirjan).

Mikäli tämä markkina seuraa globaalien audiovisuaalisten streaming-palvelujen kehitystä, **seuraavassa vaiheessa lukuaikapalvelut irrottavat kuukausihinnasta valikoimasta bestselleruutuuksia kappalehinnaisesti myytäviksi** saadaksen nostettua olemassa olevan asiakaskuntansa keskituottoa.

Suomen äänikirjamarkkinoille (ennustusten mukaisesti) loppusyksystä 2025 tulut Spotify tavoittelee sen asiakkaina valmiiksi olevien nuorempien kohderyhmien äänikirjaostoksista lisätuottoja. Näin Spotify tulee lisäämään äänikirjojen kokonaiskysyntää mallilla, jossa se tarjoaa mainosrahoitteisen non-premium-palvelunsa asiakkaille äänikirjoja yksittäiskappaleina siinä missä mainoksettomien premium-asiakkaiden äänikirjakuuntelu on rajoitettu 12 tuntiin kuukaudessa; jälkimmäinen vastaa noin 300–400 sivua äänikirjoja. Malli on osoittautunut yleisön suosimaksi niissä maissa, joissa Spotify on laventanut sillä toimintaansa musiikista äänikirjamarkkinoille vuodesta 2024 lähtien.

Suomen Kustannusyhdistyksen jäsenkustantajat julkaisevat vuosittain noin 2000 yleisen kirjallisuuden äänikirjaa: noin 1000 aikuisten kauno- ja 600 tietokirjaa sekä 400–500 lasten- ja nuortenteosta. BookBeatin kuuntelusta 70 prosenttia on fiktiota, suurimpana genrenä jännitys (28 prosenttia, Storytelillä 24). Kirjailijoista kuunnelluimpia ovat ulkomaiset ja kotimaiset edelleen julkaisevat viihteen (sekä romanttisen viihteen että dekkarien) kärkinimet, ainoana poikkeuksena Kalle Päätalo, jonka hänenkin tuotantonsa on vahvasti sarjoitettu. Kirjailijat, joilla on sekä uutuuksia että backlistiä, keräävätkin BookBeatin kuuntelusta yli puolet. *Harry Potterit* sekä Sinikka ja Tiina Nopolan kirjat edustavat lasten- ja nuortenkirjallisuutta (jonka osuus kuuntelusta on 9 prosenttia), tietokirjoista julkaiselämäkerrat ovat suosituimpia.

Suomessa on jo joitakin vuosia sitten tehty kokeiluja, joissa romaani on kirjoitettu ”ääni edellä” (esim. Emmi-Liia Sjöholmin *Virtahevot*, joka kirjoitettiin ensin kahdelle näyttelijälle eli lähes audiodraamaksi, mutta julkaistiin myös paperikirjana). On myös herännyt keskustelu siitä, vaikuttaako äänikirjan nopeasti kasvanut suosio kirjoittamisen tapaan – kerronta muuttuu suoraviivaisemmaksi, vähemmän näkökulmahenkilöitä ja takaumia jne. **Käsitykset siitä, vaikuttavatko äänikirjojen kuuntelutottumukset kirjallisuuden ja kerronnan laatuun, vaihtelevat suuresti, mutta melkoisella varmuudella voi sanoa esikoiskirjojen kustannuspäätösten kohdistuvan aiempaa enemmän teoksiin, joilla on potentiaalia sarjoiksi.**

Toisin kuin esimerkiksi jo muissa Pohjoismaissa, suomalaisten kuuntelusta 95 prosenttia on suomeksi. Toisaalta käyttäjäkunnan kasvaessa myös mieltymykset moninaistuvat; liki 80 prosenttia kuuntelusta kohdistuu kirjoihin, jotka ovat 100 suosituimman kirjan listan ulkopuolelta. **Suosituimpien genrejen kuten dekkarien ja viihteen kirjoja myös kuunnellaan muita genrejä useammin loppuun asti, mikä on keskeinen tekijä siinä, että niiden osuus minuuteista ja euroista korostuu. Vastaavasti paperikirjojen myynti ei juuri korreloi sen kanssa, kuinka pitkälle kirjoja luetaan.**

Suomessa lukuaikapalvelut tilittävät kustantajille minuuttiperusteisesti lisenssimak-
sensa, ts. riippumatta siitä, paljonko ne itse keräävät tuloja. Näin ollen esim. uusien
asiakkaiden houkutteluun käytetyt ilmaistajoukset eivät vähennä kustantamo-
jen tai kirjailijoiden tuloja. BookBeat on ilmoittanut käyttäneensä vuonna 2025 yli
30 miljoonaa euroa kirjojen ostamiseen, joten lukuaikapalvelujen kirjahankintojen
kokonaismäärä lienee noin 50 miljoonaa vuositasolla.

Lukuaikapalveluihin ei tule teoksia vain kustantamojen uutuus- ja backlist-kata-
logeista, vaan myös kauan sitten ilmestyneitä klassikoita. Vaikka yksinoikeustuo-
tannot ovat äänikirjoissa harvinaisia, näitäkin on: Storytel Group osti oikeudet
dekkaristi Seppo Jokisen kirjatutuotantoon 2023 sekä tilaa myös suoraan kirjailijoilta
teoksia, joita se julkaisee Storytel Originals -alaotsikon alla vain sähkökirjoina noin
20 kappaletta vuodessa. Ruotsalainen Lindh & Co. tilaa kirjailijoilta sarjoitettuja tuo-
tantoja, jotka usein myös lokalisoidaan useille kansainvälisille markkinoille, joissa
yhtiö toimii. Yhden yksittäisen kirjan funktio on enemmänkin olla osa sarjaa kuin
itsenäinen teos ja tässä suhteessa sekä tuotantomalli että oletettu kulutus lähestyy
televisiosarjaa. Suomessa Lindh & Co. tuottaa noin 120–130 kirjaa vuodessa.

Eri maissa on hyvin erilaisia äänikirjojen kulutustottumuksia: vaihtelua on niin vuo-
rokauden ajan, kuuntelutilanteen, genrepreferenssin kuin muidenkin tekijöiden
mukaan. **Yleisesti pätee, että yksittäiskappalemarkkinoilla uutuusbestsellerit
dominoivat kuuntelua siinä missä laajan valikoiman lukuaikapalvelussa las-
tenkirjat ja backlist saavat suuremman osan kuuntelusta.**

Norjassa paperi-, e- ja äänikirjan hinnat on kirjalailta lukittu vuodeksi niiden ilmes-
tymisestä, mistä seuraa se, että ne eivät tulevat lukuaikapalveluihin osaksi tilaus-
paketteja vaan yksittäiskappaleina samaan aikaan kun paperikirjat ilmestyvät.
Tämän vuoksi kuluttajien on vaikea löytää e- ja äänikirjoja eikä maksuhalukkuutta
ole tilauspakettien ulkopuolisille teoksille. Vuotta myöhemmin, kun ne olisivat tar-
jolla paketeissa, ei enää tule julkistuksen, kirjallisuuskritiikin ym. markkinoinnin ja
viestinnän tukea äänikirjan julkaisemiselle. Norjalaiset kuluttajat eivät ole jääneet
tätä odottamaan, vaan kuuntelevat norjalaisuutuuudet ruotsin- tai tanskankielisinä
käännöksinä jo aiemmin sekä ylipäättään kuluttavat muita Pohjoismaita enemmän
muunkielisiä, erityisesti englanninkielisiä äänikirjoja. Äänikirjojen viivästyminen ei
ole myöskään lisännyt paperikirjan myyntiä, mutta sen lasku 2018–2024 (yleinen
kirjallisuus) on ollut 13 prosenttia eli kuitenkin vähemmän kuin Ruotsissa ja Suo-
messa, joissa e- ja äänikirjauutuudet tulevat useimmiten tilauspaketteihin samaan
aikaan paperikirjan julkaisun kanssa. Paperikirjojen myynnin lasku samalla aikavä-
lillä oli Ruotsissa noin 20 prosenttia ja Suomessa 22 prosenttia.

3.7 Kirjan hinta

Kirjan hinnoittelu on avain kannattavuuteen. Suomessa ei ole ollut ohjevähittäishintoja tai suositushintajärjestelmää 1970-luvun alun jälkeen. Sen sijaan kuluttajien hintatietoisuutta on kasvattanut verkon kautta vaivatta tehtävä hintaseuranta; kuntien ja kirjastojen hankintaorganisaatioiden osto-osaamisen kehittyminen on pienentänyt sekin kaupan liikkumavaraa. Kirjan hintaan vaikuttaa eniten kuitenkin sen elinkaarivaihe.

3.7.1 Kirjan hinnan vaihtelu

Taulukossa 4 on esimerkin vuoksi seurattu Finlandia-voittajien sekä Satu Rämön *Hildur*-sarjan avausteoksen ja viimeisimmän teoksen paperikirjan hintakehitystä tammikuun 2026 hintojen perusteella. Hinnoista näkyvät sekä uusien että käytettyjen kirjojen halvimmat ja kalleimmat hinnat sekä niiden erotus (hintaväli). Näiden lisäksi on seurattu hinnan laskemista ”teoreettisesta maksimipyynnöstä” 34,90 euroa, joka on käytännössä uutuusproosan korkein pyyntihinta raportin kirjoitushetkellä.

Taulukko 4. Kärkiproosan hinnanlasku elinkaarivaiheen myötä. (Kaikki hinnat ovat arvonlisäverollisia.)

Vuosi	Kirja	Hinta					Spotify	Uuden kirjan		Käytetyn kirjan	
		Uutena		Käyttynä		Hintaväli		Laskua 34,90:stä	Hintaväli	Laskua 34,90:stä	
		Min	Max	Min	Max						
2025	Fagerholm: Eristystila / Kapinoivia naisia	27,20	33,95	18,00	28,00	x	-20 %	-22 %	-36 %	-48 %	
2025	Rämö: Tinna	23,00	29,95	23,90	23,90	15,68	-23 %	-34 %	0 %	-32 %	
2024	Statovci: Lehmä synnyttää yöllä	17,95	34,75	10,00	13,00	14,83	-48 %	-49 %	-23 %	-71 %	
2023	Kähkönen: 36 urnaa	26,90	34,00	10,00	23,00	x	-21 %	-23 %	-57 %	-71 %	
2022	Rauma: Hävitys	4,90	29,90	10,00	14,00	x	-84 %	-86 %	-29 %	-71 %	
2022	Rämö: Hildur	21,68	26,00	16,00	16,00	15,68	-17 %	-38 %	0 %	-54 %	
2021	Viikilä: Taivaallinen vastaanotto	14,90	38,90	7,00	15,00	14,83	-62 %	-57 %	-53 %	-80 %	
2020	Kytömäki: Margarita	28,15	28,15	10,00	27,00	x	0 %	-19 %	-63 %	-71 %	
2015	Lindstedt: Oneiron	22,70	41,95	4,90	16,00	x	-46 %	-35 %	-69 %	-86 %	
2010	Rimminen: Nenäpäivä	7,60	36,95	3,00	8,00		-79 %	-78 %	-63 %	-91 %	

Kuviosta selviää, että maksimaalisen näkyvyyden taideproosan (kuten kaunokirjallisuuden Finlandia-voittajien) ylimmät hintapyyntö laskevat ajan myötä vain vähän, mutta hintaeroosio lähtee nopeasti liikkeelle: parissa kuukaudessa 20 prosenttia, vuodessa 50 prosenttia (jolloin hintaväli repeää lähes 50 prosenttiin) ja viidessä vuodessa jopa 84 prosenttia. Käytetyissä hintatason pudotus tapahtuu vuodessa, jonka jälkeen alimmat hinnat laskevat vasta pitkän ajan kuluessa enemmän. Dekkareissa ero uuden ja käytetyn välillä on ensiksi pieni eikä ero kalleimman uuden ja matalimman käytetyn hinnan välillä kasva edes viidessä vuodessa 50 prosentin tasolle.

Mukaan on otettu lisäksi vertailun vuoksi hinnat Spotifyn yksittäiskappalemyynistä (ks. 3.6., 3.7.2.): viisi vuotta vanha dekkari on samoissa hinnoissa kuin käytetty kirja ja taideproosan hintataso mukaillee uutena myytävien paperikirjojen halvimpien hintojen tasoa sekä vuoden että neljä vuotta vanhan Finlandia-voittajan osalta (Spotifyn valikoiman rajallisuuden vuoksi tässä ei ole enempää havaintoaineistoa). **Uutuuskirjoja lukuun ottamatta Spotifyn ei voi sanoa tarjoavan yksittäismyynnissä äänikirjoja kategorisesti merkittävästi halvemmalla kuin paperikirjat, vaan hintaero riippuu monista tekijöistä kuten genrestä.**

Lasten- ja nuortenkirjat ovat sen sijaan selvästi halvempia kuin aikuisten kauno- ja tietokirjat: suurimman kirjakauppaketjun tammikuun 2026 kahdenkymmenen myydynnin kaunokirjan keskihinta oli 30,80 euroa, Top 20 tietokirjojen 27,80 ja Top 20 lasten- ja nuortenkirjojen keskihinta 20,55. Erityisen hintaherkässä 3–6-vuotiaiden kohderyhmässä Aino Havukaisen ja Sami Toivosen pitkäaikaisen *Tatu ja Patu*-sarjan uusimmat kirjat maksavat 16–25 euroa ja 20 vuotta aiemmin ilmestyneet vanhimmat saatavilla olevat saman verran, käytettyinä tuoreimmat 10–15 euroa ja vanhimmat saman verran. **Lasten ja nuorten paperikirjojen hintataso on noin kolmanneksen aikuisten kirjoja matalampi, mutta täysihintainen myyntiseoski huomattavasti pitempi, jopa vuosikymmeniä. Käytetyn lasten- ja nuortenkirjan hinta putoaa vähemmän kuin käytetyn aikuisten kirjan.**

Vaikka kirjan hintaan vaikuttavat useat tekijät, niin jotakin voidaan sentään summata: **kirjan hinnanvaihtelu elinkaarivaiheen mukaan on rajua niin uusilla kuin käytetyilläkin kirjoilla ja erot genrejen välillä isoja. Elinkaarivaihe sekä iän mukaan jaoteltu kohderyhmä ovat kaksi ylivoimaisesti isointa tekijä kirjan hinnassa.**

Kirjan hintaa säännellään eri tavoin Euroopassa ainakin Belgiassa, Sloveniassa, Norjassa ja Portugalissa (ajallisesti rajoitettuna), Ranskassa, Saksassa, Itävallassa, Alankomaissa, Italiassa ja Kreikassa (rajoittamattomasti). Järjestelmistä osa pitää sisällään alennuksia julkisostajille kuten kirjastoille. Hintasääntelystä on luovuttu

Suomen lisäksi Isossa-Britanniassa, Ruotsissa ja Tanskassa ja siihen siirtymisestä keskustellaan ainakin Puolassa. EU:n tuomioistuin on hyväksynyt kirjan poikkeukseksi markkinoilla vapaasti tapahtuvaan hinnanmuodostukseen.

Seuraavassa muutamien hintasääntelyjärjestelmien pääpiirteitä tavoitteineen ja johtopäätöksineen.

Norjassa kaikkien eri formaattien vähittäismyyntihinnat ovat kustantajan päätettävissä ja ne pysyvät samoina 12 kuukauden ajan. Uutuuskirjojen hinnat ovat satunnaisotannan perusteella hieman halvempia kuin Suomessa. Kokonaiskappalemyynti 2025 oli 7,9 miljoonaa kappaletta (viime aikojen myyntihuippu 10 miljoonaa 2015), kun kokonaiskappalemyynti 2024 oli Suomessa 11,5 miljoonaa kappaletta (huippuvuosi 2021 13,4) ja pelkkä yleisen kirjallisuuden myyntikin 8,3 miljoonaa vuonna 2024 (2021: 10 miljoonaa). Lisäksi hintasääntely on Norjassa johtanut uusien äänikirjojen myynnin romahtamiseen sekä norjalaisuutuusien kuunteluun ruotsalaisina tai tanskalaisina käännöksinä. **Suomen Norjaa aktiivisempi hintakilpailu sekä aktiivisempi kirjastonkäyttö eivät kumpikaan johda Suomessa pienemmän kirjamyynnin, vaan päinvastoin: suunnilleen samankokoisessa Norjassa kirjamyynti on Suomea pienempi.**

Ranskassa kirjalla on ollut yksi kustantajan määrittämä hinta kaikissa kaupoissa 1980-luvun alusta asti. Järjestelmä sallii enintään viiden prosentin alennukset. E-kirjat lisättiin sääntelyn piiriin 2011. Järjestelmän tavoite on suojella keskusten ulkopuolisia itsenäisiä kirjakauppoja aggressiivisesti hinnoittelevia halpakirjakauppaketjuja vastaan, jotka kykenisivät kuorimaan bestsellereillä kerman päältä ja jättämään pienet itsenäiset kirjakaupat vaille näiden tarvitsemia isokatteisia myyntejä, joiden turvin ne voivat pitää kohtuullisen valikoiman heikommin liikkuvia nimikkeitä laajalti saatavilla. Suomessa mitään vastaavia aggressiivista ketjukirjakauppoja ei ole – suppeammalla valikoimalla operoivien marketien hintataso on kutakuinkin sama kuin kivijalkakirjakauppojen. Ranskassa järjestelmän myönteisiä vaikutuksia mitataan mm. sillä, että sekä bestsellerien osuus kokonaismyynnistä on pienempi että yksityisten kirjakauppojen määrä on suurempi kuin hintasääntelystä luopuneessa, muuten suunnilleen samankokoisessa markkinassa Isossa-Britanniassa – sen sijaan ei ole viitteitä siitä, että järjestelmä olisi tukenut yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti tärkeiden mutta epäkaupallisten teosten saatavuutta (Fixed Book Price, explained 2013).

Saksassa on ollut toista sataa vuotta yksi hinta kanavasta riippumatta, vuodesta 2002 lähtien lakiperusteisena. Se ei kuitenkaan ole estänyt amerikkalaista verkkokauppajätti Amazonia kasvamasta vähittäiskaupan markkinajohtajaksi samaan aikaan kun vuosittain kirjanostajien määrä on kymmenessä vuodessa laskenut 36

miljoonasta 25 miljoonaan. Kirjamarkkinan kasvusta on vastannut pääasiassa nuorten aikuisten segmentti (Zeising 2024). Vaikka kokonaisynty ei ole laskenut, Euroopan toiseksi suurimmalla kirjamarkkinalla Saksassa tunnetaan sama lukemisen ja ostamisen polarisoituminen kuin Suomessakin.

Suomen hintajärjestelmä perustuu kysynnän ja tarjonnan markkinaehtoiseen tasapainoon, jossa myös yleisillä kirjastoilla on roolinsa:

- kustantajat pyrkivät optimoimaan kirjan myynnin varastot tyhjiksi muutamassa vuodessa,
- kirjakaupat joustavat kuluttajien maksuhalukkuuden mukaan niin, että kirjan hinta laskee ajan funktiona (taideproosa paperikirjoina nopeimmin, viihde sekä äänikirjat hitaammin, ks. taulukko 4),
- itsenäisten kirjakauppojen määrä on vähentynyt ja verkko harventunut jo niin paljon, että sääntely ei riittäisi pysäyttämään tai kääntämään kehitystä, jossa sähkökirjaformatit ohjaavat jo kuluttajakäyttäytymistä paljon enemmän kuin kirjakauppaverkon rakenne
- hinnan alenemisessa tai sen nopeudessa ei ole olennaista eroa eri vähittäismyyntikanavien kesken,
- ja vahva kirjastolaitos yhdessä antikvariaattien kanssa sekä tätä nykyä myös lukuaikapalvelut pitävät huolta teosten saatavuuden pidentämisestä.

Näin ollen voidaan kiteyttää: **sellainen hintasäännöstely, joka on tarkoitettu ratkaisemaan ongelmia, joita Suomessa ei ole, ei ratkaisisi yhtään sellaista ongelmaa, joita Suomessa on.**

3.7.2 Kirjan hinta ja kirjailijan ansainta

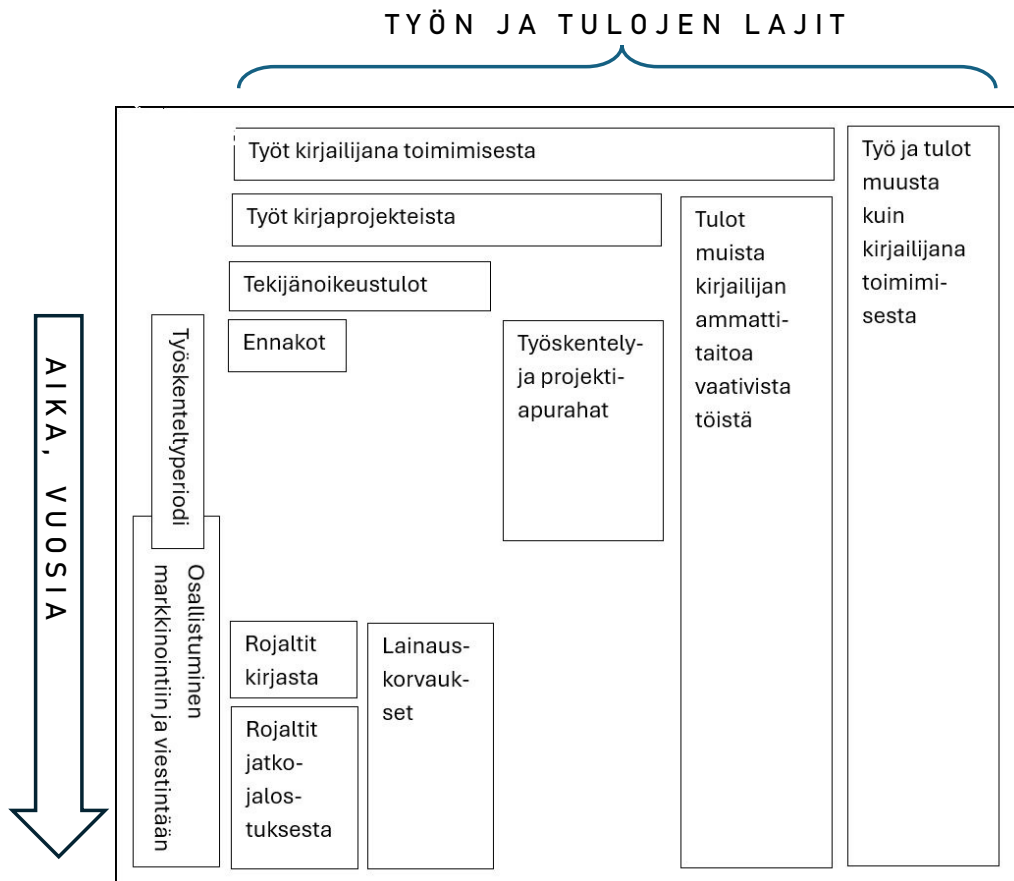
Kuten edellä kuvattiin, kirjailijan ansainta kirjojen kirjoittamisesta koostuu rojalteista, apurahoista ja lainauskorvauksista. Näiden keskinäiset osuudet kirjailijan tulonmuodostuksesta vaihtelevat hyvin paljon

- genreittäin
- julkaisukielen mukaan
- kirjailijan tuotannon laajuuden mukaan
- teosten taiteellisen tason mukaan, sekä
- kaupallisen menestyksen mukaan

Lisäksi kirjamyynnin eri ansaintalogiikat heijastuvat kirjailijan tulonmuodostukseen.

Apurahojen keskeinen merkitys tulonlähteenä on nähtävissä monessa tutkimuksessa ja tilastossa: esimerkiksi Cuporen Taiteilijana Suomessa 2021 -tutkimuksessa ja tilastossa: esimerkiksi Cuporen Taiteilijana Suomessa 2021 -tutkimuksessa kirjailijoiden käytettävissä olevat rahatulot, 29 333 euroa vuonna 2019, joka pitää sisällään apurahat, on kuudesta taiteenalasta keskiarvoltaan korkein, kun taas kirjailijoiden kokonaistulot, 27 712 euroa, on kuudesta taiteenalasta keskiarvoltaan toiseksi alhaisin. Saman tutkimuksen mukaan siinä mukana olleiden (kaikille kuudelle taiteenalalle) apurahoja myöntävien apurahatahojen rahoituksesta kirjallisuus sai enemmän kuin yksikään muu ala (23 prosenttia koko potista), minkä lisäksi kirjailijoiden saamien apurahojen mediaani, 16 000 euroa, oli myös suurempi kuin yhdenkään toisen taiteenalan taiteilijoiden. Suomen tietokirjailijoiden tutkimuksen (Wallenius 2023) mukaan tietokirjailijoille apurahat on työn tärkein rahoituslähde ja samoin Kirjailijaliiton vuoden 2025 tulotutkimuksessa, jossa kaunokirjallisen työn kokonaisvuositulojen mediaanin 27 438 euroa ja vuositulojen ilman apurahoja mediaanin 11 111 erotus on 16 327 euroa.

Kuvio 5. Tekijöiden tulonmuodostus lähteittäin ja työvaiheittain

Lisäksi apurahajärjestelmä on merkittävä mahdollistamalla rahoituksen juuri teoksen valmistamisvaiheessa siinä, missä rojalit auttavat käynnistämään (ennakot) ja tuloutuvat varsinaisesti vasta suuritöisimmän vaiheen jälkeen, kuten kuviossa 5 avataan. Järjestelmälle on keskeistä tulolähteiden rahavirtojen kohdistuminen kirjoittamisen eri vaiheisiin – vähäisiltä osin ennakkosuunnitteluun, merkittävästi itse kirjoitusvaiheeseen ja mikäli teos menestyy kaupallisesti, myös useammaksi vuodeksi teoksen ilmestymisen jälkeen. Parhaimmillaan teos voi tuottaa myyntirojalteja sekä käännoikeustuottoja vielä 70 vuoden ajan tekijän kuoleman jälkeenkin.

Kirjailijan status Suomessa on edelleen korkea, mutta kokonaistulonmodostus vaihtelee suuresti johtuen

- Eri tulolähteiden suuruudesta sekä näiden ajoittumisesta työprosessin eri vaiheisiin.
- Kirjan hinnan suuresta vaihtelusta, jossa tärkein tekijä on elinkaaren vaiheen mukainen hinnan vaihtelu.
- Kirjailijan tuotannon määrästä, julkaisutiheydestä ja valituista genreistä.

Kirjailijan tuloja ovat myös suoraan kirjojen kirjoittamis- ja julkaisuprosessiin liittyvät mutta kirjailijan työstä johtuvien työtilaisuuksien muut tulot, kuten esitelmointi, kirjailijavierailut sekä usein myös lehti- tai audiokolumnit. Kustantajan järjestämissä tilaisuuksissa esiintyessään kirjailija ei yleensä saa erillisiä palkkioita, vaan nämä katsotaan sisältyviksi kustannussopimuksissa yleisesti olevaan markkinoinnissa mukanaolovelvoitteeseen.

Voi sanoa, ettei ole olemassa kahta kirjailijaa, joilla olisi rakenteeltaan samanlainen ansainta. Tämän vuoksi kirjailijan ansiotasosta on vaikea tehdä yleisiä johtopäätöksiä.

On huomattava, että alan selvityksistä Kirjailijaliiton ja Suomen tietokirjailijoiden yhteisen jäsenkyselyn tilastollinen edustavuus on heikko sekä alhaisen vastausprosentin että otantajoukon merkittävien puutteiden vuoksi. Lisäksi vuosituloja tiedusteltaessa joukossa saattaa olla sekä puoli tusinaa kirjaa vuodessa julkaisevia että sellaisia, jotka eivät ole kymmeneen vuoteen julkaisseet mitään.

Spotify tuli Suomen markkinoille tarjoamalla non-premium-asiakkailleen (jotka joutuvat kuuntelemaan mainoksia ilmaisen käyttöoikeutensa vastineeksi) äänikirjat vain ja ainoastaan yksittäiskappaleina kuluttajahintatason ollessa ensimmäisessä vaiheessa 15–20 euroa. Tämä järjestely mahdollistaa myös niiden myymisen kokonaispalvelun 25,5 % arvonlisäverokantaa alemmalla, kirjojen 14 prosentin arvonlisäverolla, kun tuotteet on eriytetty. Premium-asiakkaillekin heidän tilauksensa

osana varattu äänikirjojen kuuntelu-oikeus on mitoitettu varsin alhaiseksi, 12 tuntiin kuukaudessa, mikä vastaa noin 200–250 sivun kirjaa. Premium-asiakkailta on myös mahdollisuus ostaa erilaisilla lisäpaketeilla lisää äänikirjojen kuuntelu-aikaa 9,90 euroa / kuukausi alkaen. Spotifyn asiakkaista globaalisti 60 prosenttia ei ole premium-asiakkaita.

Miksi Spotify tulee sitten saturoituneelle markkinalle? Ensinnäkin sillä on jo varsin laaja käyttäjäpohja Suomessa ja sekin hakee uusia tulolähteitä. Äänikirjapalveluille tulonsa se on aloittanut Keski-Euroopasta ja ostanut varsin suuria tekijänoikeusmassoja ainakin englannin kielellä. Kustantajien kannalta Storytel ja Bookbeat tavoittavat hyvin kirjallisuuden suurkuluttajat, mutta Spotifyn olemassa olevassa käyttäjäpohjassa on sen kaltaisia 18–34-vuotiaita kuluttajia, joiden potentiaalinen äänikirjapalveluilla – ja kirjapalveluilla laajemminkin – arvelaan olevan vielä suuri. Todennäköisesti Spotify myös tarjoaa mahdollisuuden, omien tuotteistussmalliensa takia, lähteä kokeilemaan yksittäiskirjamyyntiä ilman että vaarannetaan olemassa olevaa BookBeat- ja Storytel-asiakaskuntaa ja sen kulutustottumuksia.

Koska äänikirjapalvelu on muuttunut nopeasti, ovat myös kirjailijoiden tekijänoikeustulot muuttuneet. Toisin kuin esim. varhaisissa mobiilipalveluissa tai musiikkistriimauspalveluissa, kustantajien ja äänikirjapalvelujen väliset sopimukset eivät perustu tulonjakosopimukseen, vaan käytön mukaiseen eli minuuttipohjaiseen korvaukseen. Myös kuluttajien ilmaisista kokeilujaksoista tilitetään tulot minuuttien mukaan. Muutokset uudessa maailmassa – niin kustantajien kuin kirjailijoidenkin – tulossa ovat olleet monenlaisia:

- Tuloa kertyy myös kirjan osittaisesta kuuntelusta (vrt. ”selaaminen” paperikirjamaailmassa”), ts. kaikki osittainenkin kuuntelu summataan yhteen ja konvertoidaan täyden kirjan kokoisiksi yksiköiksi. Esim. jos yhden kirjan kesto on neljä tuntia (yht. 240 minuuttia), niin viisi 12 minuutin kuuntelua (yht. 60 minuuttia) neljä puolen tunnin kuuntelua (yht. 120 minuuttia), yhdeksän tunnin kuuntelua (yht. 540 minuuttia) ja kolme koko kirjan eli neljän tunnin kuuntelua (yht. 1380 minuuttia) eli yhteensä 24 tuntia kirjataan yhteensä 6,00 kirjan kuunteluksi. Tämän vuoksi kustantamon ja kirjailijan saama tulo per kuuntelukerta ei ole rinnasteinen paperikirjan myyntiin, vaan vasta tämä ”laskennalliset kokonaiset kirjat” on verrattavissa. Äänikirjojen kuuntelijoilta jotkut kirjat jäävät kesken – niin paperikirjojenkin lukijoilta, mutta tämä ei vaikuta ansaintaan.
- Kirjan elinkaari pitenee. Äänikirjapalvelujen kulutuksesta keskimäärin 70 prosenttia on ns. backlistia eli muita kuin saman vuoden

uutuuksia. Monissa tapauksissa kirjailijan ensimmäisen vuoden tekijänoikeustuloissa paperikirjan osuus on selkeästi isompi kuin äänikirjakorvaukset, mutta toisena ja kolmantena vuonna päinvastoin. Rojaltien kokonaiselinkaarituettoja on aiempaa vaikeampi arvioida, mutta yhä harvemmin yhden (ilmestymis)vuoden myynti antaa niistä oikean kuvan.

- Siinä missä paperikirjan hinta – ja sen myötä tekijänoikeustulot – laskee elinkaaren myötä, usein rajustikin, äänikirjan hinta voi pysyä samana tai muuttua vuodesta toiseen ylös tai alas riippuen kustantajien ja äänikirjapalvelujen välisistä sopimuksista. Genreissä, joissa sarjoittaminen on valtakäytäntö kuten dekkareissa ja lastenkirjoissa, äänikirjapalvelulle on tärkeää ja arvokasta, että saman tekijän saman sarjan aiemmat teokset ovat löydettävissä.
- Joissakin genreissä kuten lastenkirjoissa samoja teoksia kuunnellaan uudelleen ja uudelleen (esim. lapselle iltasatuna), mikä merkitsee sitä, että tuotot kumuloituvat kuuntelukertojen mukaan tavalla, joka ei olisi mahdollista paperikirjasta.

Seuraavassa on esimerkinomaisesti vertailtu paperikirjan ja äänikirjan rojaltituloa. Julkisuudessa esiintyneet tiedot äänikirjojen ja paperikirjojen korvaustasojen erosta kirjailijoille eivät perustu vertailukelpoiseen dataan, koska äänikirjan käytöstä merkittävä osa ei ole kokonaisten kirjojen lukemista siinä missä paperikirjat puolestaan joko ostetaan tai ei. Esimerkkikirjana käytetään 250–350-sivuista uutuusromania.

Mikäli kustantaja saa lukuaikapalvelulta 0,52–0,59 senttiä / minuuttia tariffilla eli 31–35 sentillä / tunti, päästäisiin 250-sivuisella kirjalla 3,30–4,10 euron korvaukseen per alusta loppuun asti kuunneltu kirja keskimääräisillä lukunopeuksilla ja vastavasti 350-sivuisella kirjalla 4,60–5,75 euron korvaukseen per alusta loppuun kirjoitettu kirja.

Jos verrataan noihin yllä mainittuihin paperikirjojen siirtohintoihin kustantajalta seuraavalle portaalle ja oletetaan paperikirjan rojaltprosentin vaihteluväliksi vaikka 20–25, niin silloin myydystä kappaleesta jäisi rojaltituloa 1,20–1,50 euroa vuoden vanhasta kirjasta ja kalliista uutuudesta 3,80–4,75 euroa per kirja.

Summattuna ”normikokoisen” paperikirjan rojaltitulon vaihteluväli olisi **1,20–4,75** euroa ja samalla 20–25 rojaltprosentilla äänikirjan 3,30–5,75 x 0,2–0,25 eli **0,66–1,44** euroa. Tämän perusteella näyttäisi, että lukuaikapalveluista saatavat korvaukset ovat vertailukelpoisesti laskettuina noin **30–55** prosenttia paperikirjojen korvauksesta. Vaihtelut yksittäisten kirjojen ja kirjailijoiden kohdalla ovat kuitenkin suuria ja ainakin osa saa yhtä suuria korvauksia.

(Ja sanomattakin on selvää, että tätä normiproosan 250–350 sivun pituutta selkeästi lyhyemmissä ja selkeästi pitemmissä teoksissa yhtälö on toisenlainen.)

Lisähuomiona vielä: Spotifyssa yksittäismyyntihinnat ovat tyypillisesti kuluttajalle 15–20 euroa eli alvittomina 13,15–17,55, josta ilmeisesti 50 prosenttia tuloutuu kustantajalle eli 6,67–8,77 euroa, josta rojaltiprosentilla 20–25 kirjailijan korvaukseksi tulisi **2,00–2,19** euroa eli kirjailijan rojaltiltulo **Spotifyssa yksittäiskappaleena myydystä äänikirjasta asettuu paperikirjan ja lukuaikapalvelukorvauksen väliin**. Vastaavasti Spotifyn premium-tilaukseen kuuluva 12 tuntia äänikirjaa kuluu noin 270 sivun eli juuri yhden normiproosakirjan kuunteluun. Tämän kuluttajahinnat ovat joko 9,90 euroa tai 19,90 (joka vastaa alvittomana kustantajatulona 4,34 tai 8,72 euroa) eli kirjailijan 20–25 % rojaltiltuloa **0,87–1,09** tai **1,75–2,18** euroa. Koska kustantajalle tilitetty hinnat ovat minuuttihintoja, niin 350-sivuisen kirjan rojaltiltulos täytyy laskea kahden eri osasumman yhteissummaksi: ensin tariffilla, joka on 12 tunnin kiintiössä ja sen ylimenevät minuutit lisäpaketin hinnalla.

Kirjailijoiden kokonaisvuositulot kirjoittamisesta (rojaltiltulot, apurahat, lainauskorvaukset) ovat 55–70 miljoonaa euroa vuodessa (ks. luku 3.3.) Taiteilija-apurahavuosiksi muutettuna apurahoitusten yhteissumma vastaa noin 650–700 henkilötyövuotta ja kokonaisvuositulot 2000–2600 henkilötyövuotta. Luvuista ei voi suoraan päätellä kirjailijan keskituloa johtuen siitä, että eri kirjojen tuloutumisvauhti kirjan ja kirjailijan elinkaarelle on erilaista – tuloja tulee myös kirjailijan työn lopettamisen jälkeen. Lisäksi aktiivisista, elävistä kirjailijoista on 1800–2500 kokoaikaisia ja 6 000–10 000 osa-aikaisia. Jos kuitenkin kokonaisvuositulot jaetaan teoreettisesti tasan kokoaikaisien kesken, tämä tekisi 22 000–39 000 euroa kullekin, jos taas niin, että esim. kokoaikaiset saavat puolet koko potista ja osa-aikaiset toisen puolen, tämä tekisi 11 000–19 500 euroa kokoaikaisille ja 2700–5800 euroa osa-aikaisille.

Taloudellisen tulonsa maksimoimaan pyrkivän kirjailijan kannattaa pyrkiä ennemmin kirjoittamaan mahdollisimman hyvä kirja kuin mahdollisimman myyvä kirja, koska todennäköisyys vähintään tyydyttävään ansaintaan on huomattavasti suurempi saamalla apurahoja (hyvä kirja) kuin yltämällä euromääräisesti vastaavaan myyntiin (myyvä kirja).

Esimerkin vuoksi: valtion veroton taiteilija-apuraha on v. 2026 26 988,24 euroa (josta pitää maksaa eläkemaksut). 23 prosentin rojaltilta saman summan saaminen edellyttäisi 117 340 euron nettotulota kustantajalle, mikä merkitsisi kirjakaupan katteiden ja arvonlisäveron jälkeen kuluttajahintoina vähintään 160 000 euron myyntiä eli 30 euron kirjoiksi muutettuna 5000 kappaleen myyntiä. Tähän määrään yltäneen vuosittaisista kotimaisista 3000 kaunokirjasta noin 1 prosentti eli 30 nimikettä.

Sinänsä se, että eri formaateissa tai myyntikanavissa taiteilijan tuotteen kuluttajahinta on eri, ei ole mitenkään poikkeuksellista. Onhan kirjankin elinkaarihinnassa paljon vaihtelua – elinkaarivaihe on suurin yksittäinen kirjan hintavaihtelutekijä – mutta kukaan ei ajattele, että kirjailijan työpanos olisi vähäisempi sen tähden, että vuoden markkinoilla ollut kirja maksaa useinkin vähemmän kuin uutuuskirja.

Vuodenvaihteessa 2025/2026 kaksi uutta yrittäjävetoista startupia ilmoitti tulostaan markkinoille yhteisinä tavoitteinaan äänikirjojen kappalemyynti siten, että kirjailijan niistä saama korvaus olisi lähempänä paperikirjan tasoa kuin nykyisissä lukuaikapalveluissa. Äänel Oy ei aio kustantaa itse kirjoja, mutta tavoittelee äänikirjoilleen yksinoikeutta, toisin kuin BookBeat ja Storytel. Kuulokuva myös kustantaa, mutta myy myös muiden kustantamia äänikirjoja.

Aika näyttää, onko tulokkailla rahkeita maksaa kilpailijoita korkeampi palkkiotaso – ja mille tasolle niiden omien tuotteiden hinnoittelu asettuu. Kun sekä paperikirjojen myynnissä kirjakaupoissa olennainen osa on mahdollisuus selailla ja vastaavasti monissa verkkokaupoissa voi lukea pienen näytteen kirjasta, lukuaikapalveluissa tätä on vastannut mahdollisuus kuunnella vain pieni pätkä kirjaa ja sen jälkeen päättää, jatkaako loppuun. Tämä on myös keskeinen syy siihen, miksi minuuttiperustaiset rojalitkorvaukset kirjaa kohti ovat keskimäärin merkittävästi pienemmät kuin paperikirjasta: lukuaikapalvelussa on mahdollista ostaa vain kirjaa pienempi osa, mutta kaikesta ”maistelusta” toisaalta maksetaan, kirjakaupassa selaillusta mutta ostamatta jäävästä kappaleesta taas ei mitään.

3.7.3 Arvonlisäverotus

Arvonlisäverolain verokantoja koskeva sääntely perustuu EU:n arvonlisädirektiivin 2006/112/EY 98 artiklan 1 kohtaan, jossa määritellään, että (yhtä tai kahta) alennettua verokantaa voidaan soveltaa fyysisillä alustoilla olevien tai sähköisesti luovutettavien taikka molemmissa muodoissa olevien kirjojen luovutuksiin. Kirjoihin voi soveltaa alennettuja verokantoja, paitsi jos ne sisältävät kokonaan tai pääasiassa mainontaa, videosisältöä tai kuultavaa musiikkia. Raja ei siis kulje esim. paperi- ja audioformaatin välissä.

Paperikirjat ovat olleet alennetun arvonlisäverokannan piirissä nykyisen alv-järjestelmän ajan eli vuodesta 1993. Veroprosentti on vaihdellut 8 ja 14 välillä ja on vuoden 2026 alusta 13,5. Sähkökirjoihin on sovellettu alennettua kantaa – samaa kuin paperikirjoilla kulloinkin – vuodesta 2019 lähtien. Ennen Spotifyn äänikirjatoiminnan alkamista syksyllä 2025 Suomessa ei käytännössä ollut tuotteita tai palveluita, joissa kirjoja olisi myyty niputettuna jonkin toisen arvonlisäverokannan tuotteen tai palvelun kanssa (tässä tapauksessa musiikin).

Arvonlisäverojärjestelmän alkutaipaleella kirjalle ehdotettiin vapautusta arvonlisäverosta (Asko Apukan ja Timo Laaksosen vastalause VaV mietintöön 69 HE 88/1993). Nollakannassa on lukuisia hyödykeryhmiä, joiden tuotanto on kaupallisin perustein tapahtuvaa ja joita pidetään yhteiskunnallisesti tärkeinä, kuten lääkkeet ja terveyden- ja sairaanhoito.

Valtion taloustieteellisen tutkimuskeskuksen tutkimusprofessorin Tuomas Kososen mukaan arvonlisäveron käyttäytymisvaikutukset ovat rajallisia: ”Poikkeuksia ovat tilanteet, joissa kaksi substituuttia eli keskenään mahdollisimman samankaltaista tuotetta eriytetään kahteen eri verokantaan” (Onninen 2025). Kirja-alalla tuotteiden samankaltaisuutta ja erilaisuutta voidaan tarkastella genreittäin ja formaateittain. Ostokäyttäytyminen on selkeimmin erilaista oppimateriaalien ja yleisen kirjallisuuden välillä ja kenties myös yleisen kirjallisuuden sisällä lasten- ja nuorten sekä aikuisten kirjallisuuden välillä: lasten- ja nuortenkirjat koetaan osaksi kasvatustehtävän hoitamista siinä missä aikuisten kirjojen lukutavat ja ostomotiivit ovat moninaisempia. Täydellisin substituuttitilanne löytyy eri formaattien kesken, jossa paperi-, e- ja äänikirja ovat sisällöllisesti identtiset.

Myös muualla Euroopassa kirja on joko alennetussa tai nollaverokannassa, joissakin maissa sähkökirja eri kannassa kuin paperikirja (Taulukko 5). Sen jälkeen, kun Tanska yllättäen päätti laskea kirjan alv:n 25 prosentista nolnaan 1.7.2026 alkaen (Tanskassa ei ole alennettuja kantoja, ainoastaan yleinen ja nollakanta; lisäksi nollakantatuotteiden myynnille on 3,8 prosentin suuruinen veronluonteinen maksu), **Suomen arvonlisäveroprosentti 13,5 jäi Euroopan korkeimmaksi. Maita, joissa paperikirjan alv on nolla, on viisi kappaletta, joukossa Suomen lähin viiteryhmä, kaikki muut Pohjoismaat Islantia lukuun ottamatta.** Paperikirjan alv:n mediaani otoksessa on 5 prosenttia. Äänikirjan nolla-alv-maita on kolme (alv-prosentin mediaani 6 prosenttia) ja e-kirjan viisi kappaletta (alv-mediaani 5,5 prosenttia). 31 eurooppalaisesta maasta yksi (Unkari) verottaa e-kirjoja ja kaksi (Iso-Britannia ja Irlanti) äänikirjoja kovemmin kuin paperikirjoja. Lisäksi joissakin maissa on oppikirjoilla muita paperikirjoja alempi alv-kanta.

Taulukko 5. Kirjan eri formaattien arvonlisäveroprosentti eurooppalaisissa maissa.

Maa	Yleinen alv- kanta	Paperikirja	Äänikirja	E-kirja
Itävalta	20	10	10	10
Belgia	21	6	6	6
Bulgaria	20	9	9	9
Kroatia	25	5	5	5
Kypros	19	3	3	3
Tšekki	21	0	0	0
Tanska	25	0	0	0
Viro	24	9	9	9
Suomi	25,5	13,5	13,5	13,5
Ranska	20	5,5	5,5	5,5
Saksa	19	7	7	7
Kreikka	24	6	6	6
Unkari	27	5	5	27
Islanti	22,5	11	11	11
Irlanti	23	0	23	0
Italia	22	4	4	4
Latvia	21	5	5	5
Liettua	21	5	21	5
Luxemburg	17	3	3	3
Malta	18	5	5	5
Hollanti	21	9	9	9
Norja	25	0	0	0
Puola	23	5	5	5
Portugali	23	6	6	6
Romania	21	11	11	11
Serbia	20	10	10	10
Slovakia	23	5	5	5
Slovenia	22	5	5	5
Espanja	21	4	4	4
Ruotsi	25	6	6	6
Iso-Britannia	20	0	20	0

Suomessa on keskusteltu paljon kirjan arvonlisäverotuksesta. Seuraavassa on argumentteja sekä arvonlisäveron laskemiseksi että säilyttämiseksi nykytasollaan.

Laskemista puoltaa:

- Lukemisen vähenemistä ja lukutaidon rapautumista tulisi ehkäistä kaikin keinoin.
- Paperikirjat ovat jääneet entistä enemmän yksin puolustamaan aivotutkimuksen mukaan (Huotilainen 2022) ajattelun kehittymiselle hyödyllistä paperista lukemista, kun printtilehdistön levikit ovat laskeneet vauhdilla – lisäksi kirja-alalla ei ole lehdistön kaltaista toista ansaintalogiikkaa mainonnassa.
- Lukemisen polarisoitumisen myötä kirjasta uhkaa tulla luksustuote (vuonna 2022 kaksi suurituloisinta tuloviidennestä osti lähes tuplasti enemmän kirjoja kuin kolme pienituloisinta yhteensä), ja alennuksella olisi merkitystä erityisesti köyhemmille väestöosille ja lapsiperheille.
- Valtion fiskaaliset menetykset eivät olisi täysimääräisiä, sillä kunnille hyvitetään niiden oppimateriaalihankintojen arvonlisäverot jo nykyisinkin.
- Niiltäkin osin kuin lasku ei valuisi hintoihin, se vahvistaisi kustantamojen ja kirjakauppojen taseita ja koituisi kirja-alan vahvistamiseksi mahdollistaen isomman riskinoton sekä kustannusohjelmissa että valikoimissa.
- Kirja-ala on jo nykyisinkin tunnustettu tuettavaksi monin eri tavoin kuten alennetun alv-kannan muodossa, kyse on tuen suuruudesta (kustantamot eivät toisin kuin monet muiden taiteenalojen vastaavan arvoketjun kohdan kulttuuri- ja taidelaitokset saa juuri muuta valtion tukea, vaan kirja-alan tukirahoitus menee alkutuotantoon ja kirjastoille).
- Tanskassa kirjojen alv:n laskemista edelsi sikäläisen Keskuskauppakamarin tekemä kysely, joka osoitti, että kuluttajat lisäisivät kirjaostojaan, jos alv putoaisi merkittävästi (siellä 25 prosentista nolnaan) – Suomessa muutokset ovat olleet niin pieniä, ettei niillä ole ollut vaikutusta kysyntään ja menekkiin.

Laskemista ei puolla:

- Kirjan hintavaihtelu elinkaaren mukaan on suurempi kuin arvonlisäveron osuus.
- Arvonlisäveron laskeminen siirtyy vain osin hintoihin.
- Tutkimukset arvonlisäveron laskemisen vaikutuksista kuluttajakäyttäytymiseen ovat tuottaneet ristiriitaisia tuloksia.
- Kireässä valtiontalouden tilanteessa 54 miljoonan euron tulokertymän poistaminen (mikäli kaikkien kirjojen alv laskettaisiin nolnaan) vaatii huolellista harkintaa.

Suomalainen lainauskorvausten ja e-aineistojen kirjastokäytön korvauksen arvonlisäverovelvollisuus on eurooppalaisittain harvinainen käytäntö. Keskusverolautakunta on ennakoratkaisussaan 25.3.2025 (KVL:2025/14) käsitellyt asiaa ja näkee, että kyse on tekijänoikeusjärjestön tekijän puolesta käymästä komissiokaupasta, jossa on syntynyt spesifi transaktio ja siten oikeussuhde kirjaston ja tekijän välillä (koska korvaukset kohdistetaan yksilöidysti teoksittain ja lainoittain), valtio vain maksaa kirjaston puolesta budjetistaan korvauksen. Keskusverolautakunta ei ottanut huomioon sitä, että korvaus ei ole määräsuuruinen, vaikkakin lainojen määrä on perustana, sillä korvaus määräytyy laskennallisin perustein yhteispotista. Päätöksestä on myös valitettu ja se ei ole lainvoimainen. Tanskassa verohallinto on tehnyt alkuvuodesta 2026 päätöksen korvausten verottomuudesta (skat.dk 2026).

Valtion rahan kierrättäminen kirjallisuuden lakisääteisen ja budjettiperusteisen tuen arvonlisäverona takaisin valtion kassaan ei vaikuta yleisesti ottaen perustellulta.

Näytelmäkirjallisuuden tilausmaksut ja esitysoikeuspalkkiot ovat arvonlisäverovelvollisia (13,5 prosenttia).

3.8 Kirjakaupan, lukuaikapalvelujen ja kustantamojen kytkökset

Selvityksen kuluessa ei löytynyt merkittäviä omistuspohjaisia markkinaehtoisuutta selkeästi heikentäviä tekijöitä kuten suosivaa hinnoittelua, suosivaa esille nostoa fyysisessä tai digitaalisessa kaupassa tai markkinoille pääsyn esteitä kirja-alan arvoketjussa olevista seuraavista, kokoluokaltaan merkittävistä omistussuhteista:

- Suurin kustantamo Otava ja suurin kirjakauppa Suomalainen kirjakauppa kuuluvat samaan Otava-konserniin,
- Suurin lukuaikapalvelu BookBeat ja toiseksi suurin yleisen kirjallisuuden kustantamo WSOY sekä toiseksi suurin kirjakauppa Akateeminen kirjakauppa kuuluvat samaan Bonnier-konserniin, ja
- Toiseksi suurin lukuaikapalvelu Storytel ja kolmanneksi suurin yleisen kirjallisuuden kustantamo Gummerus kuuluvat samaan Storytel-konserniin.

3.9 Näytelmäkirjallisuuden arvoketjut

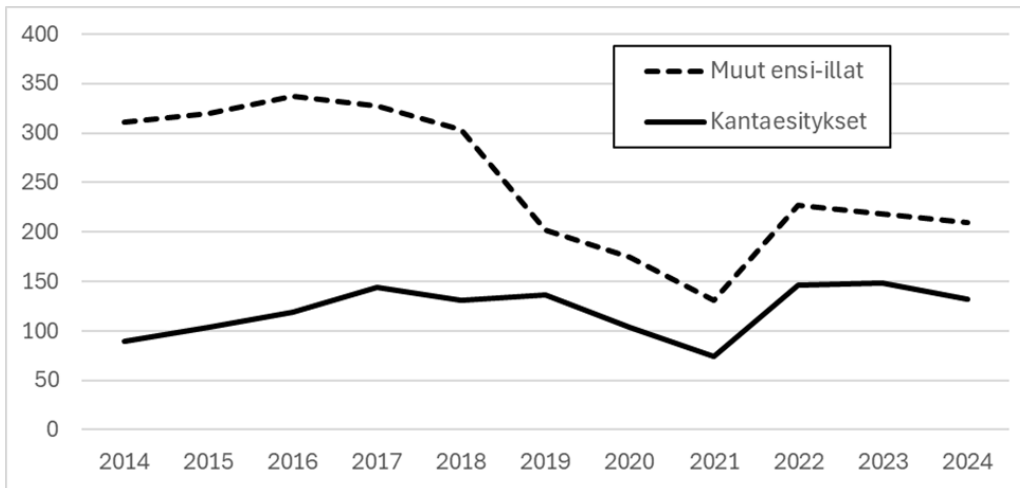
Näytelmiä sekä tilataan teattereihin että niitä kirjoitetaan kuten kaunokirjojakin erilaisiin pisteisiin asti, konseptista valmiiksi, ennen kuin sopimus kantaesitysteatterin kanssa syntyy. Käytännössä suurimmat ja taloudeltaan vakaimmat eli valtionosuutta saavat (VOS) 54 puheteatteria (joista kuusi ruotsinkielistä ja yksi kaksikielinen) sekä suoraa valtion rahoitusta saava Kansallisteatteri muodostavat näytelmäkirjailijoiden asiakaskunnan. Osa sopimuksista on agentuurien markkinoimia ja välittämiä. Näitä on kolme: Nordic Drama Corner, Agency North ja Suomen Näytelmäkirjailijat ja käsikirjoittajat ry:n (Sunklo) agentuuritoiminta.

Näytelmäkirjailijoista pieni osa on dramaturgin vakanssilla teattereissa ja muutamilla voi olla kotikirjailijan statuksella pitempiaikainen usean näytelmän tilauslupaus isosta teatterista. Muissa kuin em. puheteattereissa tehdään VOS-teattereita enemmän kirjoittamista talkoo- ja ryhmätöinä sekä esitetään ohjaajien omia tekstejä. Lisäksi Yleisradion tilaama audiodraama (kuunnelmat) voidaan laskea näytelmäkirjallisuuteen. Yle tilaa näytelmäkirjailijoilta useampia aikuisten ja lasten sekä nuorten kuunnelmia ja kuunnelmasarjoja vuosittain. Näytelmäkirjallisuutta kustannetaan hyvin vähäisessä määrin kirjoina.

Teatterin tiedotuskeskuksen ylläpitämän Teatteritilaston mukaan näytäntökaudella 2023/24 VOS-puheteattereissa sekä Kansallisteatterissa oli yhteensä 132 kotimaista kantaesitystä (Kuvio 6). Kantaesitysten joukossa saattaa olla muitakin kuin aktiivisten näytelmäkirjailijoiden teoksia, mutta ei kovin monta. Kantaesityksistä arviolta 25 prosenttia on dramatisointeja. Kantaesitysten määrä, joka oli kasvanut 2010-luvulla alle sadasta lähes 150:en vuodessa, notkahti koronapandemian aikaan lähes puoleen muutamaa vuotta aikaisemmasta huipputasosta, noustakseen sitten nopeasti takaisin.

Merkittävin osa näytelmäkirjailijan tuloista muotoutuu esitysoikeussopimusta saatavista rojalteista, jotka ovat tyypillisesti 12 % lipputuloista. Musiikkinäytelmissä prosentti saattaa olla isompi, mutta se jaetaan yleensä tasan säveltäjän kanssa. Tilauspalkkioiden keskiarvo on Sunklon vuoden 2023 tulotutkimuksen perusteella 6000 euroa ja mediaani 7000 euroa.

Kuvio 6. VOS-puheteatterien ja kansallisteatterin kotimaisten kantaesitysten ja muiden ensi-iltojen määrät 2014–2024.

Näyttämötilojen katsomokapasiteetti, lippujen hintataso ja tilausmaksut voivat neuvottelutilanteissa vaihdella huomattavasti, mikä vaikuttaa suoraan näytelmäkirjailijoiden tulojen merkittävään vaihteluun. Toisaalta kauno- ja tietokirjailijoihin verrattuna samasta teoksesta voi useammin tulla tuloja pitemmän aikaa. Edellä olevan perusteella selvityksen tekijä arvioi, että tilausmaksujen markkina on vuodessa arviolta 250 000–400 000 euroa ja kotimaisten puheteatterien rojaltilausmaksujen 2–3 miljoonaa (josta kuolinpesien osuus 15–20 prosenttia) ja Ylen audiodraaman palkkioiden määrä ehkä 0,1 miljoonaa eli **näytelmäkirjailijoiden tulomuodostus tilaus- ja tekijäpalkkiona on vuositasolla 2,3–3,5 miljoonaa euroa.**

Viive tilauspäätöksestä kantaesitykseen vaihtelee tyypillisesti kahdesta viiteen vuoteen. Tilaus- tai esitysoikeussopimukseen ei välttämättä sisälly oikeuksia korvauksiin esitysten peruuntuessa osin tai kokonaan. Tämä tuli erityisen selvästi esiin koronapandemian aikana, mutta ei rajoitu vain poikkeusoloihin, eikä koske vain tilausten peruuntumista, vaan myös esitysten peruuntumista. Kirjailijasta riippumattomasta syystä peruutetut esitykset vaikuttavat suoraan kirjailijan tuloja pienentävästi. Teatterille peruutukset voivat tuottaa lisää katetta tai tappioita. Tietävästi teatterien saamia koronatukia ja tulojen menetystä kompensoivia ylimääräisiä avustuksia ei juurikaan käytetty näytelmäkirjailijoiden tilausperuutusten tai saamatta jääneiden esitystrojaltien kompensoimiseen. **Näytelmäkirjailijat oli koko kirja-alan ekosysteemin suhteellisesti eniten koronapandemiasta kärsinyt joukko.**

3.10 Kansainvälisyys

Kautta kirjoittamisen historian kirjat ovat levinneet rajojen yli ja kielistä toisiin. Maailman kauno- ja tietokirjallisuuden tuomien vaikutteiden merkitystä kansalliselle kulttuurille sekä sivistystasolle ei voi yliarvioida; ja vaikka kaukana pohjoisessa kirjoitetaan pääasiassa vaikealla ja harvinaisella kielellä, emme silti ole olleet pelkästään vastaanottavassa päässä. Kirjailijat ja kääntäjät työskentelevät myös residenseissä eri maissa. Lisää tietoa saadaan, kun Kulttuuripolitiikan tutkimuskeskus Cuporelta valmistuu keväällä 2026 taiteilijoiden kansainvälistymiseen laajasti paneutuva tutkimus.

Kirjatuonnista ei ole olemassa tilastoja, joista erottuisivat kustantamojen ulkomailla painattamien kirjojen tuonti, kuluttajien ja kirjastojen ulkomaisten kirjojen suorat kirjaostot ulkomailta sekä suoraan ulkomailla (esim. verkkokauppa Amazonissa) julkaistun suomalaisen kirjallisuuden ostot. Jälkimmäisiä nimikkeitä löytyy useita satoja. Kansantalouden tilinpidossa kirja-alan tuontiin kuuluu myös aineettomia oikeuksia, kuten Suomessa julkaistavan käännöskirjallisuuden oikeudet.

Kirjallisuusviennillä ymmärretään yleensä käännös- ja julkaisu-oikeuksien vientiä. Sen valtaosa on alunperin kotimarkkinoille julkaistun kirjallisuuden jatko-oikeuksien hyödyntämistä. Tässä selvityksessä tarkastellaan erikseen sitä ja erikseen lähtökohtaisesti kansainvälistyväksi suunniteltua kirjallista liiketoimintaa. Kirja-alan vienti on paljon kirja-alan tuontia pienempää.

3.10.1 Kirjallisuusvienti

Käännösoikeuksien vienti on pitkäjänteistä työtä, jossa onnistumiseen vaikuttavat lukemattomat eri seikat. Arvostelu- tai kaupallinen menestys kotimaassa ei ole tae vientipotentiaalista.

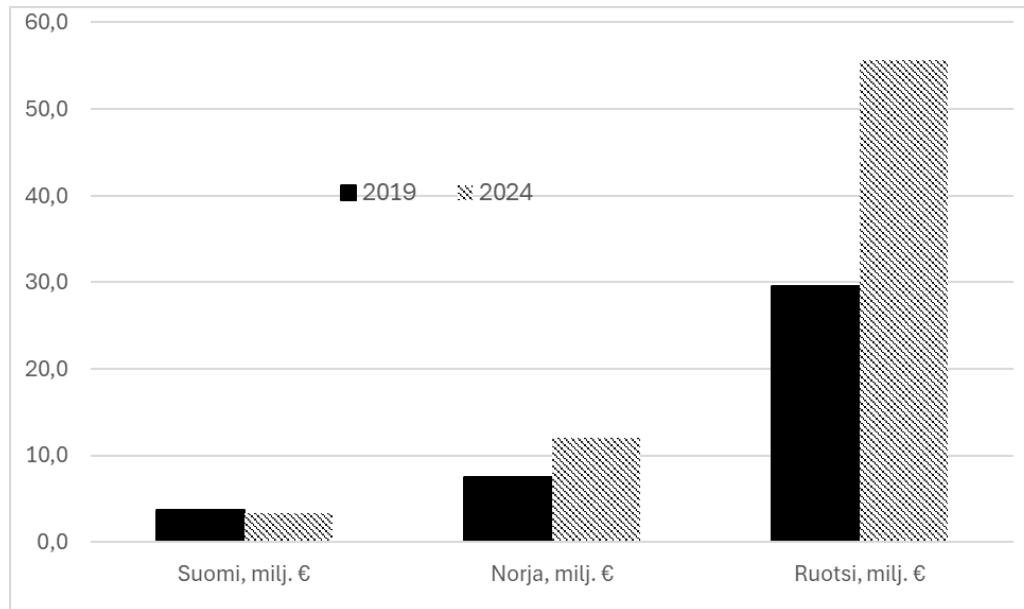
Käännösoikeuksien vienti on edelleen sangen pientä – 3,3 miljoonaa euroa vuonna 2025, eli yli kaksinkertainen 2010-luvun alun 1,5 miljoonaan euroon verrattuna – sekä suhteessa kirjatoimialan kokoon, muihin taiteenaloihin että muiden Pohjoismaiden kirjallisuusvientiin. 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä käännösten määrä oli noin 200 vuodessa. 2024 käännöksiä ilmestyi 477 ja sopimuksia solmittiin 588 kappaletta. Sopimusten määrä oli Norjassa lähes kaksinkertainen ja Ruotsissa lähes nelinkertainen Suomeen verrattuna. Vaikka uusien sopimusten määrä Suomessa oli selvästi suurempi kuin Tanskassa, Tanskan vienti oli euromääräisenä selvästi isompaa ja aikuisten fiktion osalta kolme kertaa Suomen kokoinen. Kauno-kirjojen oikeuksien vienti oli Norjassa 7,5 kertaa Suomen vastaava, Ruotsin peräti

35 kertaa Suomen luvut ja Islanninkin kaunokirjavienti oli suurempi kuin Suomen. Suomen viennissä lasten- ja nuortenkirjallisuus painottuu muita Pohjoismaita enemmän.

On helppo sanoa, että Ruotsilla on pitempi etumatka. Kuten kuvio 7 osoittaa, viimeisten viiden vuoden aikana kirjallisuusvienti on kasvanut voimakkaasti sekä Norjassa että Ruotsissa samaan aikaan kun se on Suomessa polkenut paikallaan – sekä absoluuttinen että suhteellinen ero Suomen ja Ruotsin välillä vain kasvaa.

Käännösoikeudet myydään tavanomaisimmin agenttien kautta. Agenttisopimuksella tekijät antavat agentille valtuudet edustaa kirjan käännösoikeuksia (joskus myös ulkomaisia elokuva- ja dramatisointioikeuksia) sekä käydä tarjous- ja sopimusneuvottelut ulkomaisten kustantajien kanssa. Suomessa toimii kustantajien yhteydessä neljä taloagentuuria ja yksi kustantamoista riippumaton:

- Bonnier Rights Finland,
- Brands and Rights, Otava vähemmistöosakkaana, Moomin Characters sekä Bulls isoja osakkaita, laajentanut pohjoismaiseksi yhtiöksi, kotipaikka nykyisin Iso-Britannia,
- Gummeruksen, Schildts & Söderströmsin, Siltala/Teoksen yhteinen Helsinki Literary Agency, aloittanut 2017, liikevaihto 435 000 euroa (vuonna 2024), viiden viimeisen vuoden kumulatiivinen tappio 30 000 euroa,
- Kumma Literary Agency, joka on spefi-kirjallisuuteen erikoistuneen Osuuskumma-kustantamon agentuuritoiminnan aputoiminimi, aloittanut 2016, kustantamon liikevaihto (vuonna 2024) 32 000 euroa, viiden vuoden kumulatiivinen voitto 6 000 euroa, sekä
- riippumaton Elina Ahlbäck Agency, aloittanut 2009, liikevaihto (vuonna 2024) 271 000 euroa, viiden viimeisen vuoden kumulatiivinen voitto 211 000 euroa, liiketoimintakaupan myötä Ahlbäck Agency jatkaa toimintaa.

Kuvio 7. Suomen, Ruotsin ja Norjan kirjallisuusvienti 2019 ja 2024.

Suomalaisen agentuuritoiminnan suomalaisten kirjojen viennistä synnyttämä liikevaihto on yhteensä arviolta 1,3–1,6 miljoonaa euroa vuositasolla. Agentuurien palveluksessa Suomessa on yhteensä noin 25 henkilöä. Ruotsissa toimii 26 agentuuria. Kaikilla agentuureilla on myös laajat kansainväliset yhteistyöagenttiverkostonsa.

Kirjailijoille korvaukset näistä oikeuksista ovat yleensä rojaltipohjaisia ennakkomaksuin kuten kirjailijoiden palkkioiden tapaan. Kautta aikojen käännettyin suomalaiskirjailija on Tove Jansson, jonka kirjoista on tehty yli 400 käännöstä yli 40 kielelle, ja toiseksi käännettyin Mika Waltari, jonka kirjoista on noin 340 käännösnimekettä 35 kielelle. Aktiivisista kirjailijoista yli 25 kielelle käännettyjä kirjoja ovat kirjoittaneet mm. Sofi Oksanen, Max Seeck, Emmi Itäranta, Ilkka Taipale, Frank Martela, Salla Simukka, Tuutikki Tolonen, Mauri Kunnas ja Linda Liukas. Poikkeuksellisen nopean läpimurron on tehnyt lida Turpeinen, jonka esikoisteos *Elolliset* on kahdessa vuodessa ilmestymisestään myyty 28 kielialueelle ja ollut sekä Italiassa että Ranskassa palkintoehdokkaana. Usealla eniten käännetyllä aktiivisella nykykirjailijalla on sopimus ulkomaisen, kotimaisia isomman agentuurin kanssa.

Käännösoikeuksien viennin edistämistä on hoitanut 1970-luvulta lähtien Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) yhteydessä toimiva Suomalaisen kirjallisuuden vientikeskus FILI. Sen kulubudjetti on 1,5 miljoonaa, josta valtion toiminta-avustus kattaa runsaan kolmasosan. FILI jakaa ulkomaisille kustantajille käännöstukia sekä kotimaisille toimijoille tukia viennin edistämiseen. FILI järjestää myös koulutusta sekä vienninedistämistapahtumia.

Liki kaikissa Euroopan maissa on FILlä vastaava organisaatio, josta voi hakea tukea kyseisen maan kirjallisuuden käänös- ja/tai julkaisukuluihin. Näin ollen kirjallisuusviennissä kilpailemme muiden maiden kanssa paitsi siinä, kuinka kiinnostavaa itse kirjallisuutemme on muihin maihin verrattuna, mutta myös siinä, kuinka hyvin ja helposti meiltä saa tukea sen käännättämiseen.

Näytekäännöstukea voivat FILiltä hakea kustantajat ja agentit. Ruotsissa Kulturrådetin näytekäännöstukea voivat hakea kääntäjät, joilla on valtuudet tehdä näytekäännös jo ennen käänössopimusvaihetta. Ruotsissa on myös näytelmien käänös- ja ulkomainen esitystuki.

Pohjoismaisista kielistä suomeksi, ruotsiksi ja saameksi kääntämiseen voi hakea Pohjoismaisen ministerineuvoston myöntää käännöstukea. Sitä haetaan lähtökielen isäntämaan kirjavientiorganisaatiolta.

Suomessa näytelmätekstien kääntämistä ulkomaille on tukenut Teatterin tiedotuskeskus TINFO, jonka hallinnoima käännöstuki lakkautettiin valtionavustusten leikkauksen seurauksena 2025. Nykynäytelmäkirjailijoita, joiden teoksia on esitetty maan rajojen ulkopuolella joko käännettynä tai alkuperäisinä (lähinnä ruotsinkieliset Ruotsissa), on alle kymmenen.

3.10.2 Lähtökohtaisesti kansainvälistyvä kirjallinen liiketoiminta

Lähtökohtaisesti kansainvälistymään pyrkiviä toimijoita ("born international") on kirja-alalla huomattavan vähän verrattuna esim. musiikki-, elokuva- tai pelialaan. Myöskään tähän kannustavia toimialan kasvuohjelmia ei ole ollut. Tämä näkyy myös kirjallisuusviennin vähäisenä arvona (3 miljoonaa euroa vuodessa) verrattuna av-säältäöjen ja palvelujen vientiin (40–50 miljoonaa), musiikkivientiin (150 miljoonaa) ja pelivientiin (2,7 miljardia).

Seuraavat esimerkit kertovat kuitenkin siitä, että varsin monenlaisia mahdollisuuksia on.

Vuonna 2013 kirjallisen uransa aloittaneen kirjailija Max Seeckin tausta on yrittäjämaailmassa, ja hän on systemaattisesti rakentanut kansainvälisesti toimivaa konseptia kansainvälisen palautteen pohjalta ja kantoaaltoa hyväksikäyttäen: ensimmäisessä trilogiassa liikuttiin maasta toiseen, mutta seuraavassa neljän kirjan sarjassa Nordic noir -trendiin istuvasti tapahtumat ovat saaneet sijansa Suomessa. Seeckin kirjoja on myyty 40 maahan ja tv-oikeuksia Yhdysvaltoihin ja elokuva-oikeuksia kotimaahan. Seeck heittäytyi varsin nopeasti kokopäiväiseksi kirjailijaksi ja

alkoi käyttää puolet työajastaan kirjoittamiseen ja puolet markkinointiin eli on itse vahvasti mukana ulkomaisissa promootioissa ja yhteistyökumppanien käytettävissä, mitä käyttää myös oppimiseen. Seeck on myös saanut tunnustusta sekä palkinnoilla että yltämällä useassa maassa, mm. USA:ssa, bestseller-listalle. Seeck toimii yrityksenä Blindhound Productions Oy:n kautta; sen liikevaihto on vaihdellut 150 000 ja 300 000 euron välillä ja viiden vuoden kumulatiivinen voitto on yhteensä 476 000 euroa.

Sininen Jättiläinen on vuonna 2022 perustettu itsenäinen rovaniemeläinen pienkustantamo, joka hyödyntää Lappi-aiheistoa matkailijat kohderyhmänään. Yhtiön toimitusjohtaja on Antti Autioniemi. Kirjat tehdään useilla kielillä (esim. *Biegga Tuli- ketun jäljillä* suomeksi, englanniksi, espanjaksi, saksaksi, ranskaksi ja italiaksi) ja niitä myydään matkailutoimipaikoissa paljon perinteistä kirjanlevitystä laajemmin. Yritys hoitaa itse oman logistiikkansa ydintoiminta-alueellaan Lapissa ja samassa yhteydessä myös hyllyttämisen ja esillepanon varmistuksen tuotteidensa fyysisen näkyvyyden myyntipisteissä, joissa niiden ei tyypillisesti tarvitse kilpailla ison kirjatarjonnan kanssa. Yhtiö julkaisee aikuisten ja lasten tieto- ja kaunokirjoja sekä pyrkii työllistämään Lapissa monikansallista tekijä- ja kääntäjäkuntaa mm. Rovaniemellä valmistuvista luovien alojen ammattilaisista. Yrityksen liikevaihto oli toisena kokonaisuena toimintavuonna 2024 99 000 euroa ja tulos ensimmäisen vuoden 9000 euron tappion jälkeen 5000 euroa voitollinen vuonna 2024. Nimikemäärä ilman kieliversioita on raporttia kirjoitettaessa 15 teosta.

Kuvittajat ry:n jäsenkyselyn mukaan kuvittajilla on varsin paljon kansainvälisiä asiakkuuksia: 32 prosenttia on toiminut eurooppalaisten yhteistyökumppanien kanssa, 5 prosenttia aasialaisten, 14 prosenttia amerikkalaisten, 15 prosenttia pohjoismaisten ja 3 prosenttia muilla markkina-alueilla. Luvut pitävät sisällään muutakin kuin kirjankuvitusta, vaikka lastenkirjojen kuvitus onkin suurin kuvittajien työllistäjä. Vain muutamalla prosentilla on ulkomainen agentti. Kuvittajilla ei ole ollut omaa, toimialalle suunnattua spesifiä kansainvälistymisohjelmaa konsultointineen ja tukineen, vaikka potentiaalia selvästi olisi.

Kirja-alan toimijoita, joilla on kansainvälistyminen alusta alkaen strategiansa keskiössä, on vähän ja ne ovat pieniä, mutta menestyviä. Näille sekä muille, uusille toimijoille olisi hyötyä viennin kasvatuksen tuki-instrumenteista, jotka olisivat lähempänä yleisiä viennin tukivälineitä kuin perinteiset kirjallisuuden vientituet. Selvityksessä ei esiteä erityistoimia kansainvälistymisen ja kasvun edistämiseen, vaan lähdetään siitä, että ne ovat osa varsin tuoreen Luovien alojen kasvustrategian toimeenpanoa. Sen eri osa-alueista **erityisesti osaamisen ja rahoituspolkujen voimakas kehittäminen on avainasemassa kirja-alan kannattavan kansainvälistymiskasvun mahdollistamisessa.**

4 Kirja-alan koulutus

4.1 Kirjallisuus-, kirjoittamis- ja kirjailijakoulutus

4.1.1 Sanataiteen taiteen perusopetus

Taiteen perusopetus (TPO) on koulun ulkopuolista, ensisijaisesti lapsille ja nuorille tarkoitettua eri taiteenalojen opetusta. Opetuksen piirissä on myös aikuisia. Oppilaat saavat valmiuksia ilmaista itseään ja hakeutua taiteenalan ammatilliseen ja korkea-asteen koulutukseen. Opetusta annetaan Opetushallituksen vahvistamien opintosuunnitelmien perusteiden mukaisesti yhdeksällä eri taiteenalalla, joista yksi on sanataide.

TPO:n rahoitus muodostuu valtion ja kuntien rahoituksesta sekä oppilaitosten omasta varainhankinnasta. Valtionosuuden ja valtionavustuksen lisäksi valtio tukee taiteen perusopetusta arvonnalisäverohuojennuksen kautta. Valtio rahoittaa taiteen perusopetusta vuonna 2026 noin 104 miljoonalla eurolla. Kuntien rahoitusosuus on samaa kokoluokkaa ja se perustuu kuntien kulttuuritoiminnasta annetun lain (166/2019) velvollisuuteen tarjota mahdollisuuksia kulttuurin ja taiteen eri muotojen ja alojen tavoitteelliseen taide- ja kulttuurikasvatukseen.

Sanataide on TPO-alana hyvin pieni. Sanataiteen oppilaita oli vuonna 2024 yhteensä 610, mikä on 0,5 prosenttia kaikista TPO-oppilaista. Sanataiteen perusopetusta ja/ tai erilaisia sanataidekursseja ja -ryhmiä tarjoaa 11 eri tahoa, joista vain yksi, Vantaan sanataidekoulu, on valtionosuuden piirissä (VOS-oppilaitos). Sanataidekoulut toimivat usein kansalaisopistojen yhteydessä tai omina yhdistyksinään, joiden rahoitus tulee kunnalta tai/ja erilaisten julkisten tahojen ja yksityisten säätiöiden tukemien hankkeiden muodossa. Sanataideopetusta järjestävien organisaatioiden kattojärjestönä toimii vuonna 2003 perustettu Suomen Sanataideopetuksen seura.

Suomenkielistä sanataideopetusta ei esimerkiksi Helsingissä ole tällä hetkellä lainkaan, Espoo puolestaan ostaa Vantaan sanataidekoululta opetusta. Ruotsinkielisestä sanataiteen taiteen perusopetuksesta Helsingissä (sekä Uudellamaalla ja Varsinais-Suomessa) Sydkusten, joka tekee myös aktiivista metodiikan ja materiaalien kehitystyötä. Sen etäopetuskokeilujen positiiviset tulokset olisivat hyödynnettävissä suomenkieliselläkin puolella.

Kansallinen koulutuksen arviointikeskus Karvi arvioi sanataiteen opetussuunnitelmien perusteita (sittemmin uusittu) 2012, mutta selvityksessä on tullut ilmi viitteitä, että tuolloin annettu kritiikki saattaa hyvinkin olla edelleenkin paikkansapitävää:

”Sanataiteen yleisen oppimäärän opetussuunnitelman perusteet havainnollistavat hyvin, mitä sanataide on. Käytännössä perusteet eivät kuitenkaan ole toimivat. Niiden pohjalta ei voi rakentaa tasolta toiselle etenevää opetusta. Perusteissa on kuvattu sisältöjä ja tehtävänantoja sekaisin ja ne antavat enemmän ohjeita opetuksen toteutukseen kuin sisältöön.” (Tiainen ym 2012).

Sanataide voi myös ”liian taiteellisena” terminä karkottaa potentiaalista oppilasainesta. **Kirjoittamisen ja lukemisen yhdistävä termi kirjallisuus olisi monella tapaa sisällöllisesti ja mielikuvallisesti kommunikativampi ulospäin taiteen perusopetusalan nimenä kuin sanataide.** Kirjallisuus on vakiintunut viittaustapa nimenomaiseen taiteenlajiin sekä nimenomaisesti luovaan toimintaan. Mikään ei estä sen puitteissa käyttämästä laajaa opetusmenetelmien ja orientoitumisen kirjoa kuten nykyäänkin.

Käynnissä on pääministeri Petteri Orpon hallituksen hallitusohjelmassa linjattu TPO:n uudistaminen, jonka tavoitteena on saavutettavuuden ja saatavuuden edistäminen, rakenteelliset muutostarpeet ja valtionrahoitusjärjestelmän selkeyttäminen. Selvityksen kirjoitusvaiheessa uudistus on edennyt hallituksen esitykseksi. Valmistelevalle työryhmälle asetettu tavoitteeksi ”hyvien käytänteiden ja osaamisen nykyistä parempi jakaminen sekä esimerkiksi pedagogiikkaan, toimintakulttuuriin ja oppimisympäristöihin liittyvän yhteistyön alueellinen ja valtakunnallinen vahvistaminen edistäisi taiteen perusopetuksen oppilaitosten toimintaedellytyksiä ja resurssien tehokasta käyttöä” pitää erityisen selvästi paikkansa kirjallisuuden / sanataiteen opetuksen kohdalla.

Kirjoittamisen taiteen perusopetuksessa olisi suuri potentiaali sekä pitempään opintopolkuun että vahvistamaan luku- ja kirjoitustaidon kansallista perustaa. Ilman erityistoimia tilanteella ei juuri ole mahdollisuuksia muuttua, sillä uusien koulutuksen järjestämislupien käyttäminen on käytännössä voitu myöntää vain silloin, kun valtion talousarvioon on osoitettu lisäystä taiteen perusopetuksen valtionosuuksiin. Edellisen kerran kirjallisuuden / sanataiteen alalta ei ainoana taiteenalana tullut ensimmäistäkään hakemusta.

Tästäkin huolimatta valtakunnallisen saavutettavuuden tähden sekä koska kirjallisuus kytkeytyy fundamentaalisesti lukutaitoon, kirjallisuuden / sanataiteen taiteen perusopetuksen kehittämisen **minimitavoitteeksi olisi otettava VOS-opetusta antavien tahojen saaminen nykyisen pääkaupunkiseudun lisäksi vähintään**

Itä-, Länsi- ja Pohjois-Suomeen. Opetuksen tulisi olla monimuotoista niin että kokonaisia osioita voi suorittaa myös etänä, mikä kirjallisuuden / sanataiteen kohdalla on, toisin kuin monella muulla taiteenalalla, mahdollista.

Koska aiemman kokemuksen perusteella kirjoittamiskoulutuksen toimijoilta on vaikea saada käynnistymiskykyisiä VOS-kelpoisia aloitteita, tulisi selvittää myös olemassa olevien monitaiteisten taiteen perusopetuksen VOS-toimijoiden halua ja kykyä laajentaa sanataiteeseen olemassa olevalla infrastruktuurillaan, mikä olisi sekä nopeampi että kustannustehokkaampi tapa kasvattaa kirjallisuuden alan taiteen perusopetusta.

4.1.2 Toisen asteen ammatillinen opetus

Toisella asteella ei ole kirjailijan / sanataiteen ammatillista koulutusta tai tutkintoja lainkaan, toisin kuin esim. musiikissa.

4.1.3 Korkea-asteen opetus

Korkea-asteella koulutusväyliä kirjailijan ammattiin on kolme ja korkeakoulupintoja tarjoavia yliopistoja neljä, joissa opetusta viidessä oppiaineessa. Helsingin Taideyliopisto on ainoa varsinaista kirjailijakoulutusta antava yliopisto. Kaikissa yliopistoissa opetetaan ja harjoitellaan laajasti kirjallisuuden ja kirjoittamisen eri lajeja paitsi Helsingin yliopistossa, jossa kirjoittamisen opetus on osa tietokirjallisuuden oppiainetta. Kaikissa opiskelijoiden opintojen loppuun saattamisen aste on varsin hyvä.

Taulukko 6. Kirjoittajakoulutus yliopistoissa.

Yliopisto	Oppiaine / koul.ohjelma	Alk.	Laajuus	Sisään	Virat
Taideyliopisto / Teak	Kirjoittaminen	2019	Teatteritaiteen kandi, maist. & tohtori	9-10 / joka toinen vuosi	1 prof. + 2 lehtoria
Taideyliopisto / Teak /	Dramaturgia ja näytelmän kirjoittaminen	1962	Teatteritaiteen kandi, maist. & tohtori	2-5 / joka toinen vuosi	1 prof + 2 lehtoria

Yliopisto	Oppiaine / koul.ohjelma	Alk.	Laajuus	Sisään	Virat
Jyväskylän yliopisto	Kirjoittaminen		Kirjoittamisen kandi	12-18 / vuosi, kirjall. kanssa	1 ap.prof + 1 yliopisto-opettaja
Turun yliopisto	Luova kirjoittaminen	2001	Sivuaine 60 op	14	½ ap.prof. + 1 yliopisto-opettaja
Åbo Akademi	Kirjallinen luominen	2024	Sivuaine 40 op	-	20 % työelämä-prof. + 1 lehtori
Helsingin yliopisto	Tieto-kirjallisuus ja -kirjoittaminen	2015	Sivuaineen osia 10 op	-	½ prof.

Vanhin korkeakoulukoulutus on (silloisen teatterikoulun) dramaturgikoulutus, joka käynnistyi yhdessä ohjaajakoulutuksen kanssa jo 1960-luvun alussa. Pääpaino oli pitkään dramaturgin sinänsä monipuolisiin tehtäviin valmistamisessa, mutta nykyään näytelmäkirjailijuus sisältyy virallisestikin ohjelman nimeen. Teatterikorkeakoulun kirjoittamisen maisteri- ja kandidaattiohjelma käynnistyi nykyisessä muodossaan Otavan kirjasaatiön lahjoitusprofessorilla 2019 ja on ainoa tutkintoon johtava laaja-alainen kirjailijakoulutus Suomessa. Se on laajentunut tohtorikoulutukseen ja opetus kytkeytyy taideyliopiston muun opetuksen tavoin taiteelliseen tutkimukseen.

Jyväskylän, Turun ja Helsingin yliopistoissa opetus kytkeytyy läheisesti sekä kirjallisuuden tutkimukseen että myös tiedeyliopiston yleisiin tarpeisiin tarjottavaan kirjallisen ilmaisun koulutukseen. Jyväskylän yliopistossa on myös kirjallisuusterapian ja kustannustoimittamisen opintojaksoja. Verrattuna sanataideopintoihin korkeakoulutason opinnoissa painottuu aikuisille kirjoittaminen, kuratoriaalinen kirjoittaminen, suhtautuminen editoriaalisemmin omaan tekstiin sekä englanninkielisten termien sisällyttäminen opetukseen.

Pisimmälle korkeakouluopetuksen nivelymisessä taiteen perusopetuksesta alkaen jatkumoon – joka esim. musiikin alalla on koulutusjärjestelmän perusta – on päästy Åbo Akademiassa, jossa on ollut käynnissä kirjallisuudentutkimuksen ja kasvatustieteen yhteinen opetus- ja tutkimusprojekti SKAPA. Se on osa Svenska Kulturfondenin rahoittamaa laajempaa suomenruotsalaisen sanataideopetuksen

hankekokonaisuutta, jonka tarkoitus oli luoda tutkimusperusteista tukea sanataideopetukseen sekä muotoilla ruotsinkielistä sanataideopettajien yliopistotasosta täydennyskoulutusta.

On syytä panna merkille, että peräti kolme kuudesta viimeisen kymmenen vuoden aikana kirjoittamiseen saaduista professuureista on perustettu yksityisten lahjoitusten turvin: Taideyliopiston kirjoittamisen professorin lahjoitti Otavan kirjasaatiö, Helsingin yliopiston tietokirjallisuuden ja -kirjoittamisen professorin Tietokirjallisuuden edistämiskeskus, Tieteen tiedotus ry ja Lauri Jäntin säätiö sekä Åbo Akademin litterärt skapande -työelämäprofessorin Svenska Kulturfonden.

Eri korkeakouluilla on nykyään hyvin toimiva selkeä työnjako, mutta kokonaisresurssit ovat liian pienet suhteessa tarpeeseen. Paineita synnyttävät:

- Tarve kasvattaa tiedeyliopistojen koko opiskelijakuntaa koskevan kirjoittamisopetuksen määrää yhteiskunnan yleisen kirjoitustaidon ylläpitämiseksi.
- Tarve kasvattaa taideyliopiston kirjoittamisopetuksen resursseja sekä kirjoittamisen opintopolun rakentamiseksi TPO:sta korkea-asteelle niveltäväksi että kirjailijakoulutuksen kasvattamiseksi.
- Tarve mahdollistaa professoritasoisten opettajien tutkimustoiminta nykyistä paremmin.

Pahiten alan korkeakoulutuksen resurssipula näkyy Taideyliopiston kirjoittamisen opetuksessa, jossa yhtä professorin virkaa hoitaa neljä ihmistä 25 prosentin osuukin.

Kirjoittamisopintoja sisältyy keskeisesti myös lähialoihin, joihin kuuluvat elokuva- ja tv-käsikirjoittaminen (Aalto-yliopisto, Tampereen AMK, Turun AMK Metropolia AMK, YHD Arcada), mainonnan suunnittelu (Turun AMK) sekä lukuisat viestinnän ja journalismin koulutusohjelmat.

4.1.4 Muu kirjoittajakoulutus

Erilaista kirjallisen kirjoittamisen kurssitoimintaa on tarjolla runsaasti. Osassa vapaan sivistystyön kirjoittamisen opintoja noudatetaan opintosuunnitelmia tai on mahdollisuus suorittaa opintokokonaisuuksia. Osa on suunnattu selkeästi harrastajakirjoittajille harrastuksen tueksi ja saattaa olla sisältöpohjaisesti rajattua, esim. omaelämäkertoihin keskittyvää.

Osa on kunnianhimoisesti ammattikirjailijoiksi tai puoliammattilaisiksi tähtääville ja tällaisissa koulutuksissa opettajat ovat tyypillisesti kirja-alan ammattilaisia, joko kustannustoimittajia tai kirjailijoita, mutta useimmiten ilman pedagogisia opintoja. Tunnetuin tällaisen koulutuksen tarjoaja on Kriittinen korkeakoulu ry Helsingissä. Kriittisen korkeakoulun suosioon vaikuttaa osaltaan kustannustoimittajien käyttö tuntiopettajina, jolloin solmitaan osaltaan yhteyksiä esikoiskirjan julkaisua toivovien opiskelijoiden sekä portinvartijana toimivien kustantajien välillä. Aiemmin myös Oriveden opiston yksivuotinen kirjoittajalinja tunnettiin ”kirjailijoiden valmistajana”. Työtä jatkaa nykyään Tampereella Ahlman Edu lyhyemmillä opintojaksoilla.

Aika ajoin myös kustantajat saattavat järjestää koulutusta täsmätarpeisiinsa, esim. Otavan ja Ruskeiden Tyttöjen yhdessä järjestämällä Master Classilla kehiteltiin ns. POC-naisten käsikirjoituksia kohti julkaisukelpoisuutta ja WSOY on järjestänyt kirjoittajakoulun sosiaalisen median vaikuttajille.

Sekä korkeakoulujen että vapaan sivistystyön opettajien muodollinen pätevyys vaihtelee suuresti.

4.1.5 Kirjoittamiskoulutuksen johtopäätöksiä

Kirjoittamiskoulutuksessa ei ole yhdenmukaista jatkumoa varhaiskasvatusasteelta perusasteen kautta toiselle asteelle ja korkea-asteelle. Vaikka taiteen perusopetuksen vahvistaminen ei yksin riitä, se on kuitenkin merkittävä teko siihen suuntaan, että myös ammatilliset opintopolut kirjailijaksi vahvistuisivat nykyisestään. **Kirjoittamiskoulutuksen rakenteet ovat heiveröisiä, aukkoisia, epäyhdenmukaisia ja monin tavoin epäselkeitä**, vaikka viimeisten kymmenen vuoden aikana erityisesti korkeakouluopetus on saanut edes jonkun verran resursseja.

Kirjailijan ura poikkeaa radikaalisti muista taidealoista. Ensinnäkin vain murto-osalla alan toimijoista on ammatillinen tai kirjoittamisen korkeakoulututkinto takanaan – ammatillisia tutkintoja ei edes ole olemassa. Alalla on edelleen yleinen, ammattilaisten itsensä levittämä käsitys, jonka mukaan ”kirjailijaksi oppii lukemalla paljon”. Äärimmillen tämä uskomus on viety usein kuultuna toteamuksena: ”Kirjoittamista ei voi opettaa.”

Koulutuksen mukanaan tuoma ammatilliseen kulttuuriin kasvaminen vahvistaa ammatillista identiteettiä – vertailun vuoksi: ammattimuusikolla on sekä teorian että käytännön vuosikausien harjoittelu takanaan. Halvat työvälineet, olemattomat materiaalikulut eikä edes tarkoitukseensa rakennettuja seiniä - kaikki tämä synnyttää petollisen käsityksen kirjailijaksi ryhtymisen kynnyksen mataluudesta.

Trendi, jossa yhä isompi osa esikoiskirjailijänäkyvyydestä kohdistuu muilla aloilla (esimerkiksi urheilussa, viihteessä tai sosiaalisessa mediassa) innokkaan ihailija- ja seuraajakunnan kasvattaneiden henkilöiden siirtymisestä kirjan kirjoittajiksi, on omiaan vahvistamaan tätä mielikuvaa; kustantajat ovat jopa järjestäneet koulutusta sometähdille kirjan kirjoittamisesta. Sinänsä ei ole mitenkään ihmeellistä tai uutta kaupallisesti perustellussa ajatuksessa valmiin yleisön siirtämisessä uusien kulutus-
hyödykkeiden ostajiksi.

On vaikea arvioida, mikä merkitys tällä on kirjallisuuteen, koska osa näistä valmiin yleisön tuojista on myös aidosti lahjakkaita kirjoittajia ja osan tekstiä voidaan editoimalla saada julkaisukelpoiseksi. Ja toistaiseksi julkaistaan yllin kyllin kirjallisuutta vielä muistakin lähtökohdista.

Olennaista on kuitenkin havainto, jonka mukaan nykytilanteesta huolimatta **kirjallisuus taiteenalana sekä kirjailijuus kulttuuriammattina tarvitsee koulutusrakenteensa siinä kuin muutkin taiteenalat. Lisäksi nämä koulutusrakenteet palvelevat samalla kansakunnan kirjoitustaidon tason ylläpitämistä kansalaistaidon tärkeänä komponenttina. Kirjallisuuden resilienssin kannalta erityisen huolestuttavaa on, että paitsi kirjojen kirjoittamisen, myös kirjallisuuden mahdollistamisen ammattien koulutuksessa on valtavia aukkoja.**

Sanataideopettajien koulutus ei järjestetä tällä hetkellä kokonaisuutena missään. Sanataiteen opetuksen yksi keskeinen ongelma on myös eräänlainen noidankehä: ala on pieni, joten sillä ei ole sanataidepedagogin koulutusohjelmaa, ja koska tätä ei ole, alan on vaikea myöskään kasvaa. **Kirjoitus- ja lukutaitotyötä riittävästi tukevan kirjallisuuden taiteen perusopetuksen laajentaminen vaatii sanataidepedagogiikan koulutuksen perustamisen AMK- tai yliopistotasolle.** Mahdollisia järjestäjätahoja on kartoitettu jo Vähämaan (2022) raportissa ja viimeksi ruotsinkielisen puolen SKAPA-projektin loppuraportissa (Lundell & Heilä-Ylikallio 2026).

4.2 Muu tekijäkoulutus

Varsinaista kirjallisuuden kääntämiskoulutusta ei erikseen järjestetä. Kääntäjillä on usein taustallaan filologian tai käännöstieteen tutkinto. Kirjallisuuden vientikeskus FILI järjestää erilaisia koulutuksia suomesta ja suomenruotsista muille kielille kääntäville.

Kirjan kansien tekijöillä ei ole muusta graafikkokoulutuksesta poikkeavaa ammatillista koulutusta. Sarjakuvantekijöille on Aalto-yliopistossa tarjolla sarjakuvataiteen sivuainekokonaisuus, johon on haku joka toinen vuosi. Vapaan kansansivistystyön

piiriin kuuluva Limingan kuvataidekoulun sarjakuvalinja aloitti toimintansa vuonna 2000 ja on kuluneina vuosikymmeninä vakiinnuttanut paikkansa merkittävänä opinahjona suomalaisessa sarjakuvakentässä. Vapaan kansansivistystyön piiriin kuuluvia yhdistettyjä sarjakuvan ja kuvittamisen opintoja voi harjoittaa myös Kymenlaakson opistossa sekä Muurlan opistossa.

4.3 Muu kirja-alan koulutus

Kustannustoimittajan työ on moniosaajatyötä, jossa tarvitaan sekä kirjan tuotantoprosessin tuntemusta, yhteistyökykyä kustantamon eri osastojen kanssa, hyvää suomen kielen teknistä ja tyyllistä taitoa, kykyä taloudelliseen ja markkinoinnilliseen ajatteluun sekä suurten käsikirjoitusmäärien takia myös nopeaa kykyä hahmottaa olennainen epäolennaisesta ja priorisoida omaa työaikaansa. Varsinaista kustannustoimittajan ammattiin valmistavaa koulutusta ei ole, vaan työ opitaan yleensä käytännössä. Suomen Kustannusyhdistyksen ja Kustannustoimittajien yhdistyksen yhteinen koulutustyöryhmä järjestää sekä noin joka toinen vuosi kaksipäiväisen Kustannustoimittajan peruskurssin että noin joka viides vuosi puolipäiväisen kustannustoimittajan mestarikurssin ynnä lyhyempää alan täydennyskoulutusta. Alalla ei ole tutkintoja tai opetussuunnitelmia. Rekrytointi alalle tapahtuu usein korkeakouluharjoittelun kautta, jolloin harjoittelijan pääaine voi olla kotimainen tai yleinen kirjallisuustiede, joka ei kuitenkaan anna ammattivalmiuksia.

Koska kustantamot ovat kirja-alan ekosysteemin keskiössä, olisi hyödyllistä aloittaa korkeakoulutasoinen kustannustoimittajakoulutus, joka yhdessä laatu- ja prosessien kehittämisen kanssa varmistaisi kustantamisen laadun; taloudellisimmin ja synergisimmin tämä hoituisi suuntautumisvaihtoehtona Taideyliopiston kirjoittajakoulutuksessa. Kustannustoimittajia on kaiken kaikkiaan noin 500 alalla, mikä merkitsee, että jo viidenkin kouluttaminen vuosittain olisi merkityksellistä toimintaa. Lisäksi Taideyliopiston kirjoittamisen ja Helsingin yliopiston kirjallisuuden opiskeluilla on nyt jo ristiinopiskelutoimintaa.

Kirjakauppa-alalla on olemassa toisen asteen ammattitutkinto, libristin tutkinto. Se on alalle räätälöity liiketoiminnan ammattitutkinto, jonka järjestävät yhdessä Kirjakauppaliitto ja Rastor-instituutti. Koulutus sisältää työpaikalla oppimista.

Kirjallisuuskriitikoille ei ole erillistä koulutusta. Suurimmalla osalla ammatissa toimivista on taustalla journalistiikan ja/tai kirjallisuudentutkimuksen korkeakouluopintoja.

Kirjastoalalla on useita eritasoisia opintopolkuja. Monelle koulutusohjelmalle on tyypillistä, että iso osa opiskelijoista on alanvaihtajia.

5 Kirjastot

Kirjastot jakautuvat yleisiin kirjastoihin (jotka nykyään ovat kunnallisia), tieteellisiin ja tutkimuskirjastoihin (sisältäen yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen kirjastot) sekä erikoiskirjastoihin.

Kaikissa maissa kirjastolaitokseen liittyy myös keskeisiä kirjastoverkon tukitoimintoja, joista monet ovat kansallisen keskuskirjaston koordinoimia). **Suomessa Kansalliskirjasto pitää yllä koko joukkoa ei vain kirjastojen, vaan koko kirja-alan yhteisiä toimintoja, sekä lakisääteisesti että sopimus pohjaisesti**, aiemmin esitellyn ISBN-keskuksen lisäksi mm. lakisääteistä vapaakappalepalvelua kaikesta kansallisesta julkaisutuotannosta, Fennica – Suomen kansallisbibliografiaa eli suomalaisen julkaisutuotannon tietovarantoa, joka sisältää tietoja kaikista Suomessa julkaistuista kirjoista sekä Finnaa, hakupalvelujen kokonaisuutta, joka yhdistää eri kirjastojen, museoiden ja arkistojen hakupalveluja. Muita yhteistyön muotoja ovat mm. ristiinlainaus, varastokirjastotoiminta sekä yhteiset hankintakimpat.

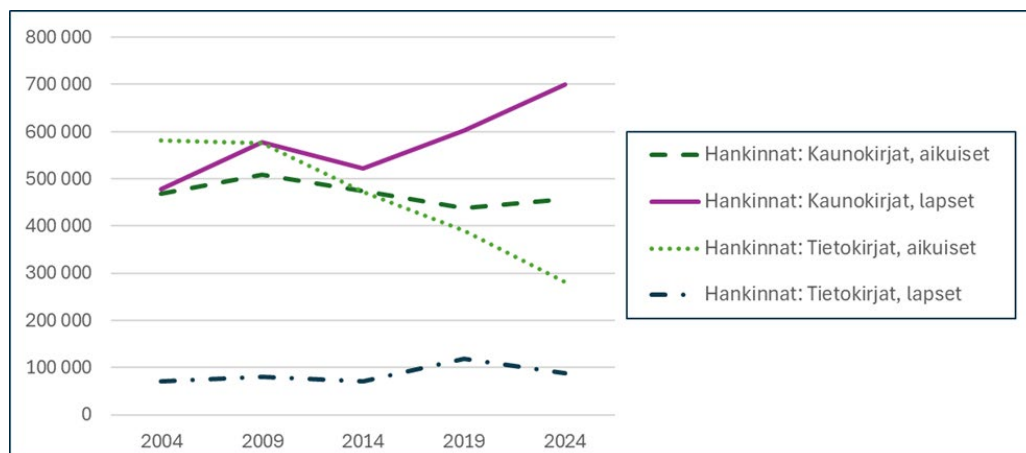
Kirjastoissa työskentelee yhteensä noin 5000 ammattilaista, joista 70 prosenttia yleisissä kirjastoissa. Työ koostuu useimmiten sekä asiakaspalvelusta että taustatyöstä. Kirjastojen muu kuin kirjoihin ja lukemiseen liittyvä toiminta (lehdet, tavaroiden lainaus, kokoustilojen tarjonta ym.) on rajattu selvityksen ulkopuolelle.

5.1 Yleiset kirjastot

Suomen ensimmäisen yleisen kirjaston juuret ovat Waasan Luku-kirjastossa vuodelta 1794, mutta kun vuonna 1961 uudistettu kirjastolaki velvoitti jokaisen kunnan järjestämään asukkailleen lain mukaiset kirjastopalvelut, myös kirjastoille myönnettävät valtionavut lähtivät kasvuun. Suomalainen yleinen kirjastolaitos on tiheydessään maailman kärkeä edelleen huolimatta kirjastojen toimipisteiden vähenemisestä ja suomalaiset maailman innokkaimpia kirjastonkäyttäjiä sekä lainaajia suhteessa väkilukuun. Suomi ja Tanska käyttävät eniten rahaa kirjastoihin asukasta kohti (noin 60 euroa), ja Ruotsi ja Norjakin (noin 42 euroa) yli kolme kertaa enemmän kuin useat keskieurooppalaiset maat kahdentoista eri eurooppalaisen maan vertailussa (Hageberg 2022).

Yleisiä kirjastoilla on yhteensä 706 toimipistettä, 9 laitoskirjastoa ja 118 kirjastoautoa. Kirjastojen koko vaihtelee suuresti Helsingin lähes 500 henkilötyövuodesta aina Kustavin ja Oripään 0,75 sekä Kinnulan 0,66 henkilötyövuoteen. Kirjallisuudenlajikohtaisessa tarkastelussa näkyy selvästi painotus lasten kaunokirjallisuuden hankintaan aikuisten tietokirjallisuuden kustannuksella. Aikuisten kaunokirjallisuudessa hankinnat ovat pudonneet 10 prosenttia viimeisten kahden vuosikymmenen kuluessa (Kuvio 8), eli kehitystrendi on vastakkainen uusien kaunojulkaisujen määrän kasvulle. Toisaalta notkahdus ajoittuu samaan aikaan 2010-luvun jälkipuoliskolle, jolloin äänikirjat tekivät läpimurron, joten hankintojen väheneminen ei välttämättä tarkoita palvelukyvyin heikkenemistä, mikäli osa kirjastojen bestsellerjonottajista on kokenut saavansa haluamansa nopeammin lukuaikapalveluista. Varmaa tietoa tästä ei ole. Aikuisten tietokirjahankintojen raju puolittuminen 600 000 kappaleen vuositasosta alle kolmeensataan tuhanteen on samansuuntainen, mutta jyrkempi kehitys kuin tietokirjallisuuden uusien nimikkeiden määrän lasku. Kuten tietokirjallisuudessa yleensäkin, tässäkin tulisi tarkastella eri genrejä tarkemmalla tasolla.

Kuvio 8. Yleisten kirjastojen hankinnat genreittäin 2004–2024.

Uusien kirjahankintojen kokonaistaso on tarkastelujaksolla 2004–2024 pysynyt 1,5 ja 1,6 miljoonan kirjan välissä vuosittain, mutta kirjalainojen vuositaso on pudonnut 110 miljoonasta 85 miljoonaan lainaan eli 22 prosenttia (lainaajien määrä on samaan aikaan laskenut 23,5 prosenttia 2,4 miljoonasta hengestä 1,8 miljoonaan). Kiinnostavaa sinänsä on, että lainaajien määrän vähennys on samaa kokoluokkaa äänikirjan käyttäjien kasvun kanssa.

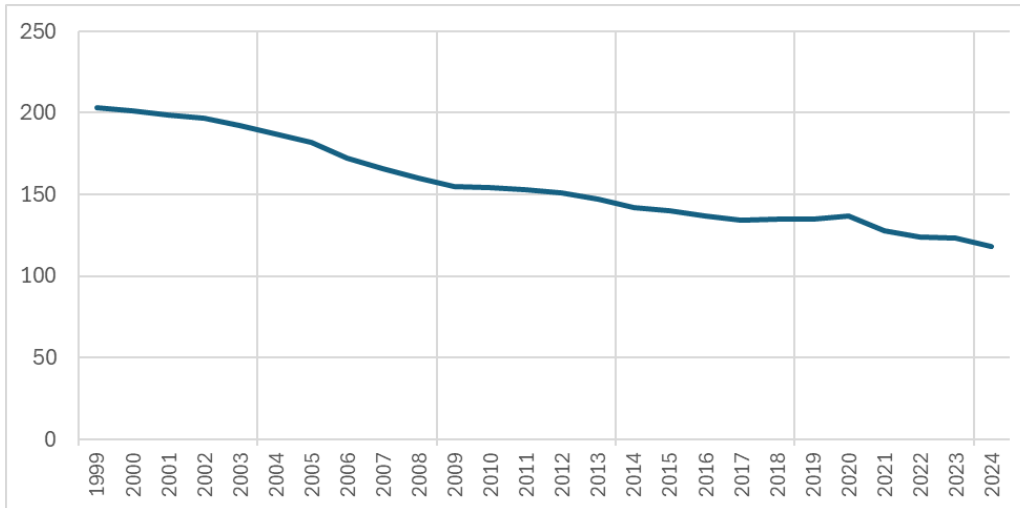
Kirjastojen intressissä on luonnollisesti saada kirjat kiertämään ja yksi poistopoliitiikan komponentti onkin juuri tarve saada tilaa uusille kirjoille. Suurissa kaupungeissa poistomäärätkin voivat olla suuria (esim. Helsingissä 2,1 miljoonasta kirjasta 1,7 miljoonaan 2010-luvun lopulla) ilman, että sillä on vielä koettua vaikutusta palvelukykyyn. Tällä hetkellä keskimäärin kolmasosa kaikista niteistä on kirjastojen hyllyssä ja kaksi kolmasosaa asiakkailta tai kuljetuksessa.

Uushankintojen kieli- ja kirjallisuudenlajijakauman muutokset kertovat siitä, että kirjastoverkon hankintapolitiikka heijastelee sekä väestörakenteen että kirjamarkkinoiden muutoksia. Huolimatta kirjastoverkon yhteistyön tiivistymisen sekä sähköisten varausjärjestelmien tuomasta tehokkuudesta ja kirjojen saatavuuden paranemisesta kirjasto ei ole säilyttänyt pitoaan kuluttajien silmissä. Tämä liittyy sekä lukemisen vähenemiseen että myös äänikirjojen läpimurtoon vaihtoehtoisena kirjan hankintakanavana.

Kuten lukeminen, myös kirjastonkäyttö vaihtelee paljon väestöryhmittäin – ja paikkakunnittain. Kunnista eniten lainaajia asukaslukuun nähden on Jokioisissa (99 prosenttia). Mutta jos tarkastellaan lainaajien määrää ja hankintojen määrää suhteessa toisiinsa, nähdään kuinka lainaajien määrän laskiessa runsaasti mutta hankintojen vain hieman viimeisten kahden vuosikymmenen ajan, näiden suhde on muuttunut: siinä missä vuonna 2004 koko maassa oli 1,6 miljoonaa kirjahankintaa 2,4 miljoonaa lainaajaa kohti (suhdeluku 0,67 hankintaa kutakin lainaajaa kohti), hankintojen määrä on laskenut sen verran hitaammin kuin lainaajien määrä, että 2024 oli 1,5 miljoonaa kirjahankintaa 1,8 miljoonaa lainaajaa kohti (suhdeluku 0,84 hankintaa yhtä lainaajaa kohti). Toisin sanoen **yleiset kirjastot ovat kyenneet kasvattamaan kirjahankintoja per lainaaja lainaajien määrän laskiessa eli säilyneet kilpailukykyisenä vaihtoehtona kirjan ystäville.**

5.2 Kirjastoautotoiminta

Kirjastoautot ovat merkittävä osa kirjastojen tavoitavuutta. Syrjäseuduilla ne vievät kirjastopalvelut sivukylillekin ja nopeasti kehittyvissä kaupungeissa tuovat uudet asukkaat palvelujen piiriin ennen kuin vakituinen sivukirjasto ehditään rakentaa ja aloittaa toimintansa. Kirjastoautoja käytetään jonkin verran myös erilaisissa tapahtumissa kirjastotoiminnan markkinointiin.

Kuvio 9. Kirjastoautojen määrän kehitys Suomessa 1999–2024.

Kirjastoauto toiminta käynnistyi 1913. Suomessa oli kirjastoautoja enimmillään 1990-luvun alussa, jolloin niitä oli reilut 230. Muutamissa kunnissa kuten Helsingissä on useampi auto. Kunnat tekevät myös monenlaista kirjastoautoyhteistyötä ja pohjoisimmassa Lapissa toimii valtionavun turvin yhteispohjoismainen kirjastoauto Suomen Enontekiön ja Muonion, Norjan Koutokeinon sekä Ruotsin Pajalan kunnissa. Kirjastoautojen reitit suunnitellaan useimmiten siten, että kuljettaja ehtii yöksi takaisin lähtöpisteeseen.

Määrän vakiinnuttua 135–140 auton tasolle 2010-luvun jälkipuoliskolla autojen määrä on vähentynyt 16 prosenttia pandemian jälkeen 2020-luvulla ja on tällä hetkellä hieman yli 120 (Kuvio 9). Viimeisten viiden vuoden kehityksen tärkein syy on valtion hankinta-avustusten lopetus: vielä vuonna 2020 yleisten kirjastojen momentille oli erikseen merkitty yksi miljoona kirjastojen saavutettavuuden ja kirjastoautojen hankinnan edistämiseen. Uuden kirjastoauton hinta varusteltuna on 300 000–500 000 euroa.

Kirjastoautojen lisäksi ja niiden toimintaa täydentäen sekä usein siihen linkittyen kirjastopalvelujen saavutettavuutta on kasvatettu usein eri tavoin, mm. kotipalvelulla sekä erilaisilla nouto- ja palautusautomaateilla. Kirjastoautojen reititykseen yhdistyy monin paikoin jalkautuva työ laitoksiin (vankilat, varuskunnat, sairaalat, palvelutalot ym.). Yleisten kirjastojen palvelukyky on pysynyt resurssien vähenemisestä huolimatta pääsääntöisesti hyvänä. Keskeistä on ollut innovaatioiden kuten omatoimikirjastojen tuoma aukioloaikojen pidentäminen, lainaus- ja palautusautomaatit ym. samaan aikaan kun henkilökunnan määrä on vähentynyt. Toisaalta

kirjastojen kyky vastata väestön heikkenevään lukutaitoon ei voi kohentua samaan aikaan kun huomiosta iso osa menee perustehtävien hoidon tehostamiseen. Esimerkiksi saavutettavuus – joka on kuitenkin kirjastolain 1 §:ssä määritelty ”edistää väestön yhdenvertaisia mahdollisuuksia sivistykseen ja kulttuuriin” – kärsii merkittävästi siitä, että kirjastoautojen hankinta-avustukset pudotettiin valtionapujen piiristä 2021. **Tällä hetkellä käytössä olevien kirjastoautojen käyttöikä on päätymässä monin paikoin samaan aikaan kun kuntien rahoitusilanne on monin paikoin kiristynyt niin, että ilman valtionavustusten palauttamista kirjastopalvelujen yhdenvertainen saatavuus uhkaa romahtaa.**

5.3 Erikoiskirjastot

Erikoiskirjastot keskittyvät tiettyyn aiheeseen, tarkoituksen tai erikoisalaan tai palvelemaan tiettyä käyttäjäryhmää. Suomen sadoista erikoiskirjastoista suurin osa on tieteellisiä, yritysten tai laitosten kirjastoja. Merkittävimpiä ovat saavutettavuuskirjasto (ent. Näkövammaisten kirjasto) Celia, Varastokirjasto sekä Eduskunnan kirjasto. Lisäksi Kuurojen liitto ylläpitää OKM:n tukea nauttivaa Viittomakielistä kirjastoa, joka on verkossa toimiva erikoisvideokirjasto.

Saavutettavuuskirjasto Celia aloitti toimintansa 1890 ja se valtiollistettiin 1978, josta lähtien se on palvellut näkövammaisten lisäksi myös muita lukemisesteisiä henkilöitä. Kirjaston toiminta muuttui hyvin radikaalisti vuosituhannen vaihteen jälkeen, kun ensin kasettilainaus lopetettiin ja sitten siirryttiin CD-ROM-levyjen kautta äänikirjojen verkkokuunteluun. Suomen lainsäädäntöön tuotiin tekijän yksinmääräismisoikeutta rajoittava poikkeus 2018, jonka myötä Celian tuotanto, asiakaskunta ja käyttömäärät ovat kasvaneet eri tasolle kuin aikaisemmin. Osana OKM:n hallinnonalan virastouudistusta Celia liitettiin Kansallisarkistoon 1.1.2026.

Celian kokoelmissa on yli 50 000 äänikirjaa e- ja pistekirjojen lisäksi. Valikoima kasvaa vuosittain lähes 1500 uudella kirjalla ja lainamäärä on 1,3 miljoonaa lainaa vuodessa. Celia tekee yhteistyötä kustantajien äänikirjatuotannon kanssa jakaen kaupalliseen käyttöön menevien äänikirjojen tuotantokustannukset, mikä on molemmille osapuolille edullinen järjestely. Kaikki kustantajat eivät kuitenkaan halua toimia yhteistyössä ja tällöin Celia tuottaa itse äänikirjat.

Celian asiakkaaksi voivat liittyä lukemisesteiset henkilöt eli kaikki, joille tavallisen kirjan lukeminen on vaikeaa lukivaikeuden, sairauden, vamman tai vastaavan syyn vuoksi. Celian asiakkaiden määrä vuoden 2024 lopussa oli vajaa 75 000. Asiakkaan ei tarvitse esittää kirjaston käyttöoikeuden saadakseen todistetta heikonäköisyydestään tai muusta haitasta, vaan oikeuden saaminen perustuu omaan

ilmoitukseen siitä, että tavallisen kirjan lukeminen on vaikeaa lukivaikeuden, sairauden, vamman tai vastaavan syyn vuoksi. Väärinkäytöksistä sanktiona on käyttöoikeuden epääminen joko määräajaksi tai pysyvästi, mutta Celian johdon mukaan näitä esiintyy aniharvoin. Toisaalta mitään edes pistokoemaista valvontaa ei ole järjestetty ja koska kirjaston käyttö tapahtuu etupäässä etänä verkon yli, sellaisen järjestäminen ei edes olisi kovin helppoa.

5.4 Valtakunnallinen e-kirjasto

Sähkökirjojen (e-kirjat ja äänikirjat) hankinta yleisten kirjastojen kokoelmiin oli pitkään yksittäisten kirjastojen ja näiden hankkimien järjestelmien varassa. Lainaaminen on organisoitu periaatteessa samalla tavalla kuin paperikirjojenkin kohdalla: kirjastolla on rajallinen määrä lisensoituja lainausoikeuksia, mikä vastaa lainattavissa olevaa kappalemäärää kustakin nimikkeestä. Pääministeri Petteri Orpon hallitusohjelmassa mainittiin erikseen jo työn alla olleen valtakunnallisen e-kirjaston edistäminen. Se on kuntien yhteinen palvelu, jonka tuottaa toiminta toimijoiden yhteisen sopimuksen perusteella (Helsingin yliopistoon kuuluva) Kansalliskirjasto, jonka osa e-kirjasto on. Valtakunnallinen e-kirjasto aloitti pitkän valmistelun jälkeen 2024 ja kunnat ovat liittyneet siihen aktiivisesti, osin sen mukaan, milloin niiden lisenssisopimukset aikaisempien vastaavien alustojen kanssa ovat päättyneet. E-kirjastoon on liittynyt raporttia kirjoitettaessa 280 kuntaa ja palvelun piirissä on 97 prosenttia Suomessa asuvista. Palvelun käyttöoikeus on mukana olevien kuntien asukkailla ja kunnat maksavat siitä 0,70 euroa asukasta kohti. Lähinnä jotkut ruotsinkielisen Pohjanmaan kunnat ovat katsoneet, että ne saavat tarpeisiinsa paremman valikoiman Ruotsissa toimivien alustojen kautta.

E-kirjastossa on aineistoa suomeksi, ruotsiksi, englanniksi ja jonkun verran muilla kielillä. Valtakunnallisen e-kirjaston nimikemäärätavoite on 25 000. E-kirjaston valikoimassa on laajapohjaisen työryhmän muotoileman kokoelmapolitiikan mukaan kotimaisen kirjallisuuden osuus noin puolet kirjakokoelmasta, ruotsinkielisen kirjallisuuden osuus noin 7 prosenttia budjetista, aikuisten aineistoa 80 prosenttia ja kaunokirjallisuutta on 70–80 prosenttia. Kokoelmapolitiikan mukaisesti e-kirjastoon ei hankita yli viisi vuotta vanhoja kirjoja tai uusia käännöksiä, ammatti- tai oppikirjallisuutta eikä sarjakuvia.

Kokoelma ja toiminta on rakennettu samalla tavoin kuin peruskirjastolaitoskin lainaamisen periaatteelle: rajallinen määrä kappaleita sekä määräaikaiset lainat, jotka molemmat tekijät rajoittavat saatavuutta: ei kaikkea kaikille heti ja rajattomasti. E-kirjaston osalta kappaleiden rajallisuus ja lainojen määräaikaisuus ei olisi teknologisesti välttämätöntä, vaan se on tehty nimenomaan, jotta lainaamisen kautta teoksen syntyisi vain tilapäinen, määräaikainen käyttöoikeus.

Kokoelman kartuttamisessa on ollut joitakin pullonkauloja: ostoneuvotteluissa on tullut vastaan sekä suhteettoman kalliiksi koettuja lisenssejä – varsin rajallisella määrärahalla operoitaessa – että jopa tapauksia, joissa kustantajat eivät ole olleet lainkaan valmiita lisensoimaan kirjaa e-kirjastokäyttöön. Tämä kaikki siis sopimusvapauden puitteissa, sillä lisensoinnista ei ole pakottavaa lainsäädäntöä. Toisaalta tilanne on herättänyt kysymyksen, toteutuuko e-kirjastossa kirjastolain 2:1 §:n tavoite ”edistää väestön yhdenvertaisia mahdollisuuksia sivistykseen ja kulttuuriin”.

Kirjojen julkaisemisen ensisijainen edellytys on toimivat kaupalliset markkinat. Samaan aikaan Suomessa vallitsee varsin laaja konsensus siitä, että kirjastolaitos ja kirjojen ilmainen saatavuus on yhteiskunnallisesti korkealle arvostettu prioriteetti.

5.5 Kirjastoverkon tukitoiminnot ja koulukirjastot

Jo mainitun Kansalliskirjaston lisäksi kirjastoverkkoon on organisoitu erilaisia kehitystehtäviä. Valtakunnallista ja alueellisia kehitystehtäviä hoitavien kirjastojen lisäksi kirjastoverkossa on kolme erityistehtävää (ERTE) hoitavaa yksikköä: Helsingissä Monikielinen kirjasto, Seinäjoen kaupunginkirjaston lasten ja nuorten lukemista ja lukutaitoa edistävien kirjastopalvelujen valtakunnallinen erityistehtävä sekä Rovaniemen kaupunginkirjaston yhteydessä toimiva Suomen saamelainen erikoiskirjasto.

Saamelaisen erikoiskirjaston kokoelma on yksi kattavimmista saamenkielisistä ja saamelaisaiheisista kirjastokokoelmista Pohjoismaissa. Se sisältää kaunokirjallisuutta, opinnäytteitä, tutkimuksia, muuta tietokirjallisuutta, elokuvia ja musiikkia sekä lehtileikkeitä, julisteita, pienpainatteita ja karttoja. Kirjasto hankkii kaikki Suomessa asuvien inarin-, kolta- ja pohjoissaamelaisten tekemät ja heitä käsittelevät julkaisut. Kirjasto myös vastaa kansainvälisestä saamelaisaiheisesta kirjastoyhteistyöstä. Rovaniemen Lappi-kokoelmassa on 7000 nidettä.

Espoon kaupunginkirjasto hoiti Venäjänkielisen kirjaston erityistehtävää 2013–2024, jonka jälkeen tehtävää ei ole annettu kenellekään. Venäjänkielinen maksuton kaukopalvelu päättyi vuoden 2024 lopussa. **Kun venäjänkielinen aineisto pääosin on siirtynyt Varastokirjastoon, joka alkaa vuoden 2026 alussa veloittaa kaukolainoista, niin tämä on merkittävä heikennys Suomen 100 000 venäjänkielisen sekä noin 50 000 ukrainalaisen maassa tilapäisesti oleskelevan asemaan.**

Monikielisessä kirjastossa on noin 40 000 kirjaa (myös äänikirjoja) noin 80 harvinaisemmalla kielellä (pois lukien kansalliskielet ja kotoperäiset vähemmistökielet, englanti, espanja, italia, ranska, saksa, venäjä, viro ja pohjoismaiset kielet, jotka ovat

yleisten kirjastojen peruskokoelmassa), joista hieman yli puolet lasten- ja nuortenkirjoja. Vuotuiset hankintamäärät ovat pudonneet huippuvuoden 2022 3300 niteestä parissa vuodessa noin 20 prosenttia. Tärkeä osa monikielisen kirjaston toimintaa on siirtokokoelmien toimittaminen sekä muihin kirjastoihin että päiväkoteihin ja kouluihin. Päiväkoti saattaa pyytää yhteen toimitukseen kirjoja yli 30 kielellä. Suurimmat siirtokokoelmat sisältävät satoja eri kielten kirjoja ja/tai muuta aineistoa ja pienimmät vain muutamia kirjoja. Vuonna 2024 siirtolainoja lähetettiin 15 285 kpl 151 kirjastoon 61 eri kielellä. Monikielisellä kirjastolla on myös merkittävä rooli kahden kulttuurin väestöjen kirjaston käyttöön perehdyttävän materiaalin tuottamisessa koko kirjastoverkon käyttöön.

Kaikki kolme ERTEä tuottavat ainutlaatuisia ja merkittäviä verkkopalveluja tietopaketeista lukudiplomeihin. Seinäjoen ERTE järjestää lisäksi vuosittainen lasten- ja nuortenkirjallisuuden täydennyskoulutustapahtuma Lukulystit kirjastolaisille ja Rovaniemen ERTE Girjegeaidnu-seminaarin eli Saamelaiskirjallisuuden päivät. ERTEjen toiminta verkottuu moneen suuntaan ja on myös keskenään risteävää: esim. Seinäjoen ERTE on merkittävä selkokirjallisuuden käytön edistäjä, Helsingin ja Rovaniemen ERTET järjestävät oman toimialansa satutunteja (Taulukko 7).

Taulukko 7. Erityistehtäväkirjastojen perustiedot

ERTE	Monikielinen kirjasto	Lasten ja nuorten lukeminen ja lukutaito	Saamelainen erikoiskirjasto
Sijointus	Helsingin kaupunginkirjasto	Seinäjoen kaupunginkirjasto	Rovaniemen kaupunginkirjasto
Ydin-toiminta	Kirjastoverkon kuratointi ja kokoelmahuolto	Kirjastoverkon koulutus ja materiaalityönto	Kirjastoverkon kuratointi ja kokoelmahuolto
Henkilöstö	4	3	2
Kehittynyt erityis-osaaminen	Kokonaiskuva kansallis-kielten ja eurooppalaisten valtakielten ulkopuolisesta kirjallisuudesta ja lukemisesta Suomessa	Lasten ja nuorten kirjallisuus ja lukeminen sekä kirjastotyö	Kokonaiskuva pohjois-, inarin- ja koltansaamen-kielisestä kirjallisuudesta

ERTE	Monikielinen kirjasto	Lasten ja nuorten lukeminen ja lukutaito	Saamelainen erikoiskirjasto
Erityisverkostot	-	Lasten- ja nuortenkirjallisuuden kirjastoalan verkoston vetäminen	Yhteistyö muiden maiden saamelaiskirjastojen kanssa, yhteispohjosein saamelaisbibliografian kartuttaminen

Monikielisen kirjaston organisoitumisesta jatkossa on tekeillä selvitys vuonna 2026, ja siihen sisältyy myös Venäjänkielisen kirjaston toiminnan jatko. ERTE-kirjastoihin on kertynyt monenlaista sellaisten erikoisalueiden ainutlaatuista osaamista, jolla olisi laajempaakin käyttötarvetta kuin vain kirjastoverkon tuki – **eikä näillä aloilla ole muita palveluorganisaatioita, joilla olisi vastaavaa hiljaisen tiedon keskittymistä. ERTE:jen osaaminen on näin ollen alihyödynnettyä**, mutta toisaalta nykyisten resurssien puitteissa niiden kyky venyä yhtään enempi on rajallinen.

Koulukirjastojen määrä on Suomessa vähentynyt eikä niistä ole selkeää tilastoa tai edes käsitystä, monessako koulussa Suomessa on koulukirjasto. Koulukirjastojen perustaminen on vapaaehtoista ja kiinni koulun raha- ja henkilöresursseista. Ruotsissa uusi koululaki edellyttää, että kaikilla oppilailta on 1.7. 2025 alkaen ollut pääsy miehitettyihin koulukirjastoihin joko kouluissa tai julkisissa kirjastoissa. Vielä 2010-luvulla Suomessa oli koulukirjastokeskusten kehityshankkeita, mutta esim. Koulukirjastoyhdistys lakkautti itsensä vuonna 2019. Moni peruskoulu ja toisen asteen oppilaitos tukeutuu kunnankirjastoon ja valtaosalla on jonkinlaista yhteistoimintaa kirjastolaitoksen kanssa. **Kattavaa tai velvoittavaa koulukirjastotoimintaa tuskin on järkevää järjestää mm. sen vaatiman taloudellisen panoksen vuoksi, mutta kouluja palvelevan kirjastotoiminnan kehittäminen ja koordinaatio olisivat lukutaitotyönkin kannalta ensiarvoisen tärkeitä.**

6 Kirjasosiaalisuus ja parasosiaalisuus

Kirjan lukeminen ääneen on mitä suurimmassa määrin sosiaalista toimintaa, ja siihen kasvetaan varhain: vanhemmat lukevat lapsilleen ääneen edelleen melko paljon: 80 prosenttia niistä, joiden kotona asui alle 7-vuotiaita lapsia, luki perheensä lapsille kirjoja ääneen vähintään kerran viikossa, ja 43 prosenttia luki lapsille päivittäin. Kirjojen lukeminen lapsille ääneen on yhtä yleistä nyt kuin 2000-luvun alussa. (Tilastokeskus 2022.)

Kirjan muu lukeminen on yksinäistä toimintaa, jossa ihminen pikemminkin sukeltaa pois ympäristöstään kirjan sisään. Tästä huolimatta kirjat vetävät ihmisiä yhteen: ihmiset ovat kiinnostuneet kirjavinkeistä ja -suosituksista sekä toistensa lukuaikamuksista ja -kokoontumisista. Kirjasosiaalisuus on tärkeä osa niin kirja-alaa ja kirja-alalle, mutta myös yhteiskunnallisesti **kirjasosiaalisuus on keskeinen osa sivistisyhteiskunnan koossa pitävää liimaa ja muodostaa perustan kirjalliselle kulttuurille. Kaikilla kirjasosiaalisuuden ja parasosiaalisuuden muodoilla on myös suuri merkitys kirjallisuuden markkinoinnissa ja viestinnässä.**

Vaikka kirjasosiaalisuuden uudet muodot ovat yleistyneet viime vuosikymmeninä ja parasosiaaliset (yksisuuntaiseen suhteeseen perustuvat) muodot kuten kirjasome myös, niin yleisötapahtumissa tyypillisin ohjelmanumero on edelleen kirjailijavierailu, useimmiten kirjailijahaastattelu – siitä huolimatta, että jotkut kirjailijat kokevat hyvin hankalaksi esitellä suullisesti teostaan, kun ovat erikoistuneet juuri kirjalliseen ilmaisuun.

Tavallaan kirjasosiaaliseen toimintaan kuuluvat myös kirjallisuuspalkinnot. Suomessa on Tilastokeskuksen mukaan noin neljäkymmentä erilaista kirjallisuuspalkintoa, joiden palkintosumma on vähintään 10 000 euroa (kaikki eivät ole jokavuotisia). Näiden palkintosumma on yhteensä hieman yli 800 000 euroa. Kun otetaan pienemmätkin palkinnot lukuun, raportin tekijän arvio on, että Suomessa on noin sata kirjallisuuspalkintoa. Ulkomaisista palkinnoista merkittävin on Ruotsin Akatemian jakama kirjallisuuden Nobel, jonka ainoa suomalaisvoittaja on Frans Emil Sillanpää vuonna 1939.

6.1 Lukupiirit

Lukupiirit ovat yleensä epävirallisia ja jäsenmäärältään vaihtelevia ryhmittymiä, vaikkakin lukupiiri voi toimia jonkun järjestäytyneen organisaation kuten työpaikan yhteydessä. Yhdessä sovitaan siitä, minkä saman kirjan kaikki lukupiirin jäsenet lukevat seuraavaan kokoontumiseen mennessä, jonka jälkeen seuraavassa kokoontumisessa keskustellaan tästä kirjasta. Lukupiireissä voi myös käydä kirjailijoita tai muita vieraita.

Lukupiirejä tutkineen Suvi Aholan mukaan lukupiirien jäsenistä 90 prosenttia on naisia ja näiden koulutustaso on keskimääräistä korkeampi, ts. he kuuluvat demografialtaan kulttuurin suukuluttajiin (Ahola 2009). Lukupiirit saivat varmaankin lisää suosiota pandemian aikana, jolloin totuttiin etäyhteyksin pidettyihin tapahtumiin ja kokouksiin; osa lukupiireistä toimiikin pelkästään verkkopohjaisina.

6.2 Kirjalliset yleisötapahtumat

Suurimpien tapahtumien järjestäjät ovat ammattimaisia tapahtumajärjestäjiä, pienemmissä yksittäiset alan toimijat, usein myös yhdessä verkottuen. Yleisin ohjelmanumero on kirjailija kertomassa (uutuus)kirjastaan tai tuotannostaan, joka haastattelijan kanssa tai ilman.

Kirjatapahtumista suurimpia ovat kirjamessut ja kirjafestarit. Muita tapahtumia ovat kirjakauppojen ja kustantajien yhdessä järjestämät myymälätapahtumat, jolloin useimmiten markkinoidaan yksittäistä uutuuskirjaa. Kirjamessujen sekä kirjafestivaalien (kirjafestarit) määrä ja osanottajamäärät ovat kasvaneet viime vuosina, samoin niiden merkitys kustantajille suora. Vanhimmat ovat Turun kirjamessut (1990 alkaen) sekä Sastamalan Wanhan kirjallisuuden päivät (1985 alkaen) ja suurimmat yli 100 000 kävijän Helsingin kirjamessut. Kävijämäärää voi pitää merkityksellisenä siihen nähden, että nettiakaudella, erityisesti 2020-luvun pandemian jälkeen ihmisiä on yleensä paljon vaikeampi houkutella lähtemään kodeistaan paikan päälle tilaisuuksiin.

Ostavan yleisön lisäksi messuille tärkeä kohderyhmä on koululaiset, tulevaisuuden kuluttajat. Helsingin messuilla käy koululaisohjelman puitteissa 12 000 koululaista, ja koska nämä vierailut ajoittuvat nelipäiväisten messujen alkuun, arkipäiviin, tilaa olisi enemmänkin. Torstain ja perjantain ohjelma rakennetaan pitkälle jo nykyisinkin koululaiset mielessä pitäen. Vuonna 2025 uutena ryhmänä messuilla oli 2000 ammattikoululaista.

Lisäksi messut ovat yksinäistä työtä tekeville kirjailijoille tärkeä tilaisuus kohdata kollegansa koko maasta, mukaan lukien ulkomailta asuvat suomalaiskirjailijat. Pienille genreille kuten sarjakuvalla alan omat festivaalit (ainakin Helsingissä, Tampereella ja Oulussa) ovat muodostuneet tärkeiksi myyntitapahtumiksi (Hänninen 2024). Runoja on vanhastaan luettu myös ääneen ja 2000-luvulla Amerikasta rantautuneet Spoken word -tapahtumat jatkavat runonlaulun ja -lausunnan perinteitä. Runonlausunta on oma ammattitaitonsa, jota vaalii Suomen lausujain liitto.

Kirjailijavierailut ovat tärkeitä sekä lukijoille ja niillä on tutkitusti vaikutusta myös lukemaan innostamisessa. Niillä on myös kirjailijoille merkitystä ansainnan kannalta. Lukemisharrastusta ja kirjallisen kulttuurin tuntemusta edistävä Lukukeskus ry järjestää kirjailijavierailuita mm. kirjastoihin ja kouluihin. Vuonna 2024 Lukukeskus järjesti yli 1500 kirjailijavierailua, joista kirjailijat saivat yli 500 000 euroa palkkioita.

Myös Sastamalassa toimiva, Suomen kirjainstituutin säätiön ylläpitämä suomalaisen kirjan museo Pukstaavi voidaan lukea kirjallisten yleisötapahtumien joukkoon. Kirjamuseoiden verkostoon kuuluu lisäksi hieman yli 40 muuta museota, joista suurin osa kirjailijoiden kotimuseoita.

Yleisötapahtumien määrän ja muotojen sekä osanottajamäärien kasvu kertoo osaltaan siitä, että kirjan status on edelleen korkea ja myös sosiaalisen kiinnittämisen voima suuri.

6.3 Kirjallisuuskritiikki ja kirjasome

Kirjallisuuskritiikki on journalismin laji, jossa arvostellaan kirjoja (yleensä uutuuksia) kritiikki-instituution perinteen mukaisesti. Hyvä kriitikko tuntee sekä kirjan genren että tekijän aiemman tuotannon ja osaa arvioidaan suhteuttaa teoksen sekä näihin että muihin konteksteihin. Kritiikissä tyypillisesti sekä selostetaan teoksen aihetta, teemoja ja rakennetta että kirjoitetaan siitä perusteltu arvio.

Perinteisen median ahdingon kasvaessa kulttuurijournalismin panokset ovat vähentyneet ja kritiikin sen mukana. Lähes kaikki kirjallisuuskriitikot ovat olleet freelancereita jo pitkään. Eri taiteenlajien kritiikeistä kirjallisuuskritiikki on kuitenkin ollut kenties laajimmin julkaistua ja lienee sitä edelleen; tässäkin näkyy kirjallisuuden korkea status. Kirjallisuusjournalismille on ilmaantunut myös uusia alustoja kuten Uusi Juttu, Long Play sekä Kulttuuritoimitus.fi. Näiden uusien medioiden rahoitus on toistaiseksi vakiintumatonta ja monesti säätiöiden varassa.

Sosiaalisen median kirjabloggarit ja kirjainstagrammaajat ja Tiktokin booktokkaajat ovat täydentäneet perinteisen kritiikin vähentymisen jättämää aukkoa. Kirjasomessa esitetyt kuvaukset ja arviot tehdään yleensä ilman kirjallisuustieteellistä koulutus ja vähäisemmällä kontekstoinnilla. Erilaiset aihetunnisteet ja tägäämiset mahdollistavat kuitenkin sen, että kirjasomen sisällöt saattavat levitä huomattavankin laajalle. Kirjasomesta on tullut myös kustantajien markkinoinnille tärkeä foorumi, mikä näkyy myös siinä, että seuratuimmille bloggareille ja instagrammaajille jaetaan samalla tavoin vapaakappaleita kirjoista kuin kriitikot ovat saaneet arvostelukappaleita.

Vaikuttaisi siltä, että kirjallisuuden saama näkyvyys ei ole vähentynyt samassa suhteessa kuin kirjallisuuskritiikki. Muiden lehtijuttutyyppeiden (haastattelu, suositukset, ilmiöjutut, esseet) lisäksi **sosiaaliseen mediaan on syntynyt vahva kirjallisuusyhteisö, joka todennäköisesti tavoittaa myös kritiikin suurkuluttajat.** Niin kaupallinen media kuin Ylekin ovat keskittyneet palvelemaan enemmän kulttuurisemmin orientoitunutta yleisön osaa. **Kirjasisältöjen tavoitavuus on aivan toisella tavalla ongelma niille, jotka eivät lue paljon ja osaa etsiä kirjallisuussisältöjen pariin - toisaalta sosiaalisen median valta-aikana erilaiset kulttuuriset ilmiöt voivat läpäistä hyvinkin nopeasti laajojakin yleisöjä.**

6.4 Kirja-alan järjestöt

Kirja-alan järjestöt ovat pääsääntöisesti alan sisäisiä tai käsittävät ammattilaiset ja edistyneet harrastajat. Järjestöt voidaan jakaa seuraaviin ryhmiin:

- Ammatilliset ja toimialajärjestöt (Suomen Kirjailijaliitto, Finlands Svenska Författareförening, Suomen Näytelmäkirjoittajat ja Käsikirjoittajat, Suomen lasten- ja nuortenkirjailijat, Suomen kustannusyhdistys, Kirjakauppaliitto, Suomen kirjastoseura ym.).
- Aihealuejärjestöt (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Svenska Litteratursällskapet i Finland, Suomen dekkariseura, kirjailijoiden nimikkoseurat, Suomen kirjahistoriallinen seura, Nuoren Voiman Liitto, Kirjallisuus- ja kulttuuriyhdistys Särö, Helsinki Poetry Connection, Runousyhdistys Nihil Interit, Suomen PEN ym.).
- Yhdessäolojärjestöt (Kirjakilta, alueelliset ja paikalliset kirjailijayhdistykset ym.).

7 Lukeminen, lukutaito ja lukutaitotyö

Lukemisen yhteydet ajattelutaitoihin sekä yhteiskunnallisesti suotavina pidettäviin hyveisiin kuten esimerkiksi empatian kehittymiseen, keskittymiskykyyn sekä auttamaan ymmärtämään muiden ihmisten ajattelua ovat tutkimuksen mukaan varsin selvät (Heikkilä 2025).

Kirja-alan kannalta lukeminen on olennainen ja välttämätön asia: se on taloustieteellisessä mielessä tuotteiden kuluttamista, vaikka kirja ei lukemisesta kulu ja voi tulla luetuksi tai kuunnelluksi lähes rajattoman määrän kertoja. Paradoksaalisesti vain osa lukemisen kasvamisesta kasvattaa toimijoiden tuloja: yhden ostetun kirjan lukukertojen tai lukijamäärän kasvattaminen ei kasvata kenenkään tuloja ja kirjastolainakin kasvattaa vain tekijöiden tuloja. Mutta lukeminen kumuloituu: ensimmäinen elämyksellinen lukukokemus voi ratkaista, että ei-lukevasta ihmisestä tulee lukeva ihminen, jonka sitoutumista lukemiseen jokainen luettu kirja kasvattaa.

Vastaavasti lukemisen oppimiseen, edistämiseen ja ylläpitoon tarvitaan rakenteiltaan tasapainoinen ja riittävästi resursoitu kirja-ala. Kuten edellä on selostettu, kirja-alan ekosysteemissä julkisen vallan toimet kohdistuvat voimakkaasti toisaalta alkutuotantoon (kirjoittaminen ja kuvittaminen, jossakin määrin myös kääntämisen tukeminen) ja toisaalta loppupäähän eli saatavuuden edistämiseen yleisten kirjastojen ja niiden tukiverkon avulla. Ekosysteemin keskiössä olevat kustantamot samoin kuin kaupalliset jakelutiet toimivat meillä lähes kokonaan markkinaehtoisesti.

Selvitystyön rajaamiseksi seuraavassa käsitellään lukemista, sen pohjana olevaa lukutaitoa sekä sen perustana olevaa lukutaitotyötä. **Selvityksen kaksipuolisen kysymyksenasettelun voi kiteyttää: tuottaako kirja-ala niitä kirjoja, jotka ovat tarpeen lukutaidolle – ja tuottaako lukutaitotyö lukijoita niille kirjoille, joista suomalainen kirjallisuus koostuu?**

7.1 Lukeminen

Lukemisen käsitettä on viime vuosina avarrettu paljon sitä mukaa kun yhteiskunnallinen muutos, erityisesti digitekstin lisääntyminen, on tuonut ihmisten arkeen uusia tekstityyppejä.

7.1.1 Erot lukemisessa formaattien välillä

Lukemisen tapojen muutos on ollut nopea: kun kirjamyynä oli sakannut 2010-luvun puolivälissä, lähti äänikirjamyynä nousemaan ja sitä myötä kirjojen kuuntelu: kahdessa vuodessa 2018–2020 lukuajapalveluja käyttävien suomalaisten määrä nousu 6 prosentista 17 prosenttiin ja tätä seuraavina pandemiavuosina vuoden 2025 23 prosenttiin.

Ennen kuin tarkastelemme lähemmin, miten paperikirjojen lukeminen eroaa e-kirjojen lukemisesta tai äänikirjojen kuuntelusta, on syytä huomata, että **myynnin ja lukemisen välinen yhteys ei ole suoraviivainen: yhä useampi suomalainen ei osta paperikirjoja lainkaan**. Kirjakauppaliiton ja Suomen Kustannusyhdistyksen Suomi lukee 2025 -tutkimuksen mukaan 34 prosenttia suomalaisista kertoi, ettei ole ostanut yhtään kirjaa vuoden aikana. **Paperikirjoista ostetaan lahjaksi 44 prosenttia, emmekä tiedä, luetaanko niitä, kun taas lukuajapalvelujen käytöstä mitataan vain ja nimenomaan sitä, paljonko kirjoja on kuunneltu**, niin kokonaisuina kuin myös osittain. Ostamisen konvertoituminen lukemiseksi on siis suurempaa äänikirjoissa kuin paperikirjoissa. Toisaalta paperikirjojen kirjastokäyttö tuo kerran ostetulle lisää lukukertoja vielä pitkän ajan kuluessa ja tämän ”pitkän” lukemisen mittaaminen on paljon vaikeampaa.

Laajan tutkimusevidenssin mukaan digitaaliset ja perinteiset lukemisen muodot eivät varsinaisesti kilpaile vaan ovat olemassa rinnakkain, tyypillisesti niin että samat ihmiset harrastavat molempia (Heikkilä 2025).

Aivotutkijat kuten Minna Huotilainen tekevät kuitenkin ison eron lukemisen ja kuuntelemisen välille:

”Aivotutkijan näkökulmasta tekstin kuunteleminen ja lukeminen ovat eri asioista. Kun lukee, keskittyminen ja rauhoittuminen onnistuvat yleensä paremmin. Silloin kehittyvät myös lukunopeus ja eripituisten tekstimassojen käsittelykyky. Sen sijaan esimerkiksi sanavarasto karttuu kyllä myös äänikirjoja lukemalla. [...] Suomalaiset kokevat yhä enemmän keskittymiskyvyn ongelmia digisiirtymän ja erilaisten laitteiden käyttämisen myötä.” (Huotilainen 2022.)

Eroja on myös paperikirjan ja e-kirjan välillä. Digitaaliset formaatit jäävät fyysistä heikommin mieleen; ne kannustavat nopeampaan ja pinnallisempaan lukemiseen ja haastavat keskittymiskykyä (Lenhard ym. 2017).

Ajat ovat muuttuneet: **pari vuosikymmentä sitten puhuttiin tarpeesta saada digitaalisuuden astetta yhteiskunnassa lisättyä, nyt nähdään entistä enemmän, että älypuhelin lukuympäristönä on jatkuvasti hälyisiä ja olemme**

kansakuntana vaarassa menettää paneutumiseen ja keskittymiseen perustuvan taito- ja osaamispääoman kartuttamisen, ellemmme pidä aktiivisesti huolta paperikirjan lukemisesta, saatavuudesta ja asemasta. Kirja-alan näkökulmasta tarvitaan tietoista ja vaikuttavaa toimintaa paperikirjalle altistumiseksi.

7.1.2 Lasten ja nuorten lukeminen

Lapset ja nuoret lukevat ikäluokka ikäluokalta vähemmän. Väheneminen kohdistuu erityisesti pitkien tekstien lukemiseen ja kirjoittamiseen. PISA-tutkimus osoittaa, että Suomessa heikkojen lukijoiden määrä on kasvanut samalla kun lukemisen harrastaminen ja kiinnostus lukemista kohtaan on laskenut. Lukuhalun hiipuminen ajoittuu yläkouluikään, jolloin polarisaatio alkaa revetä: sukupuolten ero on valtava myönteisten, hyvin lukevien tyttöjen ja kielteisten, heikosti lukevien poikien välillä, ja suomalaispoikien negatiivinen asenne korostuu muita Pohjoismaita selvästi enemmän (Heikkilä 2025).

Nuoret pitävät lukemista yhä harvemmin mieleisenä tekemisenä (La Rosa 2023), mutta kun luetaan, niin lasten ja nuorten Suomessa suosimia genrejä ovat lasten- ja nuortenkirjallisuuden lisäksi scifi, fantasia ja jännitys (Hanifi 2021); Suomi lukee 2025 -tutkimuksen mukaan peräti 40 prosenttia 15–19-vuotiaista on lukenut sciifiä tai fantasiaa edellisen neljän viikon aikana. Näitä luetaan enenevässä määrin myös englanniksi. 10 prosenttia nuorista ostaa yli 10 vieraskielistä paperikirjaa vuodessa (Mitä Suomi lukee 2025). **Nuoremmissa sukupolvissa suomen kieli ei muodosta enää samanlaista suojaa suomenkielisten kirjojen markkinoille Suomessa kuin aikaisemmin.**

Koti on keskeinen lukemissosialisaation syntypaikka: mitä enemmän vanhemmat lukevat, sitä enemmän lukevat myös lapset. Pikkulapsivaihe on erityisen keskeinen tältä kannalta. Sosialisatio tapahtuu kahdella tavalla: ensinnäkin lapset imitoivat vanhempiensa toimintaa, toiseksi vanhemmat voivat ohjata lapsia lukemisen pariin esimerkiksi lukemalla ääneen, kannustamalla ja keskustelemalla luetusta. Kodin positiivinen ilmapiiri lukemista kohtaan lisää huomattavasti lasten ja nuorten lukemista.

Pikkulapsivaiheen lukemisen tukemisessa on saatu hyviä tuloksia Lukukeskuksen Lue lapselle -ohjelmaan vuodesta 2019 asti sisältyvällä Lukulahja lapselle -hankkeella, jossa jaetaan neuvoloiden tilaamina jokaiselle vastasyntyneen vanhemmille kirjakassi; kasseja on yli 20 kieliversiona. Hankkeen tavoitavuus on hyvä: vuoden 2025 loppuun mennessä on tavoitettu 285 000 perhettä eli noin 80 prosenttia syntyneistä 2019 alkaen. 2025 tehdyn seurantatutkimuksen mukaan 99 prosenttia

kyselyyn vastanneesta neuvolahenkilöstöstä oli jakanut kasseja, ja kirjakassin saaneista vanhemmista yli 60 prosenttia näkee kirjakassin vaikuttaneen perheen lukemiseen myönteisesti; lähes kaksi kolmasosaa vanhemmista arvioi vauvana saadun kirjakassin vaikuttavan lapsen lukutottumuksiin vielä vuosia myöhemminkin. **Kodin kautta pikkulapsivaiheen yhdessä lukemiseen vaikuttaminen yhdenvertaisesti koko väestössä on paremmalla tolalla kuin vielä vähän aikaa sitten, vaikka isoja rakenteellisia esteitäkin on. Näistä tärkeimpiä ovat koulutusaste, sukupuoli ja ”altistuminen paperikirjoille”.** Tutkimusten mukaan sukupuolella on kotona valtavasti väliä: äidit antavat mallin tyttärille, isät pojille; toisaalta tyttöjä kannustetaan lukemaan enemmän kuin poikia (La Rosa 2023) ja he hyötyvät siitä poikia enemmän. Pelkkä kirjojen läsnäolo arjessa luo tuttuutta ja tarttumapintaa lukemiseen (Heikkilä 2025).

Koululla on suuri mahdollisuus tasata kotitaustasta peräisin olevia eroja lukemisessa, erityisesti heikoimpien lukijoiden innostamisessa lukemaan. Nimenomaan matalien statusten perheiden lapset hyötyvät kaikkein eniten koulun tarjoamista kulttuurisista resursseista: koulu tasaa kulttuuripääoman epätasaisuuksia:

”Me voimme koulussa tehdä paljon, mutta se ei riitä. Koulujen lukukasvatuksesta tekee vaikeaa myös lukutaidon polarisoituminen. Hyvilläkin lukijoilla on oikeus kehittyä, mutta heikkoja lukijoita ei saisi jättää matkasta. [...] Tunnustan ja ymmärrän keskustelun siitä, että lasten ja nuorten lukuinto on laskenut. Toisaalta näen työssäni, että eivät nuoret elä tekstittömässä ympäristössä. On silti totta, että nimenomaan kaunokirjallisuuden merkitystä on tänä päivänä vaikeampi perustella oppilaille.” (Uusitalo 2022.)

Innostavuuden kautta puhuminen voi vieraannuttaa ne, joille lukijan identiteetti on ylipäänsä vieras; moni vähän lukeva kokee, että koulussa omat vähäiset lukijan taidot on tuotu kiusallisella tavalla esiin, ja tämä on heikentänyt lukemista koko elämän ajalle. (Heikkilä 2024). Tutkimuksessa aikuisten lukemisesta korostuvat yhä enemmän myös erilaiset lukemisen tyyliä, jotka tyypillisesti opitaan tai jäävät oppimatta nuorena. Opettajien ja kirjaston toteuttama kirjavinkkaus on tuottanut monelle lapselle ja nuorelle kokemuksen oman lukijuuden tunnistamisesta. Kouluissa lukutunnit, jolloin luetaan kirjoja hiljaa, ovat avainasemassa paperikirjoille altistamisessa. Koulumaailmassa tehdään myös paljon kehitystyötä. Osana raportin kenttätöitä raportin tekijä vieraili PISA-tuloksissa kärkipäähän sijoittuvassa Kuulammen koulussa Tyrnävällä, jossa on kehitetty Tavoita-malliksi kutsuttu toimintatapa 7.–9. luokille. Sen sijaan, että koko luokka-astetta opetettaisiin vain keskitason oppilaita tukien, mallissa oppilaat saavat itse valita eriytyneet oppitunnit tavoitetasonsa ja oppimistapansa mukaan. Oppilaiden on turvallista yrittää ja erehtyäkin, kun he saavat ryhmälle räätälöityä tukea ja ympärillä on samalla taitotasolla olevia oppilaita;

oppitunnit ovat myös rauhallisempia. Raportin tekijän haastattelemat oppilaat olivat tyytyväisiä ja motivoituneita ja myös matalimman tason ryhmässä oli löydetty teoksia, joilla ei-lukevista oppilaista tuli lukevia. Lisätietoa löytyy sivustolta www.tavoitamalli.fi. **Lasten ja nuorten innostamisessa lukemiseen paperikirjoille altistaminen sekä oman lukijuuden löytämisen edesauttaminen ovat keskeisiä instituutioiden kuten koulun ja kirjallisuuden mahdollisuuksia edistää lukemiseen.**

Lasten ja nuorten kirjastossa käyminen on vähentynyt, erityisesti 15–19-vuotiailla pojilla (Hanifi 2021). Koska koulun mahdollisuudet saattaa oppilaat kirjallisuuden pariin ovat rajalliset, **avainasemassa lasten ja nuorten lukijuuden kehittämisessä ovat koulun ja kirjaston sekä muiden lukemisen edistämistyötä tekevien instituutioiden verkottuminen ja yhteistyö** – kumpikaan näistä ei selviä tehtävästä yksin.

7.1.3 Aikuisväestön lukeminen

Suomalaisten kirjojen lukemisen suuri kaari on nousua sotavuosista 1980-luvulle ja sen jälkeen vähittäistä laskua. Suurten ikäluokkien myötä sekä nimikemäärät että kirjojen kokonaisymyynti moninkertaistuivat, kuten muuallakin länsimaissa. Lisäksi Suomessa oli pitkään sivistyshaluinen työväenluokka, vahva panostus koulutukseen sekä nopea sotienjälkeinen sosiaalinen liikkuvuus ja koulutustason kohoaminen. Vuonna 1991 vähintään yhden kirjan oli lukenut 75 prosenttia suomalaisista, ja **vuoden 2002 vapaa-aikatutkimuksessa 70 prosenttia yli kymmenen vuotta täyttäneistä vastaajista ilmoitti lukeneensa vähintään yhden kirjan edellisten kuuden kuukauden aikana. Vuonna 2017 luku oli romahtanut 12 prosenttiin.** Kirjastossa käyminen on vähentynyt ja erityisesti eriytynyt: yhä tyypillisempi kävijä on korkeasti koulutettu ja nainen (Heikkilä 2024). Lukeminen on viime vuosikymmeninä vähentynyt ja pinnallistunut kaikissa länsimaissa (Knulst & Kraaykamp 1998; Toivonen 2013).

Lukeminen on silti lukuisten eri tutkimusten mukaan edelleen suosituimpia harrastuksia: 85 prosenttia suomalaisista lukee tai kuuntelee kirjoja jossain formaatissa vapaa-ajallaan. Keskimäärin suomalainen lukee vuodessa yli 16 kirjaa, joista kymmenen paperikirjoina (Suomi Lukee 2025).

Lukemisen väheneminen selittyy pitkälti sillä, että eri väestöryhmien lukeminen eriytyy toisistaan: keskimääräinen lukeminen on vähentynyt nopeimmin miehillä, vähäisen koulutustaustan väestössä ja vähiten keski-ikäisillä. Kärjistäen: **keski-ikäiset koulutetut naiset – jotka ovat jo pitkään olleet kaikkien kulttuurin lajien**

suurkuluttajia – ovat yhä enemmän niin kirjamyynnin kuin kirjastolaitoksenkin kannalta yhä keskeisemmin koko kirjallisuuden käyttöä kannatteleva väestöryhmä.

Suomi lukee 2025 -tutkimuksessa löydettiin seitsemän eri arvosegmenttiä. Näistä suurimpaan, ”vastuuntuntoiset perinteiset” (väestöosuus 18 prosenttia, naiset ja ikäryhmä 50+ korostuvat) lukevat paperikirjoja mielellään ja paljon. Lukemiseen kriittisimmin suhtautuvaan segmenttiin, ”minäkeskeiset konservatiivit” (väestöosuus 11 prosenttia, miehet ja 35–64-vuotiaat korostuvat) kuuluvista vain 59 prosenttia lukee paperikirjoja; sen sijaan he kuluttavat äänikirjoja hyvin keskiverroksi.

Viimeksi mainittu segmentti on hyvin samankaltainen löydös kuin sosiologi Riie Heikkilän matalasti koulutettujen haastatteluissa: **lukemiseen uhmakkaasti suhtautuva ryhmä** (”lukeminen ja sivistys on turhaa eliittikulttuuria”), jota ei vielä kymmenen vuotta aikaisemmin ollut olemassa. Osa ryhmästä kyllä lukee, mutta rakentaa identiteettiään kirjojen ja kirjallisuuden vihaamisen pohjalle – kaikki kirjallisuus on heille korkeakulttuuria. Heikkilän mukaan näin **polarisoitunut puhe lukemisesta on Suomen tasolla uutta ja kertoo siitä, että lukeminen liittyy politisoituihin elämäntyyliin** (Heikkilä 2024).

Lukeminen siis yhtä aikaa

- **Polarisoituu paljon ja vähän lukeviin sukupuolen ja koulutuksen mukaan.**
- **On yhteydessä sosioekonomiseen asemaan, mutta kirjallisuus tarjoaa myös tässä suhteessa samastumispintoja kapeammin.**
- **Tuo uusien formaattien avulla uusia yleisöjä, mutta tämä ei poista peruspolarisaatiota.**
- **Koetaan vahvasti yksilölliseksi toiminnaksi samalla kun kirjasosiaalinen toiminta ja parasosiaaliset ilmiöt ovat lisääntyneet.**

Sosiologi Riie Heikkilä summaa (Heikkilä 2025):

- **Lukeminen vähenee ja ”ohenee” mutta ennen kaikkea se eriytyy yhteiskunnallisesti: lukeminen kasautuu korkeasti koulutetuille, naisille ja keski-ikäisille.**
- **Harvat lapset ja nuoret näyttävät pääsevän ”perinteisen” lukemisen kyytiin.**
- **Kielteinen puhe lukemista kohtaan on Suomessa uutta: sen taustalla heijastuu suomalaisen yhteiskunnan yleinen eriarvoistuminen ja puhetapa, jossa (korkea)kulttuuri nähdään ”turhana”.**

- **Digitaalisen lukemisen muodot eivät näytä pelastavan lukemista vaan päinvastoin toistavat olemassa olevia hierarkioita.**
- **Koti, koulu ja kirjastot ovat olennaisia lukemissosialisaation paikkoja, joissa kirjojen pitäisi olla esillä ja saatavilla kaikenlaisia lapsia ja nuoria varten.**

Lukemisen **murroksia on menossa yhtä aikaa useita. Tämä tulisi osata ottaa huomioon strategisesti johdetussa lukutaitotyössä. Lisäksi tarvitaan omaehtoisemmin lukemisen haltuunoton mahdollistavan paperikirjan lukemisen tukemista.**

7.2 Lukutaito

Lukutaidolle on useita määritelmiä. Usein puhutaan mekaanisen lukutaidon ohella funktionaalista lukutaidosta, jossa lukija osaa tulkita ja arvioida lukemaansa riippumatta tekstilajista. Suomen koulutusjärjestelmässä lukutaidon kehitysvaiheina hahmotetaan 1) lukivalmiudet, 2) tekninen luku- ja kirjoitustaito, 3) sujuva luku- ja kirjoitustaito sekä 4) ymmärtävä lukeminen ja tuottava kirjoittaminen. Tekstitaidot kehittyvät ihmisen elämänkaaren ajan. Kuten tästäkin huomaa, lukutaito ja kirjoitustaito kulkevat käsi kädessä. **Useimmiten kun puhutaan lukutaidosta, pitäisi-kin puhua luku- ja kirjoitustaidosta – tällä näkökulman laajentamisella on iso merkitys koko tämän selvityksen toimialaan.**

Vastaavasti lukutaidottomuudella voidaan tarkoittaa mekaanista tai funktionaalista lukutaidottomuutta. Tarkkaa arviota mekaanisesti lukutaidottomista Suomessa tai EU:ssa ei ole olemassa; useimmat lähteet toteavat, että määrät ovat pieniä. Funktionaalista lukutaitoa on tutkittu kansainvälisesti säännöllisin väliajoin, ensin OECD-maiden kesken ja sitten osanottajakuntaa laajentaen: neljäsluokkalailla PIRLS-, 15-vuotiailla PISA- ja 15–65-vuotiailla PIAAC-tutkimuksilla. PISA ja PIAAC sisältävät myös muun osaamisen kuin lukutaidon osioita.

PIRLS-tutkimus (Progress in International Reading Literacy Study) tuottaa luotettavaa ja monipuolista tietoa luetun ymmärtämisen tasosta ja siihen vaikuttavista tekijöistä.

PISA-testien (Programme for International Student Assessment) lukutaidon arvioinnissa otetaan monipuolisesti huomioon niin 1) erilaiset tekstit kuin 2) lukemiseen liittyvät erilaiset lähestymistavat ja 3) lukutilanteet. Keskeisiä tehtävien vaatimia lähestymistapoja eli lukemisen osa-alueita ovat tiedonhaku, luetun ymmärtäminen ja tulkinta sekä luetun pohdinta ja arviointi.

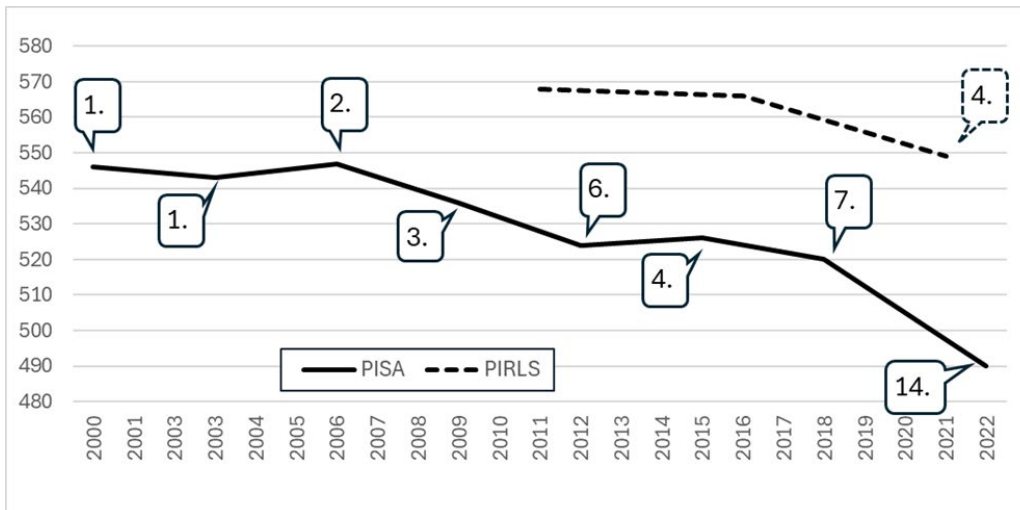
PIAAC-tutkimuksen (Programme for the International Assessment of Adult Competencies) tavoitteena on selvittää, ovatko aikuisväestön perustaidot riittävällä tasolla nykyajan työ- ja arkielämän vaatimuksiin sekä perustaitojen yhteyttä sosiaaliseen ja taloudelliseen hyvinvointiin.

PIRLS:n viimeisin tutkimuskierros vuodelta 2021 kertoo, että suomalaislasten lukutaidon taso on korkea, mutta kehitys on laskeva (Kuvio 10) ja heikkojen lukijoiden määrä on lähes kaksinkertaistunut viidessä vuodessa. Koulujen väliset erot eivät Suomessa ole edelleenkään merkittäviä. Alueista pääkaupunkiseudulla oppilaiden väliset erot olivat muuta maata suurempia: sekä erinomaisten että heikkojen lukijoiden osuus oli siellä maan suurin. Osaamistason heikkeneminen näkyy koko maassa, kaikissa sosioekonomisissa ryhmissä ja eri sukupuolilla. PIRLS-tutkimuksen mukaan kotien lukemista tukeva toiminta ja asenteet lukemista kohtaan ovat erittäin merkityksellisiä. Hieman useampi kuin joka kuudes oppilas kertoi, ettei ollut nähnyt vanhempansa lukevan kirjaa. Kotikyselyyn vastanneista **vanhemmista 18 prosenttia ei pitänyt lukemisesta, ja tämän ryhmän koko oli kasvanut kaksinkertaiseksi**. Lukemisesta pitävien ja aktiivisesti huvikseen lukevien lasten määrä on vähentynyt. Vain alle viidennes lapsista piti lukemisesta paljon, kun taas melkein kolmannes laskettiin lukemisesta vain vähän pitäviin. Lukutaidon kehittymisen kannalta kuitenkin jo puolikin tuntia lukemista päivässä vaikuttaa merkittävästi.

Suomalaisnuorten 30 pisteen PISA-lasku 2018–2022 oli melkein kolme kertaa suurempi kuin OECD-keskiarvon putoaminen, joten **suomalaisten PISA-tulosten laskua ei voi selittää pelkällä digitalisoinnilla ja muuttoliikkeellä, jotka ovat myös muissa länsimaissa tutkimusajankohtana vaikuttaneita taustailmiöitä**.

Lukutaidossa tyttöjen ja poikien ero on Suomessa aina ollut suuri. Ero oli viimeisimmässä tutkimuksessa pienentynyt 52 pisteestä 45 pisteeseen. Syynä eron pienemiseen on tyttöjen keskiarvon voimakkaampi lasku. Maahanmuuttajataustaisten oppilaiden lukutaito on keskimäärin neljä vuotta jäljessä muita oppilaita.

Kuvio 10. Suomalaisten PIRLS- ja PISA-lukutaitotulokset (pistettä) ja sijoitukset 2000–2022.

Selityksiä PISA-lukutaitotulosten laskemiseen on haettu monesta suunnasta ja koska 2010–2025 käynnissä on ollut lukuisia rinnakkaisia kehityssuuntia, mutta seuraavat tekijät on tunnistettu laskun takana (mm. Hiltunen ym. 2023, Heikkilä 2024, Nyssölä & Packalen 2025):

- Perheiden ja aikuisten lukemisen väheneminen.
- Sekä lasten että vanhempien älypuhelinien käyttämisestä seuranneet muutokset perheiden yhdessä viettämän ajan sisällössä ja dynamiikassa.
- Koulujen laitteistojen ja opetuksen nopea digitalisoitumisasteen nousu.
- Koulujen paperikirjojen käytön ja käsinkirjoitustaitojen harjoittelun väheneminen.
- Pitkäjänteisen keskittymisen yleisen vähentämisen aiheuttama kynnyksen nousu pitempien tekstien äärelle.

Aikuisväestön PIAAC-vertailussa 2012 suomalaisten keskimääräinen lukutaito oli osallistujamaista toiseksi paras, mutta hajonta suurin: kaksi kolmasosaa suomalaisesta aikuisväestöstä on hyviä tai erinomaisia lukijoita, mutta heikkoja lukijoita oli 11 prosenttia (Malin ym. 2013). Seuraavassa PIAAC-tutkimuksessa 2022 lukutaidon keskiarvo parani, mutta hajonta kasvoi lisää: **puutteellisen lukutaidon väestönosa (alle tason 2) kasvoi kymmenessä vuodessa yhden prosenttiyksikön eli noin 34 000 ihmisellä yli 400 000 henkeen** (Mannonen ym. 2024).

Aikuisten osaamiseroja selittivät eniten koulutustausta, ammattiryhmä, sosioekonominen tausta sekä maahanmuutto- ja kielitausta, mutta sukupuolten välillä ei ollut suuria osaamiseroja. **Suomessa ero kantaväestön ja ensimmäisen polven maahanmuuttajien (vanhemmat ja osallistuja itse syntyneet ulkomailla) lukutaidon välillä on vertailun suurin, 105 pistettä** (Mannonen ym. 2024).

Polarisaation seuraukset näkyvät myös eri koulutusväylien tasa-arvon heikkenemisessä. Ammattikoulutus ei tuota tällä hetkellä sellaisia valmiuksia, joilla opiskelijoilla olisi edellytykset jatkaa opintoja ammattikorkeakouluissa. Kansallisen koulutuksen arviointikeskus Karvin selvityksessä sekä ammattikorkeakoulujen johto että henkilöstö arvioi ammatillisen tutkinnon suorittaneiden opiskelijoiden keskeisimmiksi osaamisen puutteiksi kirjoitus- ja lukutaidon, erityisesti kyvyn kirjallisten tehtävien tekemiseen sekä kyvyn lukea asiatekstiä. Myös ammatillisen tutkinnon suorittaneet AMK-opiskelijat nostivat esiin kriittisen lukutaidon ja raportointitaidon. He olisivat myös kaivanneet lisää kielitaitoa ja kirjoitustaitoa kehittäviä opintoja. (Hakamäki-Stylman ym. 2024.)

Teknisten, perinteisesti miesvaltaisten alojen ammattikoulutuksen äidinkielen ja suomen kielen opiskelusta väitellyt tutkija Penni Pietilän mukaan nämä opinnot ovat litistyneet viime vuosikymmeninä teknisiksi suorituksiksi, joiden hyötyä arvioidaan ”työssä hyödyllisen” näkökulmasta (Ojalainen 2025).

Lukutaidon heikkeneminen tulee kalliiksi sekä yhteiskunnalle että heikoille lukijoille itselleen. Puolet työllisyyspalvelujen asiantuntijoista arvelee asiakkaansa lukutaidon tason olevan esteenä työnhaulle ja lähes puolet ei tiedä asiakkaansa luku- ja kirjoitustaidon tasoa työnhaun alkaessa. (Aikuisten heikko lukutaito on esteenä työllistymiselle, arvioivat työllisyyspalvelujen asiantuntijat 2023). Selvityksen perusteella **heikko lukutaito on merkittävä tekijä työttömyyden jatkumiselle.**

On myös mahdollista, että yhä useampien kolmekymppisten uupuminen työelämässä sekä siihen liittyvät mielenterveysongelmat ovat itse asiassa seurausta tehtäviin nähden puutteellisesta luku- ja kirjoitustaidosta, mutta tätä mahdollista yhteyttä ei ole selvitetty riittävästi.

Lukutaitoa pidetään myös keskeisenä demokratiataitona. Demokratian edellytyksenä on pysyminen kiinni luotettavassa tiedossa ja kyky osallistua päätöksentekoa koskeviin keskusteluihin (Knulst & Kraaykamp 1998).

7.3 Lukutaitohankkeet

Isoja lukutaitohankkeita on toteutettu Suomessa vajaan parinkymmenen vuoden ajan. Ensimmäisiä hankkeita oli Suomen Kulttuurirahaston Kirjatkoot, joka tuki yleisten kirjastojen kirjahankintoja noin 3,5 miljoonalla eurolla koko maassa 2008–2011. Opetus- ja kulttuuriministeriön rahoittama, Lukuinto-hanke tavoitti vuosina 2012–2015 yhteensä 15 000 6–16-vuotiasta koululaista. Hankkeessa koulu- ja kirjastopareille järjestettiin täydennyskoulutusta monilukutaidosta sekä edistettiin lisäksi myös lukemista ja parannettiin lukutaidon ja lukemisen valmiuksia. Suomen Kulttuurirahasto Lukuklaani-hanke 2017–19 kohdistui ala- ja yläasteiden koulukirjastojen perustamiseen ja kehittämiseen sekä koulujen lukupiiritoimintaan. Yhdessä tekijänoikeusjärjestö Kopioston SKR käytti mm. kirjojen hankintaan koululaisille yli kolme miljoonaa euroa.

OKM asetti vuonna 2017 vastaamaan lukutaidon ja lukuinnon heikkenemiseen vastaamaan laajapohjaisen Kansallinen lukutaitofoorumin, jolla oli miljoonan euron määräraha. Sen määrittelemiä tavoitteita toteuttamaan ja koordinoimaan perustettiin 2019 jatkuvaksi hankkeeksi Lukuliike, joka kirjattiin myös pääministeri Antti Rinteen hallitusohjelmaan. Se sijoitettiin Opetushallitukseen resurssinaan 350 000 euroa ja kolme työntekijää. Kunnianhimoisesti Lukuliike ilmoitti olevansa ”lukemisen kansanliike, joka haastaa kaikki mukaan”. Toiminta laveni lapsista ja nuorista ”kaikkiin” sekä kaikenlaisia tekstityyppejä kattamaan eli monilukutaitoon. Lukuliikkeen ilmoitettiin myös vahvistavan monikielisyyttä. Samalla ryhdyttiin jakamaan budjettirahaa aiempaa enemmän valtionavustuksina lukutaidon edistämiseen.

Lukuliike alkoi valmistella Kansallista lukutaitostrategiaa syksyllä 2020 eduskunnan sivistysvaliokunnan aloitteen pohjalta. Marraskuussa 2021 julkistetun strategian kolme suuntaviivaa vuoteen 2030 ovat: 1) luodaan ja vahvistetaan lukutaitotyön rakenteita, 2) vahvistetaan monilukutaito-osaamista ja 3) innostetaan lukemaan ja monipuolistetaan lukutaitoa. Lukutaitostrategian visiona on ”tehdä Suomesta maailman monilukutaitoisin maa vuoteen 2030 mennessä”. Työn kohderyhmänä on ”kaikenikäisten lukutaidon edistäminen Suomessa”; hieman täsmällisemmin määriteltynä: ”lukutaitostrategian päätavoitteena on löytää keinot erityisen heikosti lukevien lasten, nuorten ja aikuisten lukutaidon vahvistamiseen”. Strategiassa on määrittely kolme osaohjelmaa: Lukeva koulu, Lukeva kunta ja Lukeva varhaiskasvatus. Toimeenpanosta vastaa OPH:ssa Kansallinen lukutaito-ohjelma, joka jatkaa Lukuliikkeen työtä.

Lukutaito-ohjelman painopisteen muutos ajoittuu muutamaa vuotta myöhemmäksi. Vuonna 2024 näkyy selvästi ohjelman puitteissa jaettujen valtionavustusten käyttötarkoitusten muuttuminen: vuosikymmenen ensi vuosina tuettiin sekalaista

joukkoa (uusia, innovatiivisia) lukutaitoprojekteja ja toisaalta Lukeva kunta -hankkeita, 2024–2025 kunnallista lukutaitostrategiatyötä ja olemassa olevan toiminnan kehittämistä.

Myös Aluehallintovirastojen kirjastotoimien kehittämisrahaa on käytetty hyvin samantyyppisiin valtionavustuksiin, yhteensä 2020–2024 tämän kokonaisuuden hankkeisiin on myönnetty yhteensä lähes neljä miljoonaa euroa 230 hankkeelle. Yhdessä OPH:n lähes kuuden miljoonan euron hankeavustusten 2020–2025 kanssa sekä erilaisille lukemista ja lukutaitoa edistävälle tahoille annettujen muiden avustusten kanssa voi arvioida, että **valtion kohdennettu rahoitus lukutaidon edistämiseen 2020–2025 on ollut 12–16 miljoonaa euroa.**

Hankkeita on 2020-luvulla ollut tähän mennessä noin tuhat kappaletta, joista valtion budjettirahoitusta on kohdennettu suureen valtaosaan. Näistä yli 700 on aluehallintovirastojen kirjastotoimen tukirahoituksella tehtyjä ja yli 200 Opetushallituksen Lukutaitostrategian jalkautustoimina tehtyjä. Lukemisen edistämishankkeiden tulokset ovat levinneet ja vakiintuneet käytännöiksi: esimerkiksi kirjavinkkaus, lukudiplomit ja yhteistyöhön rakennetta tuovat kirjastopolut ja -reitit.

Valtiollisen toiminnan painopiste on ollut paikallistasolla kunnissa tapahtuvan 1) koulujen ja kirjastojen toiminnan tukeminen, 2) kunnan sivistystoimen sisäisen ja ulkoisen yhteistyön kehittäminen, 3) ja vähäisemmässä määrin kolmannen sektorin lukutaitotyön kehittäminen. Kaupallisia toimijoita ei juuri ole tuettu.

Valtiollisen ja paikallistason väliin itsensä asemoi vuonna 1972 kirjailijajärjestöjen perustama lukutaitotyön pioneeri Lukukeskus ry. Sen perusrahoitus tulee säätiöiltä sekä OKM:ltä valtionavustuksena. Lisäksi Lukukeskuksella on omaa tulorahoitusta sekä hankerahoitusta.

Lukukeskuksen toteuttama on esimerkiksi Suomen kulttuurirahaston 1,2 miljoonan euron ja eduskunnan 150 000 euron rahoituksella 2019 käynnistynyt Lukulahja lapselle -ohjelma (sisältö ja seurantatulokset, ks. luku 10.1.2.). Se oli ensimmäinen koko ikäluokan (vastasyntyneet) tavoittava lukutaitohanke Suomessa. 2024 hanke sai pysyvän rahoituksen OKM:stä. **Lukulahja lapselle on sekä ainoa lukutaitohanke, joka on alkanut yksityisrahoituksella ja siirtynyt julkisesti rahoitettavaksi että ainoa, joka on pilotin jälkeen muuttunut vakituisesti toiminnaksi. Suurimmasta osasta hankkeita ei tiedetä niiden päättymisen jälkeen kovinkaan paljon.** Kehittämisen- ja kokeiluhanketoiminnan vaikuttavuuden tarkka arviointi on haasteellista, mutta arviointia on tehty (peruspalveluarvioinnit) ja on tunnistettu, että sitä tulee edelleen kehittää.

7.4 Johtopäätöksiä lukemisen ja kirjoittamisen nykytilanteesta

Lukemisen polarisoituminen on edistynyt merkittävästi 2010-luvulta lähtien, keskeisimpinä taustasyinä:

- Älypuhelin ja muiden digivälineiden käyttökokemus lyhyistä teksteistä ja hälyisestä ympäristöstä tekee kirjan lukemisesta erilaista ja vieraampaa toimintaa.
- Väestölliset muutokset ovat kasvattaneet kahden kulttuurin väestöä nopeasti, ja tämä on sekä vähemmän kiinnittynyt suomalaiseen kirjallisuuteen että ei saa tukea äidinkieliin kirjallisuutensa lukemiseen.
- On syntynyt uusi, asennemaailmaltaan lukemiseen uhmakkaasti syntyvä väestöryhmä.

Kansallisen lukutaitostrategiassa todetaan, että ”lukutaitotyön kokonaisuutta on tärkeää johtaa ja koordinoita niin kansallisella kuin paikallisella tasolla”. Käytännössä toiminta on painottunut valtionavustusten jakoon, jossa teemat on määritelty niin väljästi, etteivät ne ole juurikaan ohjanneet jaettavan rahan käyttöä. Lisäksi työtä johdetaan useasta paikasta (mm. OPH:sta ja Aluehallintovirastoista), joiden kesken koordinaatio on heikkoa. Kunnat kilpailevat omien suunnitelmiansa laatimisessa, mutta eivät opi toisiltaan, vaan päällekkäistä työtä tehdään monin paikoin niukoilla resursseilla. Vision ”Suomesta maailman monilukutaitoisin maa” toteutumisen kriteerejä ei myöskään ole määritelty.

Avit arvioivat kirjastoissa tehtävää lukutaitotyötä sekä kirjastolain 6 § tehtävien hoidon (edistää lukemista sekä tarjota tietopalvelua, ohjausta ja tukea monipuoliseen lukutaitoon) että Kansallisen lukutaitostrategian toimeenpanon näkökulmasta (Ihanmäki ym. 2024) kirjastojen johtajille vuonna 2023 lähetetyllä kyselyllä, jonka vastausprosentti oli 92 Manner-Suomen kunnista. Kansalliseen lukutaitostrategiaan oli perehdytty 70 prosentissa vähintään osan henkilöstöstä voimin. Lukutaitotyötä ja -palveluja osana kirjaston strategiaa oli lähes puolessa kyselyyn vastanneista kirjastoista. Yhteistyösopimuksia muiden toimialojen – useimmiten perusopetuksen ja varhaiskasvatuksen kanssa - oli laatinut lähes puolet kirjastoista. Lukutaitotyön tavoite kuvattiin yleisimmin kirjastotyön näkökulmasta, joten myös **tavoitteiden saavuttaminen arvioitiin usein kirjaston toimenpiteiden toteutumisenä.**

OPH:n kautta rahoitetuista lukutaitohankkeista on valmistumassa vaikuttavuusselvitys alkuvuodesta 2026. **Kattavaa selvitystä, joka kattaisi kaikkien yli tuhannen lukutaitohankkeen vaikuttavuuden yhtenäisillä kriteereillä ja mittareilla, ei**

ole. Voidaan kuitenkin arvioida, että kokonaiskoordinaatiota kaikkien tuhannen hankkeen kesken tai priorisoitua kohderyhmittämistä ei ole juurikaan ollut. Tämän on todennut jo mm. Yleisten kirjastojen neuvosto 2022 lausunnossaan Kansallisesta lukutaitostrategiasta sen valmisteluvaiheessa: ”Tällä hetkellä aikuisten lukutaitotyö ei ole kenenkään vastuulla ja tarvitaan rakenteita.” Valitettavasti tämä arvio pitää paikkansa myös 2026.

Sen lisäksi, että lukutaitotyön budjettirahoitus tulee useilta eri momenteilta, nykyisellään lukutaitoon liittyviä kysymyksiä käsitellään ei vain useammalla OKM:n osastolla, vaan myös ainakin TEM:n (kotouttaminen), OM:n (Rise) ja STM (THL koulu-terveyskysely ym., sosaalityö) toimialoilla.

Selvityksen kuluessa kävi ilmi, että edes kaikissa kirjoittamista opettavissa yliopistoissa osalla opiskelijoista ei ole kelvollista kirjoitustaitoa opiskelun aloittaessaan. Tästä syystä ei voi luottaa yksin koulun kykyyn tuottaa kirjoitustaitoisia kansalaisia, vaan tarvitaan muita toimenpiteitä. Myös demokratian toimivuuden kannalta on välttämätöntä varmistaa, että sekä tulevaisuuden kansalaiset että päättäjät ovat niin luku- kuin kirjoitustaitoisia.

Valtaosa lukutaitohankkeista on joko hyvin spesifejä ja kapeasti kohdistuvia tai sitten hyvin laveita suunnitelmia kuten kuntien lukutaitosuunnitelmia tai koulun ja kirjaston yhteistyösuunnitelmia. Kun toimeenpanolta lisäksi puuttuu priorisoiva kohderyhmittäminen, jossa kunkin kohderyhmän kohdalla toteutettaisiin tutkimusperusteisesti juuri sille parhaiten sopivaa keinovalikoimaa, on helppo yhtyä Riie Heikkilän kritiikkiin, joka koskee lukemisen vähenemisen huolipuhetta – **kansainvälisissä tutkimuksissa on osoitettu huolipuheen olevan ylhäältä alaspäin kohdistuva ilmiö ja erilaiset kampanjat tavoittavat tyypillisimmin ne, jotka muutenkin ovat todennäköisesti osallistumassa** (Heikkilä 2024).

Käytettävissä olevan tiedon perusteella näyttäisi siltä, että **seuraavat kolme kohderyhmää ovat merkityksellisiä lukemisen edistämässä ja lukutaitotyössä:**

- **Lapset ja nuoret = koko alle 0–18 v. väestö: 1 077 749 henkeä.**
Päällekkäisyydet: -.
- **Kahden kulttuurin väestö = vieraskielisiä 623 949 henkeä.**
Päällekkäisyydet: näistä lapsia ja nuoria 162 640, luku ilman lapsia ja nuoria 461 309.
- **Vähän koulutetut miehet = ei peruskoulun jälkeistä tutkintoa, miehet: 491 630 henkeä.** Päällekkäisyydet: maahanmuuttajamiehistä 19,9 % eli 50 036, luku ilman vähän koulutettuja maahanmuuttajamiehiä 441 594.

Kohderyhmien koko on yhteensä ilman päällekkäisyyksiä 1 980 652 henkeä.

Selvityksessä on tutkittu, missä määrin Aluehallintovirastojen 2020-luvulla rahoittamissa lukutaitohankkeissa toteutuu konkreettiset hankkeet näille kohderyhmille. Avien omassakin arviossa avustuksien käytöstä on todettu:

”Kirjastoissa tulisi pyrkiä löytämään toimintaympäristöstään eniten tukea tarvitsevia ryhmiä ja kohdentamaan toimenpiteitä näihin” (Ihanamäki ym 2024.)

Luokittelemalla kaikki 770 Avien rahoittamaa hanketta selvisi, että niistä 189 oli lapsille ja nuorille kohdennettuja, 47 kahden kulttuurin väestölle ja 43 vähän koulutetuille tai syrjäytymisuhan alaisille aikuisille miesvaltaisille kohderyhmille. Näiden lukujen pohjalta voidaan kuitenkin sanoa, että on ilmeistä, että erityisesti kahden kulttuurin väestölle sekä vähän koulutetuille tai syrjäytymisuhan alaisille miehille tehdään kohderyhmien kokoon ja tarpeisiin nähden selvästi liian vähän lukutaitotyötä; toisaalta ryhmien tavoittaminen saattaa olla haasteellista.

7.4.1 Lapset ja nuoret

Lapsiin ja nuoriin kohdistuvaa lukutaitotyötä on luonnollisesti paljon, eri vaiheissa: suunnitteilla, käynnistettynä ja vakiintuneena. Kohderyhmän tärkeys on hyvin tiedossa, osin kansainvälisten vertailututkimusten ansiosta, jotka myös tuottavat mittareita. Lasten ja nuorten lukemisesta on myös paljon akateemista tutkimusta, minkä vuoksi tämän selvityksen puitteissa ei mennä yksityiskohtaisempaan analyysiin.

Hyviä tuloksia on saavutettu valtakunnallisella, koko ikäluokkaa koskevalla interventiolla – ainoa tämänkaltainen hankkeesta vakinaiseksi ohjelmaksi edennyt on Lukulahjasta lapselle -ohjelma on osoittautunut seurantatutkimuksessa vaikuttavaksi. Se on osaltaan seurausta muotoilusta, jossa jalkautus kuntiin on tehty motivoituneen ja tavoittavan verkoston kautta (neuvolat tilaavat kirjepaketit ja jakavat ne vanhemmille). Selvästikin **jalkautusorganisaation tavoitavuus on interventiotoiminnassa ratkaisevan tärkeä tekijä.**

Selvityksen kuluessa on tunnistettu kaksi vaihetta, joissa kattava interventio saattaisi olla merkityksellinen toimi. Vaiheessa, jossa alakoulussa lukemisen perustaidot on opeteltu ennen kuin yläkoulussa alkavat äidinkielen ja kirjallisuuden oppitunnit (noin 9–10-vuotiaat), on vaarana lukemisen kehityksen katkeaminen. Toinen vaihe on peruskoulun päättymisvaiheessa. Tämä 15-vuotiaiden vaihe on

myös viimeinen, jossa koko ikäluokka voidaan vielä tavoittaa kerralla. **Mahdollisten koko ikäluokkiin kohdistuvien lukutaitointerventioiden valmistelu edellyttää selkeää tavoitteenasetantaa ja on syytä suorittaa laajapohjaisesti.**

Keskeisimpien lukutaitotoimijoiden – kirjaston ja koulun – lisäksi olisi hyvä nivoa yhteistyörakenteisiin laajasti, monipuolisesti ja järjestelmällisesti mukaan myös kirjoittamisen opetus sanataiteen / kirjallisuuden taiteen perusopetus, mikä edellyttää kirjallisuuden taiteen perusopetuksen järjestämistä ja resursointia merkittävästi nykyistä enemmän.

7.4.2 Kahden kulttuurin väestö

Kahden kulttuurin väestön lukemisesta ja kirjoittamisesta ei ole riittävästi tietoa. Osittain tämä johtuu siitä, että ryhmä on hajanainen ja eri tavoin määritelty: kaikki eivät ole maahanmuuttajia, osa oleskelee tilapäisesti, osa tulee perheistä, joissa toinen vanhempi on suomalainen, osalla voi olla isoja ongelmia äidinkielen luku- ja kirjoitustaidossa. On myös runsaasti pendelöijiiä sekä tiheästi (kuten virolaiset rakennustyöläiset Etelä-Suomessa) tai harvemmin mutta kuitenkin säännöllisesti kotiseudullaan vierailevia (kuten osa ukrainalaispakolaisista).

Lähes kaikki lukemis- ja lukutaitoselvitykset ja -tutkimukset kohderyhmästä liittyvät lukemiseen (ja kirjoittamiseen) suomen tai ruotsin kielellä eikä ihmisten omalla äidinkielellä. **Äidinkielellä lukemista tai kirjoittamista ei ole puheessa lukemisesta tai lukutaitopuheessa olemassa juuri ollenkaan.**

Pienellä osalla kahden kulttuurin väestöä ei ole edes auttavaa kirjoitus- ja lukutaitoa millään kielellä. **Selvityksen aikana kävi ilmi, että ainakin kahden kulttuurin väestössä on Suomessakin lukutaidotonta väestöä, mikä ei kuitenkaan tule esiin** mm. nykyisissä kotoutumissuunnitelmien käytännöissä, jossa suunnitelmaa tehtäessä ihmiseltä itseltään kyllä kysytään lukutaidosta, mutta haavoittuvimmassa asemassa olevat saattavat kulttuurisista syistä sanoa osaavansa lukea tai sitten joku lähi(mies)sukulainen vastaa naisen puolesta. **Se, että äidinkielen luku- ja kirjoitustaidon lähtötaso ei selvitetä testillä – vaan ainoastaan suomen tai ruotsin lähtötaso – todennäköisesti heikentää osalla kahden kulttuurin väestöä merkittävästi mahdollisuuksia hyödyntää kieliopintoja ja suoriutua suomen tai ruotsin kielen opinnoista kotoutumisen edellyttämälle tasolle.**

On laajalti tutkimusnäyttöä, jonka mukaan vieraan kielen – tässä tapauksessa suomen ja/tai ruotsin – riittävän ja kunnollisen oppimisen edellytys on riittävä kirjoitus- ja lukutaito omalla kielellä (esim. Capstick 2018, Cummins 2021 ja Thomas &

Collier 2002). Sekä kotoutumislaisissa että Valtioneuvoston kotoutumisstrategiassa 2023–2027 puhutaan vain maahanmuuttajien suomen tai ruotsin kielen kirjoitus- ja lukutaidon hankinnasta ottamatta tätä tutkimustietoa huomioon; itse asiassa äidinkielen luku- ja kirjoitustaidon saavuttaminen ensin kyllä tunnustetaan aikuisten maahanmuuttajien suomen ja ruotsin opetuksen ”ideaalitulanteeksi”, mutta ilman että arvioidaan sen merkitystä kansalliskielten kielitaidon omaksumiselle:

Näyttäisi todennäköiseltä, että **kahden kulttuurin väestön kirjoitus- ja lukutaito kansalliskielillämme voisi olla vahvempi, jos suomen tai ruotsin opiskelua edeltäisi varmistus riittävästä kirjoitus- ja lukutaidosta äidinkielellä sekä tarvittaessa täydentävät äidinkielen luku- ja kirjoitustaito-opinnot**. Tämä ei ole itsestäänselvyys; EU-maista löytyy esimerkkejä, kuinka on kehitetty ratkaisuja monikielisen oppimisympäristön pohjalta.

UNESCO suosittelee, että vanhemmat jatkaisivat maahanmuuttajien äidinkielen käyttöä, myös lukemista ja kirjoittamista täydentämään lasten koulussa oppimaa uuden kielen taitoa, siis monikielisen luku- ja kirjoitusympäristön ylläpitoa (Languages matter 2025).

Kahden kulttuurin väestöön kohdistuva toiminta on ollut vähäistä ja pilotoivaa ilman minkäänlaista systematiikkaa; Etelä-Suomen suurimmissa kaupungeissa tarve on kuitenkin tiedostettu. Esim. selvityksen tekoaikana Helsingin kaupunki valmistautui käynnistämään toistaiseksi suurimman yksinomaan kahden kulttuurin väestöön kohdistuvan Monikieliset lukijat kirjastossa -hankkeen (20 kuukautta, 160 000 euroa) Kontulan kirjastossa. Hankkeessa kehitetään Kontulan kirjaston lukutaitoa ja lukemista edistäviä palveluja vieraita kieliä äidinkielenään puhuville aikuisille ja siten tuetaan lukutaitoatyötä lukijoiden omalla kielellä. Hanke toteutetaan osallisuuden menetelmiä käyttäen tarjoten hankkeen kohderyhmälle mahdollisuuksia vaikuttaa suoraan toiminnan muotoutumiseen. Kontulan kirjasto on Helsingin kaupunginkirjaston ainoa toimipiste Mellunkylän peruspiirissä, jonka asukkaista noin 41 prosenttia on ilmoittanut väestötietojärjestelmään äidinkielekseen jonkin muun kielen kuin suomi, ruotsi tai saame. Alueen kielellinen moninaisuus ei ole kuitenkaan käytännössä näy kirjaston lukemista ja lukutaitoa edistävien aikuisten palveluissa.

Kirjastolaitos Monikielisen kirjaston johdolla onkin kahden kulttuurin väestön lukemisen edistämistyössä tärkein toimija. Tämä perustuu kirjastolain (1492/2016) 10 §:än, jonka mukaan ”kirjaston tulee olla kaikkien käytettävissä ja saavutettavissa”, sekä 2 §:än, jonka mukaan lain tavoitteena on edistää ”väestön yhdenvertaisia mahdollisuuksia sivistykseen ja kulttuuriin” sekä ”lukemiskulttuuria ja monipuolista lukutaitoa”.

Monikielisen kirjaston omille asiakaskirjastoilleen tekemän kyselyn perusteella kirjastojen tavoitavuus kahden kulttuurin väestöön näyttäisi hyvältä: 69 prosenttia vastaajista listasi tärkeimpänä vieraskielisten palveluja tukevana toimintana kirjaston käytön opastuksen. Kirjastoon siis sekä tullaan että sitä halutaan käyttää (Jäämaa ym 2020). Silti 75 prosenttia vastaajista koki, että heillä on vieraskielisten asiakkaidensa tavoittamisessa vielä kehitettävää. Toisaalta kirjastot eivät tunne (edes julkisesti saatavilla olevan datan perusteella) alueensa kielioloja riittävästi, toisaalta monet vieraskieliset tulevat oloista, joissa ei tunneta suomalaisen kirjaston tapaan toimivia palveluja. **Asiakkaiden ilo heidän löytäessään omakielisen palvelun on suuri ja tämän voisi olettaa edesauttavan vieraskielisten yhteisöissä tiedon leviämistä kirjastoista.** Myös yhteistyö varhaiskasvatuksen ja koulun sekä järjestöjen kuten Suomen Punaisen Ristin kanssa nousi esiin, sen sijaan kunnalliset kotoutuksesta vastaavat viranomaiset ei. **Meillä on kuitenkin vasta vain kirjastojen näkemys – tutkimustietoa kahden kulttuurin väestön omista näkemyksistä ja arvioista koulun, kirjaston ja muiden instituutioiden toiminnasta heidän lukutaitonsa edistämässä ei juurikaan ole.**

Seuraukset kahden kulttuurin väestön lukutaitotoimien hajanaisuudesta ovat isoja kohderyhmälle itselleen sekä koko yhteiskunnalle. Tämä näkyy esimerkiksi työllistymisessä: Lukukeskuksen ja Helsingin kaupungin yhteistutkimuksessa selvisi, että **työllisyyspalvelujen asiantuntijoista jopa 83 prosenttia arvelee, että Suomeen muuttaneille työnhakijoille heikko lukutaito on merkittävä este työllistymiselle.** Työhaun onnistumisen kannalta asiakkaan osaamistason ja lukutaidon tason tunnistaminen olisi tärkeää, jotta mahdolliset tukipalvelut olisivat käytettävissä mahdollisimman varhaisessa vaiheessa. Silti lähes puolet työllisyyspalvelujen asiantuntijoista ei tiedä asiakkaansa luku- ja kirjoitustaidon tasoa työhaun alkaessa. Alle kymmenes asiantuntijoista saa tiedon osaamisesta etukäteen (Aikuisten heikko lukutaito on esteenä työllistymiselle, arvioivat työllisyyspalvelujen asiantuntijat 2023).

Suomenvenäläisillä – kahden kulttuurin väestön suurin ryhmä, noin 100 000 henkeä – on poliittisista syistä lisäksi tiettyjä erityiskysymyksiä:

- venäjänkielisestä kirjallisuudesta ylivoimainen valtaosa julkaistaan Venäjällä, mikä vaikuttaa tarjonnan arvomaailmaan niin, että se on yhä kauempana suomalaisesta arvomaailmasta; erityisesti tämä tuottaa ongelmia Suomen oloihin soveltuvan lastenkirjallisuuden saatavuuteen (EU:n alueella toimii 3–4 varsin pientä venäjän kielellä julkaisevaa kustantamoa, joista ei vielä ole täydentämään tarvetta kuin vähäiseltä osin)
- venäjän kielen äidinkielen kouluopetus on tukeutunut pitkälti Virossa julkaistuun oppimateriaaliin ja johtuen Viron kielisääntelyn muutoksista vuoden 2026 alussa tämä oppimateriaalihuolto on vakavasti vaarantunut.

Sen sijaan suomenvenäläisen väestön äidinkielen kirjahuollon kannalta on tärkeää, että Suomessa toimii Ruslania Oy:n verkkokirjakauppa, joka ylläpitää monipuolista valikoimaa. Sen asiakkaista 40 prosenttia on yksityishenkilöitä ja myynnistä menee 70 prosenttia vientiin.

7.4.3 Vähän koulutetut miehet

Vähän koulutettujen miesten lukijuus liittyy monin tavoin sekä lukutyyleihin, kirjallisuuden koettuun merkitykseen, tässä ryhmässä esiintyvään uhmakkaaseen suuntautumiseen lukemiseen, että kirjallisuuden sisältöön (Heikkilä 2024). Paljon syrjäytyneiden nuorten kanssa lukutaitotyötä tehnyt Aleksis Salusjärvi kytkee lukijuuden ja lukutaidon yhteen:

”Yksi iso juttu on myös se, että esimerkiksi muuttotappioalueiden syrjäytyneet nuoret eivät välttämättä löydä itseään kirjallisuudesta, mediasta tai oikein mistään. Miten muodostaa suhde teksteihin, jos ei ole itse olemassa siinä maailmassa?” (Salusjärvi 2022.)

Salusjärvi on ollut mukaan rakentamassa ratkaisuja mm. Lukukeskuksen rap-lyriikkaan keskittyvillä Sanat haltuun -työpajoilla, joita on järjestetty mm. vankiloissa. Syrjäytyneiden ja syrjäytymisuhanalaisilla miehillä ilmenevää uhmaa kirjoja ja kirjallisuutta kohtaan on mahdollisuus vähentää pitämällä huolen nähdyksi tulemisella sekä kirjallisuuden käsitteen laajentamisella. Samoin hyviä tuloksia on saatu jo kymmenessä vankilassa vankiloiden ja kirjastojen yhteistyönä toteutetulla toiminnalla, jossa vangit lukevat satuja lapsilleen videoilla lapsilleen ja lasten koteihin toimitaan samat kuvakirjat. Näin vangit ovat läsnä lastensa elämässä ja synnytetään lapsille lukemisen käytäntöjä, vaikkakin etänä.

Uhmakkaasti lukemiseen suhtautuva ryhmä tuli vastaan myös Suomen kirjastoseuran vuonna 2023 teettämässä tutkimuksessa kansalaisten kirjastonkäytöstä:

”Joka kolmas (33 prosenttia) kokee, ettei mikään asia saisi heitä käyttämään nykyistä enemmän kirjastoa. Tämä pätee erityisesti niihin, jotka jättävät sen palvelut nytkin hyödyntämättä. Nimittäin 44 prosenttia niistä, jotka eivät käyneet lainkaan kirjastossa viime vuonna, sanoi, ettei mikään syy saisi heitä lähtemään sinne.” (Nurmela 2023.)

Merkittävin yksittäinen syy, joka saisi ihmiset käyttämään enemmän kirjastoa, olisi ”jos kirjasto olisi lähempänä” (17 prosenttia) (Nurmela 2023). Kirjastot ovat tehneet runsaasti töitä jalkautumisen eteen niin varuskuntiin, palvelutaloihin, sairaaloihin, vankiloihin kuin muihinkin laitoksiin, erityisesti sitä mukaa, kun nämä ovat lopettaneet omia erikoiskirjastojaan. Kun lisäksi tiedetään, että miehet ja vähemmän koulutetut lukevat vähiten, niin **kirjastojen saavutettavuuden lisäämistä jalkautumisella on saavutettavissa tuloksia lukemisen lisäämisessä valituissa kohderyhmissä**, ehkä jopa lukutaidon kohentumistakin. Varsinkin syrjäseuduilla, mutta muuallakin Suomessa kirjastoautot ovat olleet yksi keskeisiä tavoittamisen välineitä, ja kun niiden määrä on kääntynyt laskuun, **kehitys tulisi kääntää ja määrätietoisesti kasvattaa kirjastoautojen määrää ja toimintaa**. Kirjastoautojen kuljettajat tuntevat vakioasiakkaansa ja tekevät runsaasti henkilökohtaista vaikuttamista, joka kattaa myös tätä kohderyhmää.

Vähän lukevat, vähän koulutetut miehet on monilla tavoin vaikea kohderyhmä. Lukemisen tutkimukset pitemmältä ajalta osoittavat, että monet siihen kuuluvat vanhemmat miehet ovat kuitenkin olleet lukijoita, joille **avainstrategia voisi olla lukijaksi palauttamisen polku. Tärkeintä koko kohderyhmän lähestymisessä olisi toimia ihmisiä kuunnellen ja sovittaa toimenpiteet heidän arkeensa. Nähdyksi tuleminen on keskeinen mahdollisuus murtaa uhmaa lukemista ja kirjoittamista kohtaan.**

Kirjailija ja äidinkielen opettaja Silvia Hosseini kiteytti Helsingin Sanomien uuden vuoden kirjailijapuheenvuorossaan neljä vuotta sitten:

”Siinäpä ongelman ydin. Huono-osainen ei nimenomaan ymmärrä omaa parastaan, ja silloin kun ymmärtää, on tietoinen siitä, ettei hänellä ole työkaluja saati voimavaroja ongelmiansa korjaamiseen. Lukemisen romantisointi tai holhoava huolipuhe eivät edistä kenenkään lukemista, eivätkä lukulaitokampanjat ja -hankkeet riitä. Jotta lukutaidon kriisi saadaan ratkaistua, tarvitaan systeeminen muutos, joka koskee niin kirjallisuuskustelua, kasvatusta ja koulutusta kuin yhteiskunnallista eriarvoistumiskehitystä.” (Hosseini 2022.)

Tässäkin kohderyhmässä luku- ja kirjoitustaito ei ole vain sivistys- ja elämäntapakysymys, vaan merkittävä perusedellytys esimerkiksi työllistymiseen ja muuhun yhteiskuntaelämään osallistumiseen. Lukukeskuksen ja Helsingin kaupungin selvityksen mukaan **heikko lukutaito on merkittävä tekijä työttömyyden jatkumiselle**: joka kolmas työllisyyspalvelujen asiantuntija arvioi että on jättänyt työn tarjoamatta suomea äidinkielenään puhuvalle työnhakijalle heikon lukutaidon takia. Silti yli kolmannes työllisyyspalvelujen asiantuntijoista ei tiedä mihin asiakkaan voisi ohjata vahvistamaan lukutaitoa. Lisäksi lähes 40 prosenttia kertoo, että lukutaitoa vahvistaviin tukipalveluihin on vaikea päästä, joten asiakasta on hankala ohjata eteenpäin (Aikuisten heikko lukutaito on esteenä työllistymiselle, arvioivat työllisyyspalvelujen asiantuntijat 2023).

On selvää, että kohderyhmän lukutaidon kohentaminen tavoittavalla ja kohderyhmälle räätälöidyillä toimintatavoilla toisi yhteiskunnalle monin kerroin takaisin siihen käytettävät panokset, mutta tätä ei ole hahmotettu yhtenä hallinnolliset rajat ylittävänä kokonaisuutena.

8 Erityiskysymyksiä

8.1 Sananvapaus ja sensuuri

Suomessa vallitsee ennakkosensuurin kieltö, mutta sensuuria tulee tarkastella yhdessä itesensuurin kanssa sekä laajemmin kulttuurinormikysymyksenä.

Taiteen eettisestä normistosta keskustellaan aina aika ajoin, mutta toistaiseksi on vaikuttanut hyvin vaikealta saada aikaan konsensusta siitä, mitä normit koskisivat, kuka ja miten ne määriteltäisiin sekä miten sanktioitaisiin niiden rikkomisesta kuitenkin perustuslaissa määriteltyä taiteen vapautta kunnioittaen.

Aika ajoin jotkin yksittäistapaukset nousevat esiin, mutta kirjallisuus nykypäivänä harvoin raastuvassa toisin kuin vielä 1960-luvulla, jolloin jumalanpilkkua tai valtiolisten symbolien pilkkaaminen kirjan sivuilla saattoi johtaa tuomioihin, tunnetuimpana Hannu Salaman tuomio Juhannustanssit-romaanista.

1990-luvun lopulla voimaan tullut perusoikeusuudistus on ollut muutoksessa keskeinen, samoin kuin ylipäättään erilaisten vähemmistöjen marginalisoitumisen keveneminen – esimerkiksi pelko syyllistymisestä homoseksuaalisuuteen kehottamiseen on saattanut aiemmin johtaa kirjalliseen itesensurointiin.

Myös maailmanpoliittisen tilanteen muutos on johtanut siihen, että Suomessa ei enää käytetä ulkopoliittisista syistä sovellettavaa harkintaa kirjojen julkaisemisessa tai saatavuudessa kirjakaupoista tai kirjastoista. Suomessa yleisten kirjastojen hankintapolitiikkaa ohjaa kirjastolain vaatimus monipuolisuudesta eikä meillä sovelleta moraalisia kriteerejä hankintoihin tai saatavuuteen. Esimerkiksi Adolf Hitlerin *Tais-teluni* on suomalaiskirjastoissa saatavana (Tervonen 2025). Kun vielä 1960-luvulla Suomessakin kirjastoissa oli suljettuja ”myrkkykaappeja”, joiden sisältöä annosteltiin yleisölle varoen, enää ei tällaisia ole.

Kansainvälisesti sensuuri- ja rajoitustoimet ovat kasvussa demokratian kapenemisen myötä: Venäjällä uusien julkaisujen kirjo on aiempaa kapeampi ja sekä siellä että Yhdysvalloissa on isoja paineita sormeilla myös jo olemassa olevia kirjastojen valikoimia. Suomalaisessa keskustelussa näitä tuulia ei ole juuri nähty kuin heijastuksina: esimerkiksi suomalaiset kirjastot eivät hanki teoksia pakotelistoilla olevilta venäläisiltä kustantamoilta. Suomessa yhteiskunnan polarisoituminen näkyy siinä, että – Kirjastolehden pääkirjoituksen mukaan (Vaarne 2025) – ”suomalaisia

kirjastoammattilaisia on maalitettu ennennäkemättömällä tavalla etenkin pääkaupunkiseudulla”. Suomessakin kirjastot ovat joutuneet pestaamaan turvallisuushenkilöstöä kirjastoissa järjestettyihin tilaisuuksiin. **Kirjaston status turvallisena tilana lakisääteisten tehtäviensä hoitajana ei ole enää samalla tavoin itsestäänselvyys suomalaisessa yhteiskunnassa kuin aikaisemmin. Tämä on tällä hetkellä merkittävin kirja-alaan liittyvä uhka perustuslaissa turvatuille sanan-, yhdistymis- ja kokoontumisvapaudelle.**

Lisäksi on syytä seurata – kuten kaikkialla yhteiskunnassa – amerikkalaisen it-tekniologiariippuvuuden mahdollisia riskejä kirja-alan huoltovarmuudelle.

8.2 Suomalaisen järjestelmän kyky ylläpitää taidekirjallisuutta

Taide- ja kulttuuripolitiikan tavoitteet ovat kahtalaisia: toisaalta varmistaa riittävien kulttuuripalvelujen saanti kansalaisille sekä edesauttaa taiteilijoiden työskentelyolosuhteita ja työehtoja, mutta toisaalta myös vastata siitä, että kansallinen taide säilyy ja uusiintuu. Niin paljon kuin taidetta ja kulttuuria käytetäänkin termeinä vaihtelevasti, niin kirjallisuuden kohdalla – jossa yhdistyvät pörssi ja katedraali – joudutaan väistämättä kysymään ei vain, kuinka varmistetaan monipuolinen kirjallisuus, vaan miten pidetään huolta kirjallisuudesta taiteena.

Tämän asian mittaaminen on äärettömän hankalaa, mutta jonkinlaisen testin voi tehdä tutkimalla runouden asemaa. Runouden voi ajatella olevan kaunokirjallisuuden genreistä se, jossa on vähiten tasapainottelua kaupallisten ja taiteellisten ambitioiden välillä. Kohtuullisen selvärajaisena genrenä runouden kokonaisuutta on myös mahdollista tutkia kvantitatiivisesti, kuten seuraavassa on pyritty tekemään mallinnettaessa taiteen ammattien hierarkiaa.

Suomessa vuosittain ilmestyvien runokirjojen määrä on jotakin 200 nimikkeen (arvio laskettu kuutena prosenttina Fennican v. 2024 mukaan Suomessa julkaistuista 3198 nimikkeestä, prosenttiluku sama kuin Suomen kustannusyhdistyksen tilastoimasta kaunokirjallisuudesta runouden ja näytelmien osuus) 900 nimikkeeseen (Kustantaja Tommi Parkon arvio, lähde Soikkeli 2025).

Vuonna 2025 Tanssiva karhu -runouspalkinnosta kilpailemaan ehdotettiin 70 teosta. Kilpailu on yksi Suomen arvostetuimmista ja laajalti tunnettu runouspiireissä eikä siihen ole osallistumismaksuja, ilmoittautumiseen riittää yhden teoksen lähettäminen. Raadin arvion mukaan lähettäjien joukosta puuttuvien tunnettujen kustantajien julkaisut huomioon ottaen kisaan kelpoisia viimeisen vuoden aikana julkaistuja runoteoksia olisi ollut noin 100 nimikettä.

Kirjasammon mukaan 2020-luvulla aktiivisesti toimivia runoilijoita on 296 kappaletta. Tyypillisesti nämä eivät julkaise joka vuosi, vaan 2–3 vuoden välein, mikä tarkoittaisi, että ammattimaisesti toimivien runoilijoiden tuotannosta syntyy juuri tuo 100–150 nimikettä vuosittain ja loput 100–800 on joko yhden julkaisun kirjailijoita tai aktiivisia harrastajia, joita varsinkin omakustannerunoilijoiden joukossa on runsaasti.

Taulukko 8. Vähintään puolivuotisella apurahalla olevien runoilijoiden määrä 2024–2025.

	2025	2024
Kuvi, taiteilija-apuraha	28	28
Kuvi, ns. kirjastoapuraha	12	13
Kordelin	2	3
SKR	8	8
Kulturfonden	3	4
Kone	10	13
SvLittS	1	2
Kirjailijaliitto	3	3
YHTEENSÄ	67	74

Kiinnostavaa on tämän jälkeen selvittää, kuinka moni runoilija on samaan aikaan vähintään puolivuotisella apurahalla. Rajaus vähintään puolivuotiseen – tai 12 000 euroon – mahdollistaa ammattimaisen toiminnan.

Kaikki keskeisimmät työskentelyapurahojen myöntäjät yhteenlaskettuna luku on noin 70. Laskelmat on tehty vertailevasti vuodelta 2024 ja 2025 sekä lisäksi tutkittu vielä vuodenvaihteessa 2025–26 tiedossa olevat seuraavan vuoden apurahat. Vaihtelu apurahojen myöntäjätahoittain sekä yhteissummassa näyttäisi menevän satunnaisvaihtelun puitteisiin eikä voida puhua mistään merkittävästä runouden aseman tai tuen heikkenemisestä, toisin kuin julkisuudessa on väitetty (Hytönen 2025).

Tällä perusteella voi sanoa, että **kunakin vuonna 20–25 prosenttia ammattimaisista runoilijoista on kohtuullisesti rahoitettu päätyöhönsä. Jos arvioidaan, että pienempiä, alle 12 000 euron apurahoja saa kaksin–kolminkertainen määrä runoilijoita näihin isompiin rahoituksensaajiin verrattuna, niin voi**

turvallisin mielin sanoa, että keskimäärin vähintään puolet ammattirunoilijoista on vuosittain jonkinlaisen apurahoituksen piirissä. Vaikka yksikäsitteistä, objektiivista ja kattavaa arviota suomalaisen järjestelmän kyvystä ylläpitää taidekirjallisuutta riittävässä määrin on vaikea tehdä täsmällistä arviota, yksittäisten tarkastelutapojen perusteella vaikuttaisi siltä, että tässä kyvyssä ei ole isoimpien kokonaisuuksien tasolla merkittäviä puutteita.

8.3 Yhteiskunnallisesti merkittävä epäkaupallinen kirjallisuus

Selvitystyön kuluessa on tunnistettu joukko kirjallisuusryhmiä, joiden julkaisemisella on erityiset yhteiskuntapoliittiset syyt. Nämä kaikki ovat ryhmiä, jotka ovat eri syistä kirjallisuuspolitiikan kokonaisuuden kannalta merkityksellisiä, mutta joiden tuotannolle ei ole kaupallisia edellytyksiä ja joiden markkina on nykyiselläänkin joko vähäinen tai vahvasti tuettu. Tämän tuotannon säilyminen kullekin tarpeellisella vähimmäistasolla – joko nykyisellään tai enempänä – ei ole mahdollista ilman tukitoimia, jotka kohdistuvat useisiin eri kohtiin arvoketjua, ensi sijassa tekijöiden sekä kustantamisen tukeen. Näille ryhmille on myös yhteistä, että 1) tukitoimien jälkeenkin niiden kokonaismarkkina on vähäinen ja 2) tarvittaviin tukitoimiin ei vaadita suuria summia, mutta eurot ovat erittäin vaikuttavia jo ehdotetuissa kokoluokissa.

8.3.1 Kirjallisuus kotoperäisillä vähemmistökielillä

Kotoperäisillä vähemmistökielillä tarkoitetaan tässä valtioneuvoston Kielipoliittisessa ohjelmassa mainittuja kieliä ja näkökulma on ohjelman tavoitteiden kotoperäisten kielten suojaaminen, elvyttäminen, tukeminen ja vahvistaminen mukainen. Kielistä perustuslain 7 §:n ja kielilain 8 §:n suojaa nauttivat pohjoissaame, inarinsaame, koltansaame sekä suomen romanikieli ja viittomakielet. Historiansa ja levinneisyytensä puolesta näihin rinnastuu karjalan kieli (jota esiintyy kolmena murrevarianttina: vienankarjalana, etelä- eli suvkarjalana ja livvin- eli aunuksenkarjalana). Karjalalla ei ole yhtä yhtenäistä kirjakieltä.

Saamelaisilla on perustuslain takaama kulttuuri-itsehallinto. Väestötilaston mukaan jokin kolmesta saamen kielestä on äidinkielenä 2077 ihmisellä; heistä Lapissa asuu kolme neljästä. Pohjoissaame on puhuma-alueeltaan ja puhujamäärältään suurin saamen kielistä. Sitä puhuu arviolta yhteensä noin 20 000–25 000 ihmistä Suomessa, Norjassa ja Ruotsissa. Suomessa pohjoissaamen puhujia arvioidaan olevan

noin 2 000. Inarinsaamea on perinteisesti puhuttu Inarijärven ympäristössä. Inarinsaamen puhujia arvioidaan olevan noin 400. Puhujien lukumäärä on tasaisessa nousussa pitkäjänteisen kielenelvytystyön ansiosta. Inarinsaame on ainut saamen kieli, jota puhutaan ainoastaan Suomessa. Koltansaamea on perinteisesti puhuttu Venäjällä Kuolan niemimaalla ja siihen rajoittuvilla alueilla Suomessa ja Norjassa. Arvioiden mukaan koltansaamalla on noin 300 puhujaa Suomessa.

Rovaniemen ERTE:ssä on saamenkielisiä nimikkeitä 3100 (sisältää myös muut kuin Suomessa julkaistut kirjat). Kansalliskirjaston Fenno-Ugrica-kokoelma tuntee 741 pohjoissaameksi kirjoitettua kirjaa ja kaksi inarinsaamenkielistä, mutta ei yhtään koltansaamenkielistä.

Saamelaiskäräjät tuottaa saamenkielistä oppimateriaalia kaikilla kolmella saamen kielellä

- esi- ja perusopetukseen, lukio-opetukseen sekä ammatilliseen ja aikuiskoulutukseen
- pohjois-, inarin- ja koltansaamen kielillä
- äidinkieleltään saamenkielisille ja saamen kieliä vieraana kielenä opiskeleville.

Saamelaiskäräjät saa oppimateriaalituotantoon valtionapua momentilta 29.01.31, vuonna 2026 summa on 800 000 euroa. Tarjolla on tällä hetkellä 314 eri nimikettä, joista osa kaikille käyttäjille ilmaisia. **Saamelaiskäräjien arvion mukaan oppimateriaaleja kaikilla saamen kielillä on tarpeeseen nähden liian vähän. Myöskään saamelaislasten saamen kielen lukutaidosta ei ole tehty tutkimuksia tai selvityksiä.**

Suomessa asuvien saamenkielisten kirjailijoiden (pohjoissaamenkielisiä) teoksia on kustannettu enemmän Norjassa kuin Suomessa. Kun lähdetään tarkemmalle tasolle, niin esimerkiksi koltansaamenkieliset lastenkirjat ovat jo harvinaisuuksia. Selko- ja äänikirjoja lienee äärimmäisen vähän millään saamenkielistä. Kielen elpyminen alkoi jo 1960-luvulla ja saamelaiskirjailijat ovat murtautuneet 1980-luvulta lähtien valtakunnalliseen kirja-alan tietoisuuteen, tätä nykyä enemmän alun perin suomeksi kirjoitetuilla teoksilla kuin saameksi kirjoitetuilla ja suomeksi käännettyillä.

Saamenkielisten kirjojen kirjoittamiselle tai kustantamiselle ei ole erityistukia lukuun ottamatta Saamelaiskäräjien vähäisiä julkaisutukia. Pohjoismaiden neuvosto myöntää rahoitusta käänöksille saamesta pohjoismaisille kielille. FILI jakaa tukea ulkomaisille kustantajille saamelaisen kirjallisuuden kääntämiseen; viimeksi tätä on myönnetty Nils-Aslak Valkeapään teokselle 2024. Monilla kirjailijoilla on kynnys

kirjoittaa saameksi, ja kun saameksi ei kirjoiteta eikä kustanneta, ei synny positivistista kierrettä saamenkielisen kirjallisuuden vahvistumiseksi Suomessa, toisin kuin Norjassa. Lisäksi saamelainen kertomaperinne on ollut suullista, mikä näkyy rapin ja spoken word -runouden suosiona tänäkin päivänä.

Korvamerkittyjen tukien vähäisyyden vuoksi on kyseenalaista, toteutuvatko lain takaamat saamelaisten kielelliset ja kulttuuriset oikeudet riittävästi saamenkielisen kirjallisuuden tuottamisen ja julkaisemisen muodossa.

Karjalan kieltä puhui vielä 70 000 ihmistä Raja-Karjalassa ennen toista maailmansotaa. Evakkoon päätyneiden karjalaisten ei suvaittu käyttävän omaa kieltään, ja puhujien määrä supistui niin, että tänä päivänä karjalan kielen puhujia on noin 5000, mutta 20 000 ihmistä ymmärtää karjalaa. Kielenelvytyksen vuoksi määrät ovat nousussa. Muuttoliikkeen johdosta kaikkien kotoperäisten vähemmistökielten puhujia on entistä enemmän etelän suurissa kaupungeissa. Karjalankielistä kirjallisuutta on julkaissut ja sen asemaa edistänyt ensi sijassa Karjalan sivistysseura, jonka verkkokaupassa on tarjolla 82 karjalan- tai kaksikielistä (suomi tai venäjä toinen kieli) kirjaa, omien kustanteiden lisäksi myös muutamien muiden tahojen julkaisemia. Valikoima käsittää sanakirjojen ja oppimateriaalin sekä karjalaisuutta käsittelevän tietokirjallisuuden lisäksi suomesta karjalannettuja teoksia (lasten- ja nuortenkirjallisuus, runous, dekkari ym.) sekä joitakin uusia karjalaksi kirjoitettuja kaunokirjoja. Viime vuosina uusia kirjoja on julkaistu kahdesta kuuteen kappaletta vuodessa. Finna tunnistaa kaikkiaan 1086 karjalankielistä kirjaa. **Valtioneuvoston kielipoliittinen ohjelma (2022) tunnistaa tahtotilan edistää karjalankielen asemaa, mutta varsinaista kielipoliittikkaa uhanalaisen karjalankielen suhteen ei vielä ole, saati kirjallisuuspoliittisia toimia. Suomen kotoperäisistä vähemmistökielistä sen asema on heikoin.**

Romaneja arvioidaan asuvan Suomessa noin 10 000–12 000. Suomessa puhutaan indoarjalaisen romanikielen kaalo-murretta. Nykyisin kieltä puhuu hyvin vain noin kolmannes Suomen romaneista. Kirjallisesti kieltä on alettu käyttää vasta 1970-luvulta lähtien ja romanikielen opettaminen peruskouluissa alkoi 1989. Finnan mukaan Suomessa on julkaistu – oppimateriaali ja sanakirjat mukaan lukien – 15 romanin- tai kaksikielistä (suomi toinen kieli) kirjaa, viimeksi vuonna 2025. Romanikielen kielipoliittisessa ohjelmassa vuodelta 2011 todetaan: ”Romanikielen kirjallista perinnettä halutaan monipuolistaa ja kirjallisuuden määrää kasvattaa. Valtion tukea tarvitaan myös kirjallisuuden kääntämiseen eri kohderyhmille muista Euroopan romanimurteista ja muistakin kielistä” (Lindstedt 2011). Romanikielinen oppimateriaali on OPH Oppimateriaalien kustantamisen varassa. **Romanikielinen kirjallisuus on äärimmäisen vähäistä, eikä ajantasaista koulutus- ja oppimateriaalia myöskään ole riittävästi, varhaiskasvatukseen ei lainkaan. Lastenkirjoja on**

yksittäisiä nimikkeitä, nuortenkirjallisuutta ei käytännössä ole. Nykytilanne ja valtion toimien vähäisyys asettaa kyseenalaiseksi, toteutuvatko perustulaisissa taatut romanien kielellisen ja kulttuuriset oikeudet. Romaninkielisen kirjallisuuden asiat jakautuvat valtionhallinnossa ainakin kolmen eri ministeriön alueelle: STM:llä on yleisvastuu romanasioista, OM seuraa kielellisten oikeuksien toteutumista ja OKM:n alainen OPH vastaa oppimateriaaleista. Optimismia luovat kuitenkin tuoreet toimet, kuten 2022 valmistunut romanikielen elvytysohjelma (Suomen romanikielen elvytysohjelma toimenpide-esityksineen 2022) sekä Romanioliittisen ohjelman 2023–30 tavoite romanikulttuurin edistämisen keskuksen perustamisesta (Stenroos 2023).

8.3.2 Selkokirjat

Selkokirjoilla tarkoitetaan varta vasten yksinkertaistetulla kielellä, selkokielellä, kirjoitettuja kirjoja. Selkokirjallisuus käsittää sekä tavallisella kielellä kirjoitettujen kirjojen selkomukautuksia että selkokielisiä alkuperäisteoksia. Selkokielelle on ominaista, että niissä on selkeä tarina, helppoja sanoja ja lauseita sekä lukemisen helppoutta tukeva ulkoasu. Selkokirjat ovat usein lyhyempiä kuin muut kirjat. Selkokirjoja on julkaistu 1980-luvulta lähtien ja vuosittain niitä ilmestyy noin 30. Yhteensä selkosuomeksi on ilmestynyt 600 kirjaa, jotka edustavat monipuolisesti eri genrejä sekä mukautuksina että alkuperäisteoksina.

Selkokirjallisuutta koordinoi ja valtionapuja jakaa edelleen Selkokeskus, joka toimii Kehitysvammaliiton yhteydessä. Selkokeskus myös myöntää selkokielisyyden kriteerit täyttävälle kirjoille erityisen selkotunnuksen, jolla on oma logonsa. Selkokirjallisuuden tarkoitus on sekä tukea lukemaan oppimista että toimia lukemisiongelmissä kärsiville ensisijaisena kirjallisuutena. Lähes kaikki suomalainen selkokirjallisuus on selkosuomea, joten tässä rajoitetaan tarkastelu selkosuomenkieliseen kirjallisuuteen ja todetaan vain, että **tarvetta myös muuhun kuin selkosuomenkieliseen selkokirjallisuuteen on ilmeisen paljon.**

Selkokeskuksen arvion mukaan selkokirjallisuutta tarvitsevien määrä on Suomessa yhteensä 632 000–812 000 eli 11–14 prosenttia väestöstä (lääketieteellisistä tai kehityksellisistä syistä johtuen kehitysvammasta johtuen 194 000–265 000, lukivaikeudesta johtuen 14 000–28 000, korkeasta iästä ja muistisairaudesta johtuen 100 000–200 000, aivoverenkierron häiriöistä ja afasiasta johtuen 12 000–15 000 ja kielenoppijoita eli kahden kulttuurin väestöä 312 000) (Haverinen 2025). Suuressa joukossa on jo niin erilaisia kohderyhmiä suhteessa kieleen, että pitäisi kenties puhua useasta eri selkokielestä tai selkokielellistämisestä. Maahanmuuttajalle oivallisin selkosuomi on todennäköisesti eri tavoin helpotettua yleiskieltä kuin

neurobiologisista syistä sitä tarvitseva. Toistaiseksi kuitenkin tällaista jakoa ei ole; sen sijaan selkokirjoissa on oma helpon selkosuomen kategoriansa niille, joille lukeminen on poikkeuksellisen vaikeaa.

Selkokirjat tunnetaan lukemisen opetuksessa varsin hyvin ja myös kentältä tulee vahvistusta selkokirjallisuuden määrän huomattavalle kasvatustarpeelle kielen ja kirjallisuuden opetuksen tueksi niin lapsille ja nuorille kuin kahden kulttuurin väestöllekin.

Selkokeskus ei itse julkaise kirjoja, mutta tarjoaa ohjeita tekijöille ja ylläpitää selkokirjatietokantaa. Selkokeskuksen yhteydessä toimiva selkokirjatyöryhmä jakaa OKM:n rahoittamaa tukea kirjojen tekijöille, mukauttajille, kääntäjille ja kustantajille. Avustuksen suuruus on 600–4 000 euroa ja sen hakemiseksi pitää olla teksti- ja/tai kuvitusnäyte. Sama teos voi saada sekä tekijälle että kustantajalle tukea. Jälkimmäinen on enintään 75 prosenttia kuluista. Tekijälle täytyy olla aiesopimus kustantajan kanssa, ja jos kirjoittajan hakemus hylätään, myös kuvittaja ja kustantaja saavat kielteisen päätöksen. Jos teos jää ilmestymättä, avustukset pitää palauttaa. Valtionavustusten vuosittainen yhteissumma on 145 000 euroa v. 2026.

Selkokirjoja ovat julkaisseet suurimmat kustantajat sekä lastenkirjallisuuden erikoistuneet pienkustantamot. Ruotsinkielisiä selkokirjoja ovat julkaisseet sekä Lärum että Schildts & Söderströms. Kaikki suurimmat verkkokirjakaupat myyvät selkokirjoja ja niitä löytyy myös kirjastojen valikoimista.

8.3.3 Hiljaiset sekä monikieliset kirjat

Nämä molemmat ryhmät ovat tärkeitä perheen yhdessä lukemisen apuvälineitä kahden kulttuurin väestölle.

Hiljaisia (tekstittömiä) kirjoja julkaistaan varsin vähän. Niiden avulla vanhempi kykenee itse sanoittamaan tarinan lapselle riippumatta omasta lukutaidon tasosta. Viimeisten kymmenen vuoden kuluessa niitä on julkaistu alle kymmenen.

Monikielisillä kirjoilla tarkoitetaan kahden kulttuurin väestön lukutaitotyöhön soveltuvia kirjoja (ensi sijassa kuvakirjat sekä lasten- ja nuortenkirjat), joiden yksi kieli on suomi tai ruotsi tai kansallinen vähemmistökieli ja toinen tai useampi kieli muu kuin suomi tai ruotsi. Kirjasampo.fin mukaan tällä hetkellä tällaisia nimekkeitä on julkaistu yhteensä 32, englanti suurimpana toisena kielenä (muita ovat olleet ranska, venäjä, arabia, kiina, saksa, somali, japani ja farsi), sarjakuvat suurimpana genrenä.

8.4 Tekoäly ja algoritmit

Algoritmit ohjaavat kaikkea tiedonhankintaamme ja verkossa tapahtuvia kulutusvalintojamme. Näin ollen sekä yleiset hakukoneet että verkkokaupat että luku-aikapalvelut ohjaavat sekä sitä, mitä tietoa kirjoista saamme (perustuen kirjoista koodattuun metadataan) että myös suosituksia. Kirja-alan isoin poikkeava käytäntö ovat kirjastojen hakutoiminnot, joissa ei käytetä algoritmipohjaisuutta. Kaikki kirjastojen suositukset ja vinkkaukset ovat ihmisten kuratoimia ja vailla kaupallisia intressejä, mikä on nykyaikana erikseen mainitsemisen arvoinen asia.

Verkkokaupoissa oppivat algoritmit ovat olleet käytössä jo pitempään: karkeistaen, eurooppalaisissa, paremman tietosuojan verkkokaupoissa algoritmit analysoivat kirjoja, jotka (niiden tuotetietoihin koodatun metadatan perusteella) muistuttavat niitä kirjoja, joista kuluttaja on osoittanut kiinnostuksensa (ostamalla tai perehtymällä tuotetietoihin tarkemmin) – kun taas amerikkalaisissa ja kiinalaisissa verkkokaupoissa myös kuluttajan taustatiedot ovat osa algoritmin dataa, jolloin kauppa pääsee suosittelemaan paitsi kiinnostuksen myös kuluttajan taustatietojen ja -muuttujien perusteella potentiaalisia ostokohteita.

Oppimisen nopeus ja algoritmien kyky käsitellä isoja tietomassoja on parantunut merkittävästi ja yhdistynyt tekoälyn kehitykseen. Kulttuurialoilla tekoälyllä tarkoitetaan useita erilaisia teknologioita, jotka käyttävät olemassa olevaa sisältöä rakentaakseen siitä käyttäjän ohjeiden mukaan uutta. Kaikilla luovilla aloilla tekoälyn viime vuosien aikainen nopea kehitys on herättänyt huolta tekijänoikeuksien asemasta: ilman – useimmiten tekijänoikeuksilla suojattua – aineistoa tekoälynkin on vaikea generoida sisältöä, joka muistuttaisi niin paljon kirjoja, musiikkia, kuvia jne., joita olemme tottuneet käyttämään ja joista maksamaan, että tekoälyyn investoidut miljardit tuottaisivat sijoittajille ja teknologiafirmoille uuden, aiempaa edullisemmin luodun sisällön muodossa riittävät tuotot (toki tekoälyllä on paljon muitakin käyttötarkoituksia).

Tekoäly tulee tässä kuitenkin yhä taitavammaksi ja tekoälyn tekemät kirjat tulevat markkinoille vääjäämättömästi. Tällä hetkellä ei ole edes itsesääätelyä siitä, miten tekoälyn käyttö pitäisi merkitä kirjaan – eikä edes siitä, milloin tekoälyn osuus on niin suuri, että siitä olisi syytä ilmoittaa lukijalle. Ääriesimerkki tekoälyn generoimista kirjoista on amerikkalaisen lain kannalta harmaalla alueella rikastuneen Tommi Pedruzzin tapaus, jossa hän opetti ohjelman analysoimaan verkkokirjakauppa Amazonin myydyimpien käyttötiedon kirjojen kuluttaja-arvosteluja ja teettäti sitten tarpeeseen vastaamaan tekoälyllä 1500 kirjaa, joista julkaistiin sekä todellisten ihmisten että robottien kehuja arvioita (Dee 2025).

Vaikka kirjatehtailu ei vielä ole laajassa mittakaavassa automatisoitunut, tekoäly tarjoaa kirjailijalle samanlaisia arkistotyön, taustatutkimuksen ja luonnostelun tehostamisen mahdollisuuksia kuin tietokoneet ja tekstinkäsittelyohjelmat kirjoituskoneiden jälkeen ja kirjoituskoneet aikanaan käsin kirjoittamiseen verrattuna.

Suomessa kustantamojen suhtautuminen tekoälyn käyttöön on sen riskit tiedostavaa, mutta esimerkiksi Tammi on ilmoittanut aloittavansa lastenkirjoista selkokirjaversioiden tekemisen siten, että tekoälyä käytetään tässä hyväksi. Journalistisessa käytössä tekoälytekniikat ovat pitemmällä ja on varmaa, että sen käyttö kirjan valmistus-, markkinointi- ja myyntiprosessin eri kohdissa tulee lisääntymään. Tekoälyn tekstinlouhinnan sääntely on EU-tasoista ja kehitysvaiheessa sekin.

Kääntämisessä konekääntäminen on ollut käytössä jo pitkään: puhutaan myös koneavusteisesta kääntämisestä. Koneen tekemän raakakäännöksen toimittamista sujuvasti luettavalle, hyvälle kohdekielelle kutsutaan jälkieditoinniksi. Eräiden tutkimustulosten mukaan kääntämisen nopeuden kasvamisesta saatava hyöty hupeenee, kun jälkieditoinnissa aikaa tärväytyy lausetasoisissa tai muissa liian pienissä yksiköissä tapahtuneen konekäännöksen tuotosten muuntamisessa tyyllillisesti tai rakenteellisesti pitemmässä kaarissa johdonmukaisemmiksi. Alusta asti itsenäisesti työskentelevä ammattitaitoinen kääntäjä päätyy luovempiin ratkaisuihin, koska koneella on heikompi kyky tunnistaa nyansseja, joiden vaikutus ulottuu kirjan kapeaa työn alla olevaa kohtaa laajemmalle (Niskanen 2024).

Tämänhetkisen käytännön mukaan jälkieditointi ei synnytä tekijänoikeutta – eikä sitä synny konekäännöksestäkään – mutta voidaan perustellusti myös kysyä, onko hyväksi ettei kuitenkin luovaan ja kaupallisesti arvokkaaseen käännökseen synny mitään tekijänoikeutta kenellekään.

Äänikirjoissa tekoäly on – joko synteettisenä ”uutena persoonana” tai olemassa olevan henkilön ääntä imitoiden – nousemassa maailmalla ihmislukijan tasalle ja ohikin. Tekoälyn käyttö kirjallisuudessa on tällä hetkellä pääosin sääntelemättä.

8.5 Markkinaehtoisten toimijoiden ja julkisten toimijoiden työnjakosymyksiä

Kirja-alan ekosysteemissä on kolme kohtaa, joissa julkinen valta tuottaa samantyyppisiä palveluita kuin yksityinen sektori ja joissa joko ei ole täysin selkeää, miten tämä rajanveto julkisen ja yksityisen toiminnan kesken on säännelty tai vaihtoehtoisesti

on olemassa riski julkisen toimijan aiheuttamasta markkinahäiriöstä. Raportissa ei oteta kantaa siihen, aiheutuuko sääntelemättömästä työnjakosta mahdollisia markkinahäiriöitä tai muita ongelmia, vaan ainoastaan todetaan nämä kohdat:

- Saavutettavuuskirjasto Celian lukemisesteisille tarkoitettu äänikirjatuotanto, joka on sisällöltään samankaltaista kaupallisten toimijoiden kanssa,
- OPH Oppimateriaalien kustannustoiminta, jonka sisältö perustuu vapaaehtoiseen koordinointiin kaupallisten toimijoiden kanssa, sekä
- Kunnallisten kierrätyskeskusten käytettyjen kirjojen myynti, joka on sisällöltään samankaltaista kaupallisten toimijoiden kanssa.

Celian asiakasmäärä on kaksinkertaistunut viimeisen kymmenen vuoden aikana ja vakiintunut 2020-luvulla 68–78 000 käyttäjän välille ollen vuoden 2024 lopussa lähes 75 000, kun samaan aikaan kaupallisen markkinajohtaja BookBeatin asiakasmäärä on noussut 350 000. Suomen äänikirjamarkkinoilla se on merkittävän kokoinen toimija. Mitään arviota palvelujen tarvitsijoiden maksimimäärästä ei ole esitetty, toisin kuin esim. selkokirjojen kohdalla. Celian toiminta perustuu lukemisesteisten kansalaisten yhdenvertaisuuden vuoksi valtion organisoimaan saavutettavaan kirjastopalveluun ja tekijänoikeuslain rajoitussäännökseen, mutta arvio tarpeesta, joka oikeuttaa kirjaston käyttöön, on käyttäjän oma ja subjektiivinen, toisin kuin esim. lääketieteellisin perustein saatavissa apuvälinepalveluissa. Celian palvelu on rakennettu nyt siten, että siinä ei tarvitse jonottaa, ts. yhtäaikaisten käyttäjien määrää ei ole rajoitettu (toisin kuin esim. valtakunnallisessa e-kirjastossa, jonka täytyy ostaa lisenssejä, joiden enimmäismäärää myyjä saattaa rajoittaa).

On vaikea arvioida, muodostuuko tästä markkinahäiriöriskiä – väärinkäytösten havaitseminen ei ole yksinkertaista, kuten ei myöskään se, käyttääkö joku muu kuin siihen oikeutettu tätä muita vaihtoehtoja paremmat edut tarjoavaa palvelua. Tilanne on monessa suhteessa varsin uusi.

OPH Oppimateriaalit -yksikkö kustantaa oppimateriaaleja. Kustantamisen talous perustuu noin kahden miljoonan euron muuttuvien tuotantokustannusten kattamiseen 1,3 miljoonan euron myyntituloilla sekä valtion talousarvion määrärahalla ”ruotsinkielisen ja muun vähälevikkisen oppimateriaalimyyntin liiketaloudellisten suoritteiden hintojen alentamiseen”, suuruudeltaan viime vuodet 620 000 euroa. OPH Oppimateriaalien markkinaosuus on noin yksi prosentti oppimateriaalimarkkinoista. Yksikköä ei ole yhtiötetty tai eriytetty viraston muusta toiminnasta.

OPH Oppimateriaalit kartoittaa tarpeita ja kohderyhmiä säännöllisillä tarvekyselyillä ja avaa kustannusohjelmansa kaupallisille toimijoille, joilla ei ole ollut ainaakaan julkista huomauttamista toiminnan sisällöstä, laadusta, toimintatavoista tai laajuudesta.

OPH:n tuotannon rahoitus on sekamalli budjetti- ja käyttäjärahoitusta; julkisen rahoituksen ja myyntitulon suhteellisista osuuksista tai myyntihintojen markkinaehtoisuudesta tai siitä poikkeamisesta ei ole säädetty erikseen. Toisaalta OPH:n kustannustoiminta ei nykyisellään myöskään riitä kattamaan niiden vähälevikkisten oppimateriaalien kustantamista, joita sen on tarkoitus kattaa. Eri osapuolten haastattelujen perusteella ei myöskään ole ollut mahdollista arvioida, ovatko OPH Oppimateriaalien tekijöille maksamat (kiinteät) tekijänoikeuskorvaukset tekijänoikeuslain mukaisesti asianmukaisia ja oikeasuhtaisia.

Antikvariaattien markkinalle ovat myös tulleet viime vuosina voimakkaasti kunnalliset kierrätyskeskukset, joiden myynti kunnallisina toimijoina on vapautettu arvonnisäverosta. Kierrätyskeskusten tavaramyyntitoiminnan voimakas kasvu (esim. Pääkaupunkiseudun Kierrätyskeskus Oy, tavaramyynnin liikevaihto 2023 12,5 miljoonaa euroa, 2024 14,0 miljoonaa euroa) saattaa muodostaa markkinahäiriön antikvaarisille kirjamarkkinoille. Kierrätyskeskuksilla ei ole kirjoille sisäänostohintaa, koska ne saavat tavarat ilmaiseksi, ja vastaavasti niillä ei ole painetta markkinaehtoiseen myyntihinnoitteluun. Antikvariaateilla on Verohallinnon 1.1.2026 antaman käytettyjen tavaroiden arvonnisäverotusta koskevan syventävä vero-ohjeen mukaan mahdollisuus käyttää valtaosassa liiketoimintaansa vapaaehtoista marginaaliveromenettelyä, jolloin veroa maksetaan verottomana ostetun tavarantoiminnan osto- ja myyntihinnan erotuksesta. Tämä saattaa jossakin määrin tasapainottaa kilpailutilannetta. Toisaalta kierrätyskeskuksilla ei ole painetta hinnoitella kirjoja suhteessa sisäänostohintoihin, koska ne saavat ne ilmaiseksi. Tiedossa ei myöskään ole, missä määrin antikvariaatit käyttävät marginaaliveromenettelyä.

Olisi hyvä tarkastella, pitäisikö tällaisille mahdollisille kilpailutilanteille tai poikkeuksellisille työnjoille virastojen ja muiden julkistoimijoiden sekä toisaalta kaupallisten toimijoiden kesken olla sääntelyllinen perusta ja sääntelyssä tehdä tietoisia päätöksiä järjestelyjen vaikutuksesta toimiviin markkinoihin.

9 Toimenpide-ehdotukset

Edelläolevan perusteella ehdotetaan seuraavia toimenpiteitä. Jotkut ehdotuksista ovat varsin mittavia ja systeemisiä, toiset taas vähäisiä. Joidenkin asioiden kohdalla todetaan, että selkeitä ja yksinkertaisia tapoja sovittaa eri intressiristiriitoja ei ole voitu löytää tämän selvityksen puitteissa ja tällöin on tyydytty noteeraamaan jatkoselvitystä vaativa kohta. Samoin jatkoselvityksen kohteiksi ehdotetaan kohteita, joissa saattaa olla kehittämistarpeita, mutta joihin ei tämän selvityksen puitteissa ole ollut mahdollista paneutua tarvittavalla perusteellisuudella.

Tämän vuoksi toimenpide-ehdotukset on jaettu kolmeen ryhmään:

- isot rakenteita ja funktioita koskevat kehittämissuositukset (systemiset ehdotukset),
- pienemmät, yhtä osa-aluetta koskevat kehittämissuositukset (alakohtaiset ehdotukset),
- jatkoselvityskohteet.

Kaikkien toimenpide-ehdotusten luonnostelussa on pyritty ottamaan huomioon valtiontalouden tilanteen rajoitteet siinä vilpittömässä uskossa, että julkistaloudellisesti varsin vähäisillä panostuksilla on monissa kriittisissä kohdissa saavutettavissa erittäin isoja panos–tuotos-vaikutuksia, joista osa on mittaluokaltaan kansakunnan osaamistason kannalta merkityksellisiä.

Saamenkielisen kirja-alan kehittämistä koskeva selvityksen osuutta ja toimenpide-ehdotuksia laadittaessa on keskusteltu saamelaitien perustuslaissa taattua kulttuuri-itsehallintoa toteuttavien Saamelaiskäräjien kanssa.

Toimenpide-ehdotukset on yksilöinnin helpottamiseksi numeroitu. Ehdotukset koostuvat järjestysnumerosta, otsikosta, tahoista joita ehdotus koskee sekä tämän raportin luvuista, johon ehdotus liittyy (nämä kaikki otsikkolaatikossa) sekä kuvailuosasta (leipätekstinä).

9.1 Systemiset ehdotukset

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
1	Kirjastokäytön korvausten uudistaminen	Tekijät	3.3.
		Sanasto	5.3.
		Kopiosto	5.4.
		Kirjastot	3.7.2.
		OKM	3.7.3.
		Kansallisarkisto	

Lainauskorvaus- sekä e-aineistojen kirjastokäytön järjestelmää uudistetaan seuraavasti:

KOHDENTAMINEN. Nykyisellään korvaukset jaetaan kaikkien lainojen (ensilainaus ja uusinnat) perusteella. Jos ajatellaan korvausten alkuperäistä ideaa, niin ensilainaus olisi oikeampi kohdennusperuste. Suomen yleiset kirjastot eivät ole aiemmin noudattaneet kansainvälisen kirjastotilastostandardin ISO 2789 määritystä siitä, että ensilainat ja uusinnat pitäisi tilastoida erikseen, mutta tämä erittely on tilastoitu vuodesta 2025 alkaen. Näin ollen jatkossa on mahdollista kohdentaa korvaukset ensilainoittain.

RAHAMÄÄRÄT. Suomen lainauskorvauksiin ja e-aineistojen käyttökorvauksiin varattu määräraha on muihin Pohjoismaihin verrattuna selvästi näitä matalampi, erityisesti jos suhteutetaan lainojen määrään. Tämän vuoksi ehdotetaan

- tasokorotus paperikirjojen lainauskorvauksiin 1,0 miljoonaa euroa, joka nostaisi määrärahan tasolle, joka vastaa 20 prosenttia vuotuisesta yleisen kirjallisuuden paperikirjamyynnistä, sekä periaatepäätös tason sitomisesta tähän
- e-aineistojen kirjastokäytöstä maksettavan korvauksen kokonaissumma pyritään mitoittamaan suhteessa SEKÄ valtakunnallisen e-kirjaston lisenssimäärään ETTÄ yleisen kirjallisuuden e-kirjojen myyntimääriin (sekä vastaava periaate äänikirjojen kirjastokäytön kokonaissummalle, suhtautus äänikirjalisensseihin ja äänikirjamyyntiin); nykyinen korvaus e-aineistojen kirjastokäytöstä on kuitenkin vielä niin uusi, että ensin tarvitaan nykymallin seuranta ja sitten selvitys toimivuudesta

- Celian/Kansallisarkisto lainoista käyttökorvauksen laajentaminen niin, että sen piiriin tulisivat myös ne kirjat, jotka eivät jää omalle koneelle. Nämä korvataan tasolla, joka on suhteessa muihin vastaaviin käyttökorvauksiin. Tämän kustannusvaikutus vuositasolla on 200 000–400 000 euroa.

Erikoiskirjastojen verkkohyllyjen käyttö ei nykyisellään sisälly kirjastokäytön korvauksen piiriin. Laina- ja kirjastokäyttökorvausten kattama alue vaihtelee maittain, mutta johdonmukaisuuden ja yhdenvertaisuuden tähden olisi perusteltua, että ainakin niistä kirjastoista, joiden tavalliset e-lainat sisältyvät käyttökorvauksen piiriin, myös toisessa muodossa eli verkkokirjahyllyn käyttö sisältyisi sekin käyttökorvauksen piiriin. Ei ole kuitenkaan yksikäsitteistä, millainen laskentatapa soveltuisi parhaiten tämän toiminnan ulottamiseksi niiden lainojen piiriin, joista käyttökorvaus lasketaan, mutta mahdollonta se ei ole, joten ehdotetaan, että verkkohyllyjen sisällyttämisestä käyttökorvauksen piiriin tehdään erillisselvitys.

Ehdotuksen vaikutukset valtiontalouteen ovat 1,5–2,0 miljoonaa euroa vuositasolla.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
2	Koulukirjastotoiminnan viimekätinen vastuu kunnallisille kirjastoille	OPH, OKM, VM, Peruskoulut, Toisen asteen oppilaitokset, Kirjastot, Kunnat	5.5.

Suomen yleisten kirjastojen verkon kattavuus, kyky hankkia joustavilla yhteistyömuodoilla kuntarajat ylittäen aineistoa kouluissakin käytettäväksi ja lasten ja nuorten kokoelmien erittäin korkea käyttöaste muodostavat kokonaisuuden, jonka näkökulmasta koulukirjastot yleisistä kirjastoista irrallisena ja erillisenä verkostona ei ole tarkoituksenmukainen ratkaisu. Yleisillä kirjastoilla on yhteinen, järjestetty ja ajantasainen kokoelma, josta voidaan toimittaa aineistoa kouluille myös opettajien erillisten tilausten perusteella. Tämä on tehokkain ja kustannuksiltaan järkevin tapa järjestää kirjallisuuden saatavuus kouluissa, erityisesti kun jokaisen koulun ylläpitämä oma erillinen kokoelmansa edellyttäisi omia kirjastojärjestelmiä. Niiden hankinta ja ylläpito olisi merkittävä lisäpanostus.

Näin ollen ehdotetaan, että koulujen kirjastotoiminnan viimekätinen vastuu säädetään kuuluvaksi yleisille kirjastoille. Tämän ei tarvitse vaikuttaa nykyisten koulukirjastojen toimintaan, vaan koulukirjastofunktion tekemistä näkyväksi osaksi kunnan sivistystoimen koulut ja kirjastot kattavaa kokonaisuutta. Uudistus loisi paremmat edellytykset koululaisten altistamiselle paperikirjoille sekä tehostusta koulujen muun kuin oppimateriaalin kirjahuoltoon, kun kirjastoammattilaiset sekä yleisten kirjastojen kokoelmaresurssit olisivat koulujen käytössä. Mahdollinen lisärahoitustarve hoidetaan kuntien sivistystoimen sisäisinä siirtoina niin, että tämä otetaan huomioon kuntien peruspalveluiden valtionosuudessa. Samassa yhteydessä jokaiseen yleiseen kirjastoon nimitettäisiin henkilöstöstä yksi henkilö (tai suuremmassa kunnassa useampia) lasten- ja nuortenkirjallisuuden sekä koulukohtaiseksi koulukirjastovastaavaksi

Ehdotuksen vaikutukset valtiontalouteen vaativat erillistä selvittämistä.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
3	ERTE-kirjastojen toimenkuvan laajentaminen osaamiskeskuksiksi	OKM, Kirjastot, ERTE-kirjastot	3.10.1. 5.5. 7.4.2. 8.3.1.

Käynnistetään valmistelu ERTE-kirjastojen toimenkuvan laajentamisesta osaamiskeskuksiksi, joiden palvelujen kohderyhmä on oman erikoisalan sidosryhmät myös kirjastoverkon ulkopuolella. Se voisi merkitä esimerkiksi seuraavia käytännön toimenpiteitä:

- Monikielisen kirjaston kehittäminen kahden kulttuurin väestön lukemisen ja kirjallisuuden asiantuntijatahoksi Monikielisen kirjaston kehittämishankkeen pohjalta ja sitä tarvittaessa täydentäen. Tarvittavat lisävirat riippuvat kehittämishankkeen tuloksista.
- Lasten- ja nuorten kirjallisuuden asiantuntijatahoja on tällä hetkellä useita, Seinäjoen Lasten- ja nuorten ERTEn lisäksi mm. Lastenkirjainstituutti ja Pro Lastenkirjallisuus ry. Eri toimijoiden kesken on hyvä yhteistyö ja työnjako. Ehdotetaan, että Seinäjoen ERTEn tehtäviä laajennetaan koulukirjastotoiminnan koordinointiin

ja kuhunkin yleiseen kirjastoon nimetään yksi tai toimialueen laajuuden mukaan useampi lasten- ja nuortenkirjallisuus- sekä koulukirjastovastaavia (LANUKO). Uudistus edellyttää kahta uutta lisävirkaa Seinäjoen ERTEen. Kuntien osalta lisävirkojen tarve määrittyy sen mukaan, millaiseksi lasten- ja nuortenkirjallisuus- sekä koulukirjastotoiminta muodostetaan kussakin kunnassa. Tämä olisi luonteva jatke toimenpide-ehdotus 2:lle.

- Rovaniemen ERTEen Suomen saamelaiskirjaston tehtäviin lisätään kokonaiskuvan ylläpito Suomen saamenkielisestä kirjallisuudesta ja jatkuvasta tarvekartoituksesta.
- Monikielisen kirjaston ja Saamelaiskirjaston tehtäviin lisätään toimenpide-ehdotus 6:sta aiheutuvat asiat.

Ehdotuksen vaikutukset valtiontalouteen riippuvat uuden toiminnan määrittelystä ja muotoilusta.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
4	Kirjastoautotoiminnan kehittäminen palauttamalla valtionavustukset	Kirjastot OKM	5.2. 7.4.3.

Syrjäseutujen vähän koulutettujen vanhenevien miesten tavoittamisessa kirjastoautoilla on merkittävä rooli. Kirjastoautotoiminta on keskeisimpiä välineitä kirjastopalveluiden sekä myös osaltaan lukutaitotyön ulottamista koko valtakuntaan yhtäläisesti. **Autokannan korvausinvestointien sekä toiminnan kustannustehokas kasvattaminen edellyttävät arviolta 10 auton hankintaa vuodessa.** Näiden hankintahinta on nykyhinnoilla yhtenä viisi miljoonaa euroa, josta valtionavustus voisi olla esimerkiksi 20–50 prosenttia kunnan/kuntien kantokyvyn mukaan eli **resursointitarve vuositasolla olisi 1,0–2,5 milj euroa.**

Toiminnan kehittämisen vuoksi ehdotetaan perusteellista selvitystä neljännen osaamiskeskuksen, kirjastoautotoiminnan osaamiskeskuksen, perustamisesta. Tässä selvityksessä esiin tulleiden tietojen perusteella jompikumpi kirjastoautointensiivisimmistä maakunnista, Lappi tai Kainuu, voisi olla sille sopiva sijoituspaikka. Osaamiskeskuksen resursointitarve riippuu sen tarkemmasta tehtävänmäärittelystä. Osaamiskeskuksen vastuulle tulisi myös toimenpide-ehdotus 5:n ja mahdollisten

muiden kirjastoautotoiminnan pilottihankkeiden koordinointi ja hallinnointi yhdessä Lupa- ja valvontaviraston sekä alueellisen kehitysvastuun kirjastojen (AKE) kanssa.

Ehdotuksen vaikutukset valtiontalouteen ovat vuositasolla enimmillään 2,5 miljoonaa euroa.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
5	Hyvinvointialueiden mobiilien palvelujen yhteistyö kirjastoautojen kanssa	Kirjastot	5.2.
		OKM	7.4.3.
		STM	
		Hv-alueet	

Kunta- ja hyvinvointialuetyönantajat KT:n vuoden 2024 lopussa tekemässä selvityksessä kävi ilmi, että kaikki hyvinvointialueet aikovat lisätä liikkuvien palvelujen käyttöä ja kokemukset liikkuvista palveluista olivat vastaajien mukaan myönteisiä. Tällä hetkellä liikkuvien palvelujen tarjonta perusterveydenhuollossa on kuitenkin varsin vähäistä (Viita-aho 2025). Raportissa on mainittu myös paikallisiin verkostoihin integroituminen yhtenä liikkuvien sote-palvelujen toteutustapana (Harju ym. 2023).

Kirjastoautotoiminnalla olisi vakiintuneena ja tulevaisuudessa kasvavana toimintamuotona paljon potentiaalia olla myös olla toiminta, johon osa hyvinvointialueiden liikkuvista sote-palveluista voisi tukeutua. Näin voitaisiin saada merkittäviäkin sote-säästöjä samalla kun yhteistyö tuo vähän lukevaa väestöä kirjaston ulottuville. Toimintamallien kehittämiseksi ehdotetaan pilottien käynnistämistä kirjastoautointensiivisimmässä Lapissa ja Kainuussa. Aiempia kokeiluja on ollut jo vuodesta 2000 alkaen, ainakin Pohjois-Savossa, Lapissa, Etelä-Karjalassa ja Pirkanmaalla.

Esityksen säästövaikutukset valtiontalouteen voivat, toteutustavasta ja soveltamisen laajuudesta riippuen, olla tämän selvityksen muihin ehdotuksiin verrattuna kokoluokaltaan mittavat.

(Toimenpide- numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
6	Eräiden yhteiskunnallisesti merkittävien epä- kaupallisten (YME) kirjatyyppeiden tuotannon tukeminen	Kustantajat	5.5.
		Tekijät	7.4.2.
		OKM	8.3.
		KUVI	3.7.3.
		ERTE-kirjastot	
		Saamelaiskäräjät	
		Selkokeskus	

Selvityksen kuluessa on identifioitu eräitä yhteiskunnallisesti merkittäviä, mutta kaupallisen kustantamisen keinoin riittämättömän julkaisemisen ja saavutettavuuden tavoittavia kirjallisuuden lajeja ja muotoja. Näille on yhteistä poikkeuksellinen tarve tukea useita arvoketjun eri kohtia: kirjoittamista ja kuvittamista, kustantamista ja saatavuutta kirjastoissa. Osa näistä toimista on nykyisinkin tuettua, mutta tukijärjestelmän keskittämällä ja systematisoimisella saadaan paremmin hahmotettua toiminnan tarpeiden, tuen määrän ja kohdentumisen sekä kokonaisuuden tuloksellisuuden suhde.

Yhteiskunnallisesti merkittäviksi, mutta kaupallisen kustantamisen keinoin riittämättömän julkaisemisen kirjallisuuden lajeiksi (YME) ehdotetaan nimettäväksi:

- kotoperäisillä vähemmistökielillä (saamenkielet, karjalan kieli, romanikieli, viittomakieli)
- selkokirjallisuus (alkuperäisteokset, selkomukautus)
- hiljaiset kirjat
- monikieliset kirjat.

Toimina esitetään

- Saamelaiskirjallisuuden osalta Saamelaiskirjastosta muodostettavan osaamiskeskuksen (toimenpide-ehdotus 3) yhteen perustettavaa Saamelaiskirjallisuuden neuvottelukuntaa, joka jakaisi tekijäapurahoja

ja kustannusavustuksia saamelaiskirjallisuuden tilanteeseen ja tarpeisiin pohjautuvan tiedon perusteella, vuotuinen valtionavustus 200 000 euroa, mikä mahdollistaisi 50–60 kirjaa lisää vuositasolla (yhteensä kolmella saamen kielellä).

- Selkokirjallisuuden osalta nykyisen Selkokeskuksen yhteydessä toimivan asiantuntijaelimen jakamia tekijäapurahoja ja kustannusavustusten järjestelmän jatkamista, mutta nykyisten avustusmäärärahojen kehittämistä viiden vuoden kuluessa viisinkertaisiksi nykyisistä 145 000 eurosta 725 000 euroon. Tämä mahdollistaisi vuosittaisen selkokirjatuotannon määrän nelinkertaistamisen nykyisestä 30–40 kirjasta 120–160 kirjaan sekä henkilöstön määrän lisäämisen 0,5 henkilötyövuodesta 2,5 henkilötyövuoteen.
- Hiljaisten ja monikielisten kirjojen osalta monikielistä lukemista sekä lasten- ja nuortenkirjallisuutta tuntevan asiantuntijaelimen perustamista Monikielisestä kirjastosta muodostettavan osaamiskeskuksen (toimenpide-ehdotus 3 yhteyteen jakamaan tekijäapurahoja ja kustannusavustuksia näiden lajien tilanteeseen ja tarpeisiin pohjautuvan tiedon perusteella, vuotuinen valtionavustus kokoluokkaa 30 000 euroa.
- Karjalan-, romani- ja viittomakielisen kirjallisuuden lisätuen tarpeen ja organisoinnin selvittämistä.

Toimenpide-ehdotukset edellyttävät yhden lisäviran perustamista Suomen saamelaiskirjastoon vastaamaan saamelaiskirjallisuuden tarvekartoituksesta ja tukijärjestelmästä sekä toimimaan saamelaiskirjallisuuden neuvottelukunnan sihteerinä. Valtioneuvoston kielipoliittisen ohjelman (2022) ilmaiseman tahtotilan (Suomen kotoperäisiä kieliä tuetaan ja vahvistetaan) mukaisesti tulisi jatkoselvittää, millaisia Saamelaiskirjastoon rinnastuvia institutionaalisia toimia karjalan- ja romanikielisen kirjallisuuden kartoittamiseen ja vaalimiseen tarvitaan pelkän kirjoitus- ja julkaisu-toiminnan lisäksi.

Esityksen kokonaisvaikutukset valtiontalouteen ovat noin 900 000 euroa vuositasolla.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
7	Valikoivan automaattituen (VAT) perustaminen vähälevikkisen kirjallisuuden hankintaan kirjastoille	Kustantajat	3.1.
		Kirjastot	3.2.
		OKM	5.1.
			8.2.
			8.3.

Tässä käytetty luokittelu on uusi, eikä tätä tule sekoittaa vuoteen 2023 asti käytössä olleeseen vähälevikkisen kirjallisuuden käsitteeseen siten kuin sitä käytettiin vähälevikkisen kirjallisuuden ostotuen yhteydessä. (Vuonna 2024 lakkautettu OKM:n vähälevikkisen laatukirjallisuuden ostotuki oli yksi keskeinen väline yleisten kirjastojen monipuolisen julkaisuvalikoiman ylläpitämiseen. Yleiset kirjastot saivat tilata teoksia n. 700 nimikkeen listalta, jonka OKM päätti vuosittain Valtion kirjallisuustoimikunnan (Taike), Tiedonjulkistamisen neuvottelukunnan, Selkokeskuksen ja Valokuvataiteilijoiden liiton ehdotusten perusteella. Listalla oli kauno-, tieto-, lasten- ja nuorten- sekä selkokirjallisuutta. Vuonna 2023 ostotuen suuruus oli 860 000 euroa ja se jaettiin kunnille väkiluvun mukaan.)

Monissa maissa on käytäntöjä, joilla pyritään varmistamaan, että kaupallisin perustein kannattamattomalle, mutta yhteiskunnan sivistyksellisesti ja kulttuurisesti tärkeäksi katsotun kirjallisuuden julkaisuedellytykset paranevat, kun kustantajille on kustannuspäätöksiä tehdessään tiedossa mahdollisuus saada kasvatettua kirjan myyntiä kirjastoille hankintatuen ansiosta. Selvityksessä on käynyt ilmi, että sekä kirjailijat, kustantajat että kirjastot kokivat vähälevikkisen laatukirjallisuuden ostotuen merkittäväksi tekijäksi omalle toiminnalleen huolimatta siitä, että siinä oli selkeitä ongelmia.

Ehdotetaan perustettavaksi uusi järjestelmä, valikoiva automaattituki (VAT), joka rakentuu kirja-alan luonnolliseen sykliin ja tuo mukaan kysyntäelementin. Uudessa järjestelmässä tuen kohteena olevasta kirjallisuudesta ei päätetä erikseen, vaan kustantajat voivat ilmoittaa tukikelpoiset teoksensa tuen piiriin julkaisupäätöksen ja painatuksen välisessä aikaikkunassa, joita avataan kahdeksi viikoksi kerrallaan kolme kertaa vuodessa, samassa vuosisyklissä kuin kustantajat julkistavat seuraavan sesongin kataloginsa. Ilmoittaa voi teoksia, joiden kaavailtu painos jää alle erikseen

päätettävän kynnyksrajaa (esim. 300 kappaletta) ja tukea myönnetään ensipainoksen kasvattamiseen. Mikäli tuettavaa kirjallisuutta ilmoitetaan enemmän kuin on määrärahoja, järjestelmässä on automaattiset leikkauskriteerit (Kuvio 11).

Kuvio 11. Valikoivan automaattituen toimintaperiaate.

Aiempaan järjestelmään verrattuna:

- Tuen saaminen ei perustu asiantuntijaharkintaan, jonka perusteet olivat aiemmin epäselvät ja saattoivat johtaa joidenkin genreen yli- ja toisten aliedustukseen.
- Tuen ohjautuessa kustantajille eikä kirjastoille kustantajat voivat itse päättää kustannuspäätöstä tehdessään, tuleeko teos olemaan tukikelpoinen.
- Järjestelmä ei aiheuta lisätyötä kustantamoille, koska se on kytketty alan luonnolliseen julkaisusykliin.
- Kirjastoilla on mahdollisuus tehdä tuetut hankintansa samaan aikaan kuin muutkin hankintansa kustantajien katalogien ilmestyttyä eikä muiden hankintojen syklistä jäljessä, mistä seuraa osaltaan, ettei rahoja jää käyttämättä toisin kuin joissakin tapauksissa aiemmin.
- Tuki ei kohdistu nimikkeisiin, joita kirjastot eivät ehkä haluakaan hankkia – ja kirjastojen omavastuuosuus on siitä lisätae.
- Uusi tuki saattaa lisätä hieman vähälevikkisten teosten tekijöiden ansaintaa tuen kasvavan kustannustehokkuuden johtaessa suurempaan nidemyyntiin.

Kun tuki kohdistuu uudessa järjestelmässä ainoastaan ensipainoksen kasvatamisen lisäkuluihin, se on kustannustehokkaampaa kuin kirjojen täyden hankintahinnan korvaaminen kokonaan tai osittain – ja mahdollistaa enemmän kirjoja samalla rahalla.

Summattuna: verrattuna aikaisempaan vähälevikkisen kirjallisuuden ostotukeen, valikoiva automaattituki poistaisi tuen myöntämisen teoksille, joita kirjastot eivät halua ostaa, toisivat kustantajille enemmän kannustusta rohkeampaan kustannuspolitiikkaan ja kirjastoille oikea-aikaiset hankinnat. Kustantajilta jälkikäteen edellytettävä raportointi kaavailusta painosmäärästä, tukirahoilla tehdyn ensipainoksen kasvattamisen koosta ja toteutuneesta kokonaispainosmäärästä mahdollistaa tukirahojen käytön valvonnan ja pitää huolen tuen kohdentumisesta tarkoitukseensa. **Valikoiva automaattituki toteutettaisiin kahdessa eri sarjassa: yleinen kirjallisuus sekä yhteiskunnallisesti merkittävä epäpaupallinen (YME) kirjallisuus (ks. toimenpide-ehdotus 6) sekä yleisen kirjallisuuden sarja.** Yleisen kirjallisuuden sarjassa voisi olla rajoituksia, minkälaiset kirjat eivät ole tukikelpoisia. Kumpaankin sarjaan olisi oma korvamerkitty budjettinsa. **Vuotuiseksi rahoitukseksi ehdotetaan määräraha, joka on samaa kokoluokkaa kuin aiempi vähälevikkisen kirjallisuuden tuki, esim. 100 000 euroa YME-kirjallisuuteen ja 900 000 euroa yleiseen kirjallisuuteen. Vaikutukset valtiontalouteen ovat perustamiskustannusten jälkeen miljoona euroa vuositasolla.**

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
8	Kirjojen sekä eräiden korvausten arvonlisäverotuksen uudistaminen	Kustantajat	2
		Tekijät	3.3.3.
		Kirjakauppa	8.5.
		Kunnat	3.7.2.
		Kirjastot	3.7.3.
		Koulut	
		VM	
		Verohallinto	
		Teatterit	

Arvonlisäveron alentamisen dynaamisista vaikutuksista on esitetty sekä Suomessa tutkimusperäisesti muilta aloilta, spekulatiivisesti kirja-alalta että vastikään arvonlisäveroalennuksen 25 prosentista nolnaan toteuttaneessa Tanskassa useita arvioita, joukossa myös paljon keskenään ristiriitaisuuksia. **Johtuen suurista epävarmuuksista sekä siitä, että kirjan hintakehitykseen ja kuluttajien ostokäyttäytymiseen vaikuttavat vähäistä merkityksellisemmin lukuisat muutkin seikat, tässä selvityksessä ei ole lähdetty arvioimaan arvonlisäverokannan alentamisen dynaamisia vaikutuksia.**

Kirjojen arvonlisävero on Suomessa EU-maiden sekä Pohjoismaiden korkein ja lukutaidon rapistuessa on syytä käyttää kaikkia keinoja kirjojen houkuttelevuuden lisäämiseksi. Tämän vuoksi **ehdotetaan ensisijaisesti kirjan arvonlisäveron laskemista nykyisestä 13,5 prosentista nolnaan. Tämän seuraukset valtion tulot laskisivat noin 40–45 miljoonaa euroa.** Kyseessä on investointi kansakunnan tulevaisuuteen, osaamiseen ja kilpailukykyyn enemmän kuin tuki kirja-alalle.

Mikäli tämä osoittautuu kireässä valtiontalouden tilanteessa mahdottomaksi, **ehdetaan myös toista, vaihtoehtoista tapaa toteuttaa arvonlisäveron alennus nykyisestä 13,5 prosentista nolnaan prosenttiin kirjaryhmittäin, kullakin ryhmällä omat perustelunsa:**

KÄYTETYT KIRJAT, vaikutusarvio valtiontalouteen 0,7–1,4 miljoonaa. Näistä on jo kertaalleen maksettu uutena ostettaessa arvonlisävero. Lisäksi käytetyn kirjan kauppa pidentää kirjan elinkaarta, mikä on tavoiteltavaa ja myös ennakkotietojen perusteella linjassa EU:n komission vuonna 2026 esiteltävien uuden kiertotalouslinjausten kanssa. Nollakantainen arvonlisävero toisi antikvariaateille ja kierrätyskeskuksille myös kilpailuneutraliteetin. Käytetyn kirjan määrittely ei myöskään ole ongelmallista. **Vaikutusarvio valtiontalouteen on 0,7–1,4 miljoonaa euroa.**

YHTEISKUNNALLISESTI MERKITTÄVÄ EPÄKAUPALLINEN (YME) KIRJALLISUUS. Näiden vuosittain ilmestyväksi nimikemääräksi arvioidaan 100–150 nimekettä ennen selvityksessä esitettyjä tukitoimia ja 200–300 tukitoimien jälkeen ja arvonlisäverottomaksi vuosimyynniksi 0,3–2,0 miljoonaa euroa. Näiden kirjojen tekemiseen ja julkaisemiseen on edellä selostettuja painavia syitä, joten on vain johdonmukaista tukea myös niiden saatavuutta mahdollisimman alhaisella arvonlisäverolla. Tukemisen syyt koskevat kaikissa formaateissa julkaistavia kirjoja yhtä lailla. Näille kirjoille ei ole korvaavia tuotteita ja iso osa julkaisuutoiminnasta ei ole ensi sijassa kaupallista, joten on syytä olettaa, että veronalennus siirtyy melko hyvin myös kuluttajahintoihin. Yhteiskunnallisesti merkittävä epäkaupallinen kirjallisuus (YME eli kirjat kotoperäisillä vähemmistökielillä, selkokirjat, hiljaiset kirjat, monikieliset kirjat) tulee yksikäsitteisesti määritellyksi aiemmin selvityksessä selostettujen kriteerien perusteella. **Vaikutusarvio valtiontalouteen on 40 000–270 000 euroa.**

OPPIMATERIAALIT. Vuonna 2025 peruskoulun oppimateriaalia hankittiin arviolta 75–80 miljoonalla eurolla, ja toisen asteen oppimateriaaleja yhteensä 45–50 miljoonalla eurolla. Oppimateriaalimarkkinoista pitkälti yli 98 prosenttia on kuntien hankintoja varhaiskasvatuksen, peruskoulun ja toisen asteen opetuksen käyttöön. Suomessa on käytössä arvonlisäveron kuntapalautusjärjestelmä (AVL 130 §), jolla kunnat saavat hankkimiensa oppimateriaalien arvonlisäveron takaisin. Oppimateriaalien arvonlisäverokannan laskeminen nolnaan yksinkertaistaisi käytäntöjä sekä saattaisi kuntien kanssa tasavertaiseen asemaan yksityiset peruskoulut ja toisen asteen oppilaitokset ja niiden oppilaiden vanhemmat sekä muut oppilaiden vanhemmat, jotka haluavat ostaa täydentävää oppimateriaalia. Oppimateriaalien käyttöä ja saatavuutta tulisi edistää niiden käytön yleishyödyllisen vaikutuksen vuoksi ja koska kouluissa tehdään didaktisin ja pedagogisin perustein valinnat sähköisten ja

paperisten oppimateriaalien välillä, tähän ei ole syytä pyrkiä vaikuttamaan verotuksellisin keinoin. Oppimateriaalien identifiointi on yksikäsitteistä. **Arvio nettovaikutuksista valtiontalouteen on 0,1–0,4 miljoonaa euroa.**

LASTEN- JA NUORTENKIRJALLISUUS PAPERIKIRJOINA JA E-KIRJOINA. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden vuotuinen myynti on 40–47 miljoonaa euroa vähittäismyyntihinnoin, josta paperikirjojen osuus 33–39 miljoonaa euroa ja sähkökirjojen 7–8 miljoonaa euroa, josta suuri valtaosa äänikirjoja. Lasten- ja nuortenkirjallisuus on keskeinen väline lukemisen ja lukutaidon edistämiseen perheissä. Kustantajat pyrkivät jo nykyään pitämään sen hinnan kolmanneksen aikuisten kirjallisuutta alempana, mutta lapsiperheiden taloudellisen tilanteen kiristyessä myös verotuksellisin keinoin suosiminen alentaa hankintapäätösten kynnystä. Suomi lukee 2023 -tutkimuksen mukaan lahjakirjoja ostetaan eniten perheissä, joissa on pieniä lapsia; saman tutkimuksen mukaan hinnan vaikutuksen merkitys hankintapäätökseen oli kasvanut eri genreistä eniten nuortenkirjallisuudessa, joten nuortenkirjallisuuden hankintapäätöksistä on tullut aiempaa hintaherkempiä. Lasten- ja nuortenkirjallisuuden identifiointi perustuu kustantajien ilmoituksiin; rajatapausten osalta tarvitaan selkeä tulkintamekanismi. Lasten kognitiivisen kehityksen kannalta ensin kuvakirjat ja myöhemmin muut lastenkirjat paperikirjoina ovat ensisijaisia lukemisen opettelun välineitä sekä monin muinkin tavoin kasvun ja kasvatuksen tukena. **Vaikutusarvio valtiontalouteen on 4,4–5,4 miljoonaa euroa.**

MUUT PAPERIKIRJAT (KAUNO- JA TIETOKIRJAT). Näiden vuotuinen myynti kuluttajahinnoin on 190–210 miljoonaa euroa. Kuten edellä todetaan, paperikirjojen lukuprosessi on aivotutkimuksen mukaan hyvin erilainen kuin äänikirjojen sekä jossakin määrin erilainen kuin e-kirjojen. Myös kouluopetuksessa on havaittavissa painetun oppimateriaalin osuuden olevan kasvussa. Lisäksi sekä kustantajille että tekijöille paperikirjoista koitua tulo on euromääräisesti isompi, joten paperikirjan asemaa tukemalla voidaan tukea alan ydinrakteita. Rakentamalla äänikirjan ja sähkökirjan välille erilainen arvonlisäverotus voidaan mahdollisesti ohjata formaatipreferenssejä paperikirjoja suosivaan suuntaan, sillä valtaosalle nimikkeistä on olemassa substituuttivaihtoehto. Lisäksi lukuaikapalvelussa kirjojen yksikköhinnat ovat niin matalia, ettei arvonlisäveron alentamisella olisi käytännön merkitystä kuluttajakäyttäytymiseen. Useassa Euroopan maassa on käytössä eri arvonlisäverokanta eri formaateille. Formaatin identifiointi ei tuota ongelmia. **Vaikutusarvio valtiontalouteen on 25–29 miljoonaa euroa.**

Lisäksi osana kirjastokäytön korvausten uudistusta **lainauskorvauksen sekä e-aineiston kirjastokäytön korvauksen arvonlisäverokanta lasketaan nol- laan.** Lainauskorvaus ei pohjimmiltaan ole tuote tai palvelu, vaan valtion mak- sama direktiiviperustainen kulttuurituki, vaikka se joiltakin osin rinnastuukin

tekijänoikeuskorvauksiin. E-aineiston kirjastokäytön korvaukset ovat samankaltainen avustus. Tanskassa on vastikään päädytty säätämään nämä molemmat korvaukset nollakantaisiksi. **Vaikutusarvio valtionalouteen on 2,1–2,8 miljoonaa euroa.**

Myös **näytelmäkirjallisuuden tilaus- ja esityskorvausten arvonlisäverokanta lasketaan nolnaan**, jolloin käytäntö yhtenäistyy muiden kirjailijoiden kanssa. EU:n arvonlisädirektiivissä ei tehdä tällaista erottelua kuin Suomessa tällä hetkellä (Direktiivi, Liite III: Luettelo tavaroiden luovutuksista ja palvelujen suorituksista, joihin voidaan soveltaa 98 artiklassa tarkoitettuja alennettuja verokantoja ja vapautuksia, joihin liittyy arvonlisäveron vähennysoikeus, kohta 9: kirjailijoiden, säveltäjien ja esiintyvien taitelijoiden tarjoamat palvelut sekä näille kuuluvat tekijänpalkkiot). Kyseessä on varsin pieni erä, ja näytelmäkirjailijoilla ei tyypillisesti ole mahdollista vähentää sitä ostojensa alv-maksuilla, jolloin arvonlisävero jää rasittamaan heidän muutenkin pieniä tulojaan. **Vaikutusarvio valtionalouteen on 0,3–0,5 miljoonaa euroa.**

Arvonlisäveron kaikkien em. alentamisesitysten yhteisvaikutukseksi arvioidaan ensisijaisessa mallissa 42–48 miljoonaa euroa ja toissijaisessa mallissa 32–39 miljoonaa euroa. Tähän päälle tulevt lainauskorvausten ja näytelmäkirjallisuuden tilaus- ja esityskorvausten alentamisesitysten yhteensä 2,4–3,3 miljoonaa euroa.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
9	Kirjoittamisen taide- ja ammattiopintojen kehittäminen	TPO-OPPILAI-TOKSET OKM	4.1.
		OPH	4.3.
		KUNNAT KOULUT KIRJASTOT	7.4.1.

Kirjoitus- ja lukutaidon sekä kirjoittamisen ja lukemisen kehittämiseksi ja opintopolun rakentamiseksi kirjailijan opintoihin, ehdotetaan, että:

- Taiteen perusopetuksessa taiteenlajin nimi "sanataide" muutetaan yleisemmin käytössä olevaksi nimeksi "kirjallisuus".
- Sisällytetään mahdollisuuksien mukaan kirjallisuuden taiteen perusopetuksen tarpeet sekä mahdollisuudet tukea luku- ja kirjoitustaitotyötä, kun kuntiin laaditaan luku- ja kirjoitustaito-ohjelmia

ja strategioita, pyrkien tiiviiseen yhteistyöhön peruskoulun, toisen asteen oppilaitosten, yleisten kirjastojen sekä perusopetusta antavien tahojen kesken.

- Selvitetään etäopetuksen kehittämistä kirjallisuuden taiteen perusopetukseen ja pilotoidaan ylikunnallisia toimintamalleja.
- Lisätään kirjallisuuden taiteen perusopetuksen tavoitteellisuutta pyrkimällä julkaisemaan oppilaiden kirjoittamia kirjoja ja antologioita samaan tapaan kuin esittävien taiteiden perusopetuksessa on lukukauden päätteeksi julkiset osaamisen esittelytilaisuudet (jouluesitykset, kevätkonsertit ym.).
- Laaditaan suunnitelma kirjallisuuden taideopintojen ulottamiseksi toiselle asteelle ja ammattikorkeakouluihin nykyistä laajemmin.
- Kirjallisuuden opettaja- ja ohjaajatarpeen tyydyttämiseksi käynnistetään kirjallisuuspedagogiikan koulutusohjelman valmistelu halukkaisiin ammattikorkeakouluihin, joilla on yhteisten resurssien hyödyntämiseksi 1) yhteydet kirjoittamisen yliopisto-opetukseen, sekä 2) yksi tai useampia olemassa olevia taidepedagogiikan koulutusohjelmia.
- Lisäresursoidaan Taideyliopistoon kirjoittamisen koulutusohjelmaan 1–2 uutta professorin virkaa, joka mahdollistaa sekä suuremman sisäänoton (esim. 10 opiskelijaa joka vuosi joka toisen sijasta tai 20 opiskelijaa joka toinen vuosi), tehtävien hoidon 25-prosenttisuuden sijaan vähintään 50-prosenttisesti sekä koulutuksen kehittämisen, erityisesti niveltämällä sitä osaksi kirjoittamisen opintopolkua alemmilta asteilta korkea-asteelle.
- Selvitetään mahdollisuutta sisällyttää Taideyliopiston kirjoittamisen kandidaatti- ja/tai maisteriohjelmaan myös kustannustoimittamisen suuntautumisvaihtoehto, ja mikäli se, käynnistyy, lisäresursoidaan tähän yksi lehtorin virka.
- Selvitetään mahdollisuutta perustaa korkeakouluihin kirjoittamisen opintojen yhteen (mahdollisesti korkeakoulujen yhteinen) harjoituskustantamo.
- Pidetään huoli, että kirjallisuuden taideopetus tavoittaa myös kahden kulttuurin väestön sekä syrjäytymisuhan alaisia lapsia ja nuoria.

Vaikutukset valtiontalouteen riippuvat toteutuksen laajuudesta ja jäävät jatkoselvitettäviksi.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
10	Lukutaitotyön laajentaminen luku- ja kirjoitustaitotyöksi ja sen strategisen johtamisen kehittäminen	OKM	4.1.1.
		OPH	4.1.5.
		Lupavirasto	5.
		Kirjastot	7.
		Koulut	
		Kansalaisjärjestöt	
		Neuvolat	

Selvityksessä ehdotetaan, että **lukutaitotyö pyrittäisiin koordinoimaan valtakunnallisesti nykyistä keskitetympin ja että toiminnalle rakennettaisiin konkreettiset tavoitteet ja mittarit sekä jatkuva seuranta**. Ehdotus koskee useaa eri hallinnonalaa, joille on kuitenkin yhteistä opetus- ja kulttuuriministeriön rooli koordinointi-, budjetti- ja lainsäädäntötahona.

Lukutaitotyön strateginen johtaminen tulisi koota yhdelle taholle, kun se nyt on hajallaan. Ruotsissa vastaava tehtävä on Kulturrådetilla ja Suomessakin se sopisi **Taide- ja kulttuurivirastolle omaksi, uudeksi luku- ja kirjoitustaitotyön johtamisen yksiköksen**, joka

- kokoaisi niin Opetushallituksen kuin Lupa- ja valvontaviraston (1.1.2026 korvannut Aluehallintovirastot) kuin muidenkin tahojen tekemän koordinoinnin yhteen,
- rakentaisi vaikuttavuuden maksimoimiseen perustuvat kohderyhmittäiset jalkauttamisohjelmat ja näille tuloksellisuusmittarit
- vastaisi lukutaitotyön valtionrahoituksen jakamisesta ohjelmien puitteissa
- lisäisi yhteistyötä ja koordinaatiota lakisääteisesti medialukutaidon edistämisestä vastaavan, Kuvissa jo sijaitsevan Mediakasvatus-yksikön kanssa
- edistäisi parhaita käytäntöjä koulujen, kirjastojen ja kirjallisuuden taiteen perusopetuksen yhteistyön ottamiseksi käyttöön kunnissa

- pitäisi huolen, että tutkimuksissa tunnistetut lukemisen merkitykset ihmisille ovat ohjaamassa lukutaitomotivaation kerryttämistä – koska nyt ”yksilöllisyyttä korostavan lukijoiden näkökulman ja yhteiskunnallisia kehityskulkuja kaiuttavan julkisen lukemispuheen välillä on merkittävä kuilu” (Suomalainen 2025).

Selvityksessä ehdotetaan lukemisesta ja lukutaidosta olevan tutkimustiedon perusteella seuraavien identifioitavien **kohderyhmien nostamista priorisoidusti koordinoitun lukutaitotyön kohteiksi**: näistä ensimmäinen on käytännössä jo sellainen, mutta kaksi muuta eivät ole olleet tällä tavoin määriteltyjä.

- Varhaiskasvatuksen, peruskoulun ja toisen asteen piirissä olevat **lapset ja nuoret** – selvitys käsittelee kursorisemmin tällä sektorilla tehtyä tai nyt tehtävää lukutaitotyötä, vaan toteaa tämän kohderyhmän jo olevan olemassa.
- **Kahden kulttuurin väestö.**
- **Vähän koulutetut (ja/tai syrjäytymisuhan alaiset miehet)** – ei peruskoulun jälkeistä tutkintoa.

Vastaavasti **lukutaitotyön strategisessa johtamisessa olisi syytä olla edustettuna keskeisten isojen kohderyhmien lukemisen ja lukutaidon asiantuntemus**. Nykyisellään esim. Kuvien monikulttuurisuustoiminta on henkilöstöltään aliresursoitu.

Sekä valtakunnallisesti että paikallisesti **lukutaitotyö lasten ja nuorten kohderyhmälle tulisi organisoida kirjaston, koulun ja kirjallisuuden taiteen perusopetuksen yhteistyörakenteita pystyttäen ja hyödyntäen**. Mikäli yleisille kirjastoille tulee viimekätinen vastuu koulukirjastoista (toimenpide-ehdotus 2), tämä muodostaa vankan perustan rakenteelle. Kirjastot voivat tarjota myös tiloja kirjallisuuden taiteen perusopetukselle ja koulut hyödyntää kirjoittamisen opettamisen ammattilaisia. Tämä edellyttää kuitenkin kirjallisuuden taiteen perusopetuksen lisäresursointia ja kirjallisuuspedagogikoulutuksen järjestämistä (toimenpide-ehdotus 9).

Jotta koordinaatiosta olisi täysi hyöty ja julkinen raha tulisi käytettyä tehokkaasti, olisi syytä **kehittää tuloksellisuusmittarit ja yhtenäinen seuranta, jota sovellettaisiin kaikkiin lukutaitohankkeisiin**, tai vähintään julkisella osarahoituksella toteutettuihin hankkeisiin.

Lisäksi ehdotetaan harkittavaksi, että **valmisteltaisiin koko ikäluokan kattavia lukemisen edistämisen interventioita**

- 9–10-vuotiaille, sekä
- peruskoulun viimeisen vuoden 15-vuotiaille.

Vaikutukset valtiontalouteen jäävät yksityiskohtaisemmin selvitettäväksi ja ovat tämän selvityksen ehdotuksista suurimmat, mutta myös selkeästi panostusluonteiset ja maksavat itsensä takaisin osaavampana työvoimana ja eheämpänä yhteiskuntana. Toiminnan johtamisen uudestaan organisoinnista ei sinänsä synny lisäkustannuksia.

9.2 Alakohtaiset ehdotukset

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
11	Tieto- ja kauno- kirjallisuuden raja poistetaan valtion taiteilija-apurahoissa sekä ns. kirjastoapurahoissa.	Kirjailijat OKM Taide- ja kulttuurivirasto	2. 3.3. 3.7.2. 8.2.

Laki eräistä kirjailijoille ja kääntäjille suoritettavista apurahoista ja avustuksista (236/1961) 1 § (Kirjastoapurahalaki) määrittelee: "Apurahojen ja avustusten kokonaisuudesta myönnetään 90 prosenttia kaunokirjallisuuteen kuuluvien teosten tekijöille ja kääntäjille sekä 10 prosenttia tietokirjallisuuteen kuuluvien teosten tekijöille ja kääntäjille." Laissa valtion taiteilija-apurahoista (734/1969) ei säädetä niistä taiteenaloista, joille apurahoja myönnetään eikä taiteenalojen määrittelyistä tai rajoista, eikä myöskään laissa Taide- ja kulttuurivirastosta (511/2025), jossa todetaan vain, että "Taide- ja kulttuuriviraston yhteydessä toimii taide- ja kulttuurineuvosto, jonka tehtävänä on päättää vertaisarviointiin perustuen valtion taiteilija-apurahoista annetun lain mukaisista apurahoista" (4:1 §).

Tieto- ja kaunokirjallisuuden rajan hämärtyminen ei ole tilapäinen ilmiö ja lisäksi monet kirjailijat toimivat apurahakautensa aikana sekä kauno- että tietokirjailijoina. Siinä missä tietokirjailijoiden kelpoisuudesta (oma kiintiö) hakijoina on säädetty yksikäsitteisesti ns. kirjastoapurahojen kohdalla, taiteilija-apurahojen suhteen edes Taiken hakuohjeissa ei ole mainintaa kirjallisuuden lajien rajankäynnistä, vaan rajaaminen tapahtuu määritelmällä "apuraha on tarkoitettu ammatilliseen taiteelliseen työskentelyyn".

Taiteilija-apurahoja ei käytännössä myönnetä tietokirjailijoille lainkaan. Toimenpide-ehdotus avaisi ensimmäistä kertaa Suomessa vuoden pituiset ja sitä pitemmät apurahat tietokirjailijoille, joiden työ on yhtä pitkäkestoista kuin kauno- ja lasten- ja nuortenkirjailijoidenkin. Kelpoisuutena säilyisi edelleen, että työskentelyn on oltava taiteellista. Taiteilija-apurahojen osalta muutetaan tulkintaa, ns. kirjastoapurahojen osalta säädöstekstistä poistetaan maininta tietokirjailijoiden erilliskiintiöstä.

Ns. kirjastoapurahojen suuruus vuositasona on noin 2,8 miljoonaa euroa (joista 1,2 miljoonaa euroa alkaviin apurahoihin) ja kirjallisuuden taiteilija-apurahojen vuosimeno saman verran. Jotta näiden apurahojen avaaminen tietokirjailijoille ei söisi kauno-, lasten- ja nuorten- sekä näytelmäkirjailijoille jaettavien apurahojen rahamääriä, ehdotetaan kirjallisuuden taiteilija-apurahoihin ensimmäisenä vuonna 25 prosentin korotusta alkaviin apurahoihin eli 300 000 euroa, seuraavana vuonna 600 000 euroa ja sitä seuraavana vuonna 900 000 euroa sekä ns. kirjastoapurahoihin 150 000 euron korotusta vuositasona. Vaikutukset valtiontalouteen ovat uudistuksen toteuduttua täysimääräisesti 1 050 000 euroa vuositasona.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
12	Journalismin itsesääntelyjärjestelmän laajentaminen tietokirjallisuuteen	Kustantajat	2.
		Tekijät	3.1.
		Julkisen sanan neuvosto	3.2.
			3.3.

Merkittävä osa tietokirjallisuudesta on journalistista luonteeltaan ja monesti myös journalistien tekemiä niin, että osa tiedonhankinnasta on myös tehty tietokirjailijan toimiessa journalistina Julkisen sanan neuvoston ja Journalistin ohjeiden velvoitusten piirissä. Tietokirjojen laatusertifiointia toteutetaan jo nyt niin, että joissakin tiedepohjaisissa tietokirjoissa on maininta, että ne ovat vertaisarvioituja. Tätä voisi laajentaa ottamalla käyttöön vapaaehtoisen teoskohtaisen sitoutumisen Journalistin ohjeisiin ja Julkisen sanan neuvoston kantelujen arviointimandaattiin. Vapaaehtoiseen sitoutumiseen vaadittaisiin sekä kustantajan että tekijöiden tahto ja sikäli kun kustantaja on hyväksytty tahoksi, joka sitoutuu Journalistin ohjeisiin, tästä teoskohtaisesta sitoutumisesta voidaan tehdä merkintä kirjan alkulehdille ja/tai äänikirjan alkuun tai loppuun. Toimenpide-ehdotus kohentaisi uskottavan ja tutkitun tiedon asemaa muun ja usein menetelmiltään epämääräisemmän nonfiktioissa.

Julkisen sanan neuvoston perussopimuksen määritelmä kattaa nyt sopimukseen sitoutuneet ”media-alan liitot ja tiedotusvälineet”. Toimenpide-ehdotus edellyttää Julkisen sanan neuvoston kannatusyhdistys ry:n sääntöjen sekä JSN:n perussopimuksen muuttamista yhdessä tietokirja-alan järjestöjen myötävaikutuksella. Ehdotuksella ei ole vaikutuksia valtiontalouteen.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
13	Valtion tiedonjulkistuspurahojen myöntämiseen	Kääntäjät	3.3.2.
		TJNK	3.4.
		OKM	

Tiedonjulkistamisen neuvotteluun (TJNK) ei nykyisellään jaa apurahoja tietokirjojen kääntämiseen. TJNK:n nykyisäännöt mahdollistavat tämän eikä OKM:n ohjaus ole ottanut asiaan kantaa, joten asiantilan muuttaminen ei vaadi säännösten muuttamista, vaan ainoastaan TJNK:n oman päätöksen. Jotta kääntäjille jaettavat apurahat eivät vähentäisi muiden apurahojen määrää, TJNK:lle ehdotetaan 10 prosentin lisärahoitusta eli valtiontaloudelliset vaikutukset ovat 44 000 euroa vuodessa.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
14	Apurahojen kasvattaminen ei-angloamerikkalaisen kirjallisuuden kääntämiseksi kansalliskielille ja kotoperäisille vähemmistökielille	Kääntäjät	3.1.
		FILI	3.4.
			3.10.

Suomeksi ilmestyvän maailmankirjallisuuden määrä ja osuus uutuuksista on pienempi kuin muissa Pohjoismaissa ja painottunut angloamerikkalaiseen kirjallisuuteen. Kirjallisuuden vientikeskus FILI jakaa vuosittain noin 150 000 euroa käännöstukea suomentamiseen. Suomen Kulttuurirahasto käynnisti 2022 käännöskirjallisuuden tilannetta paikkaamaan määräaikaisen maailmankirjallisuuden käännöstukiohjelman, 100 000 e / vuosi, joka mahdollistaa kymmenen teoksen julkaiseminen suomeksi vuosittain. Molemmat tuet samoin kuin Pohjoismaiden

ministerineuvoston käänntstuki (pohjoismaiselta kieleltä toiselle, vuotuinen yhteis- summa 472 000 euroa) on tarkoitettu kustantajille käännöspalkkioiden osa- tai kokonaisrahoitukseen. Nykyteatterin käsikirjoitusten kääntäminen suomeksi koki merkittävän takaiskun, kun valtio poisti Teatterin tiedotuskeskus TINFO:n 10 000 euron avustuksen käsikirjoitusten käännöstukeen 2025.

Ikkuna muualle maailmaan on aina ollut jo on edelleen tärkeä osa suomalaisen kirjallisuuden ja teatterin kokonaisuutta. Maailmankirjallisuuden saatavuus kansalliskielillä sekä kotoperäisillä vähemmistökielillä on jo vaarantunut tukien vähäisyyden vuoksi ja muiden kielten kuin englannin opiskelun ja osaamisen vähentyessä aukkoa ei edes voi kuvitella paikattavan alkukielisten teosten perehdyttämisen lisäämisellä. Tämän vuoksi esitetään FILL:lle suomentamistukeen 100 000 euron vuotuista lisärahoitusta, joka nostetaan 200 000 euroon Suomen Kulttuurirahaston Maailmankirjallisuus-ohjelman päätyttyä. Samalla lavennetaan avustuksen käyttöehtoja niin, että siitä voidaan myöntää käännöstukea myös maailmankirjallisuuden teosten kääntämiseksi kotoperäisille vähemmistökielille. Lisäksi esitetään 10 000 euron käännösavustuksen palauttamista TINFO:lle. Vaikutukset valtiontalouteen ovat aluksi 110 000 euroa vuodessa.

(Toimenpide- numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
15	Käsikirjoitustilauksien peruutuskorvaukset teatterien VOS-kelpoisuusehtoihin	Näytelmäkirjailijat Teatterit OKM	3.9.

Teatterin arvoketjussa näytelmäkirjailijat ovat haavoittuvimmassa asemassa ilman turvaa tilausten peruuntumisen varalle varsin myöhäisessäkin pisteessä. Jo päätetyn esitysajankohdan siirtyessä näytelmäkirjailijat eivät välttämättä saa mitään korvausta jo tehdystä työstä, joka voi olla usean vuoden työ lähes valmiiksi. Näytelmäkirjailijoiden ensisijainen asiakaskunta on VOS-puheteatterit, joille on annettu valtiosuuskelpoisuuden ehtona henkilöstöpolitiikkaa koskevia määräyksiä – jopa niin, että Lain esittävän taiteen edistämisestä 1082/2020 4 §:ssä määritellyistä valtiosuuskelpoisuuden ehdoista neljä kahdeksasta liittyy henkilöstöpolitiikkaan. OKM:n hakuohjeissa valtiosuuskelpoiseksi hakeutumisessa täsmennetään ammattimaisuuden osatekijänä mm., että hakijan ”henkilöstöpolitiikassa otetaan huomioon työnantajavelvoitteet ja virka- ja työehtosopimukset”.

Lisäksi on otettava huomioon, että nykyisellään millään lailla varmistamaton kotimaisen näytelmäkirjallisuuden edistäminen on kirjattu suoraan VOS-lain perusteluihin, joissa todetaan: ”Harkitessaan hakijan hyväksymistä valtionuteen oikeutetuksi ministeriö tarkastelee hakijan toimintaa myös siitä lähtökohdasta, miten se täyttää 1 a §:ssä säädetyt tavoitteet. Tavoitteena on, että teatteritoiminnan laatuun panostetaan muun muassa kehittämällä kansallista näyttämötaidetta, suomalaista teatteri-ilmaisua ja kotimaista näytelmäkirjallisuutta” (HE 132/2020).

Vaikka näytelmäkirjailijat harvoin ovat teatterien tilapäistä tai vakinaista henkilöstöä, heidän rinnastamisensa henkilöstöön ja sääntelyn ulottaminen myös näytelmäkirjailijoiden ja teatterien suhteeseen on perusteltua näytelmäkirjailijoiden keskeisen merkityksen ja heikon aseman tähden VOS-järjestelmän perustana olevan 3:1 § hengessä (”Lain tarkoituksena on edistää hyvinvointia, yhteisöllisyyttä ja osallisuutta”). Tämän vuoksi ehdotetaan, että esittävän taiteen valtionavustussäädöksiin lisätään valtionapukelpoisuuden ehtona määräykset pakollisesta peruutuskorvauksesta näytelmäkirjailijoiden tilauksista. Ehdotuksella ei ole valtiontaloudellisia vaikutuksia.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
16	Lukuaikapalveluista saatujen tekijäoikeustulojen informaation läpinäkyvyyden parantaminen.	Kustantajat Tekijät Lukuaikapalvelut	3.

Tekijänoikeuslain 404/1961 28a § määräyksen mukaan tekijällä on ”oikeus saada hyödyntämisestä asianmukainen ja oikeasuhtainen korvaus”. Erityisesti lukuaikapalvelujen korvauksien ei ole koettu täyttävän lain henkeä ja kirjainta. Kuten edellä on selostettu, tekijöiden ei ole helppo muodostaa käsitystä, kuinka paljon kustakin kirjasta kukin lukija on kuunnellut, jonka jälkeen olisi mahdollista arvioida saatujen korvauksien asianmukaisuutta ja oikeasuhtaisuutta. Suomen Kustannusyhdistys, Suomen tietokirjailijat ja Kirjailijaliitto ovat neuvotelleet alan hyvistä käytännöistä 2026 alussa. Voi olla, että epäkohdat ovat ratkeamassa näiden neuvottelujen seurauksena, mutta aika näyttää, kuinka käy. Hyvien käytäntöjen toteutumista tulisi seurata osapuolten yhteisillä seurantavälineillä ja vaikka kyseessä on sopimusvapauden piiriin kuuluvien asioiden tarkastelu, valtiovallankin olisi syytä olla tarvittaessa viimekätisesti myötävaikuttamassa hyvien käytäntöjen suuntaisten tavoitteiden toteutumiseen, perustuen taide- ja kulttuurivirastolain (511/2025)

2:1 §:än, jonka mukaan ”viraston tehtävänä on luoda edellytyksiä taiteen tekemiselle ja taiteilijoiden työskentelylle”. Ehdotuksella ei ole valtiontaloudellisia vaikutuksia.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
17	Kirjakauppojen ja kirjastojen opastetaulut tieliikenteeseen	Kirjakaupat	3.2.
		Kirjastot	5.
		LVM	
		Trafi	
		Kuvi	

Kirjakaupoilla ja kirjastoilla kuten Vinhan kirjakauppa Ruovedellä ja Keskustakirjasto Oodi voi olla merkittävä matkailullinen merkitys paikkakunnallaan. Matkailijavirtojen varmistaminen edellyttää – tarkkaan suunnitellun ja matkailuammattimaisesti toteutetun konseptin sekä tavanomaisen matkailumarkkinoinnin lisäksi – löydettävyyden parantamista niin digitaalisilla kuin fyysisilläkin alustoilla. Kun muillakin matkailukohteilla on löydettävyyden parantamiseksi omaa reittiätoitustaan, niin ehdotetaan, että otetaan käyttöön matkailullisesti merkittävän kirjakaupan ja kirjaston opastetaulu. Opastetauluista määrää tarkemmin tieliikennelaki (729/2018 81 § Opastusmerkki: Tienkäyttäjän opastusta ja suunnistusta varten käytetään opastusmerkkejä. Opastusmerkkien kuvat sekä niiden tarkoitus ja sijoittaminen lain liitteessä 3.6 ja 3.7.). Merkittävien taiteellisten nähtävyyksien viitoituskelpoisuuden suositustenantajana toimii Taide- ja kulttuurivirasto. Tämä kansallinen arviointimekanismi olisi syytä ulottaa myös uusien opastetaulujen piiriin. Ehdotuksella ei ole valtiontaloudellisia vaikutuksia.

(Toimenpide-numero)	Toimenpide-ehdotus	Kohderyhmät	Selonteon luku
18	Venäjänkielisen kirjallisuuden, erityisesti lasten- ja nuortenkirjallisuuden julkaisemisen tuki	Euroopan unioni	3.1.
		Kustantajat	7.4.2.

On olemassa suuri tarve venäjänkieliselle lasten- ja nuortenkirjallisuudelle, joka ei ole Venäjän sensuurille alisteista. Tämä tarve ei kuitenkaan rajoitu Suomeen, vaan tilanne on samanlainen kaikissa maissa, joissa on venäläistä diasporaa. Näin ollen toimenpiteetkin sopisivat luontevimmin ylikansallisella tasolla toteutettaviksi. Ehdotetaan, että ryhdytään toimiin, jotta Euroopan Unionin tuki-instrumenteista pystytään muodostamaan avustusohjelma venäjänkielisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden kirjoittamisen ja julkaisemisen tukemiseen EU:n alueella toimiville kirjailijoille ja kustantamoille. Tällä hetkellä tällaisia kustantamoja on tämän selvityksen arvion mukaan puolisen tusinaa. Toisaalta on todennäköistä, että tukiohjelma synnyttäisi uusia pienkustantamoja eurooppalaiselle markkinalle. Ukrainalaisen kirjallisuuden julkaisemiselle Ukrainan ulkopuolella diasporassa ei ole kevään 2026 tilanteen perusteella vastaavaa tarvetta.

9.3 Jatkoselvityskohteet

Seuraavia kokonaisuuksia ehdotetaan jatkoselvitysten kohteiksi niille toimijoille, joiden toimivaltaan kukin asiat kuuluvat ja/tai joita asiat koskevat:

19. TEKOÄLY. Tekoälyn kehityksen vaikutus kirja-alaan ja kirjallisuuteen on vielä vaikeasti arvioitavissa ja sen vuoksi tekoälyn merkitys kirja-alaan ja lukemiseen vaatii jatkuvaa seuranta- ja selvitystyötä. Suurten kielimallien tekoälylouhintateknologioiden, niiden toimintatapojen, käyttöalueiden ja kaupallistamisen levitessä nopeasti on syytä seurata, mikä vaikutus kehityksellä on tekijänoikeuteen, erityisesti tekijän yksinomaisen oikeuteen päättää teoksensa käytöstä sekä sitä koskevien poikkeusten toteutumiseen ja mahdollisiin uusiin säädöstarpeisiin. Erityisiä seurannan kohteita ovat myös käännösten tekijänoikeuden syntyyn liittyvä jälkieditoinnin ja koneavusteisuuden rajanmääritys, jotta ei synny tilanteita, joissa käänöksille ei synny lainkaan tekijänoikeuksia sen vuoksi, että jokin osa työstä on tehty tekoälyllä. Tärkeä on myös kysymys siitä, onko kuluttajalla oikeus tietää, missä määrin teosta tehtäessä (ja millä tavoin) on käytetty tekoälyä. Erilaisten kirjojen suositteluun, markkinointiin, viestintään ja vinkkaamiseen liittyvissä prosesseissa algoritmit kehittyvät myös yhä enemmän tekoälyavusteisiksi, ja tärkeää saattaa olla tehdä läpinäkyväksi, missä määrin ja millä tavoin julkisen vallan (kuten koulujen ja kirjastojen) kirjojen suosittelukäytännöt perustuvat tekoälyyn.
20. KIRJALLISUUDEN TIEDOTUSKESKUS. Selvitetään kirjallisuuden tiedotuskeskuksen tarvetta, toimintatapaa ja sijoituspaikkaa. Teatterilla, tanssilla ja sirkuksella on omat tiedotuskeskuksensa

ja musiikilla yhdistettynä vienninedistämiseen (Music Finland).

Näiden tehtävä on pääsääntöisesti toimia sekä koti- että ulkomaisen ammattilais- ja kuluttajayleisön sekä median kontaktipisteinä ja tuottaa systematisoitua tietoa kuten tilastoja. Erityisesti poikkeusoloissa kuten koronapandemian aikaan myös päätöksentekijöiden on helpompi koordinoita alaa koskevaa toimintaa, jos tieto alasta on keskitettyä. Kirjallisuudessa kaikki tämä on hajallaan eri toimijoilla ja monista alan keskeisistä logiikoista, arvoketjuista tai suoritekokonaisuuksista on vaikea saada ja löytää tietoa.

21. KIRJALLISUUSMATKAILU. Suomessa tehdään kulttuurimatkailun kehitystyötä laajalti (ks. Kulttuurimatkailun kansallisen kehittämisen tiekartta 2023), mutta hankkeet ovat pääosin irrallisia eivätkä useinkaan kirjallisuuden rakenteita, toimijoita tai kohteita tunnistavia. Samaan aikaan yksittäiset kirjallisuuskohteet (esim. Vinhan kirjakauppa, Helsingin keskustakirjasto Oodi, Kirjamuseo Pukstaavi, kirjailijoiden kotimuseot) toimivat vetovoimaisina matkailukohteina, kirjasosiaaliset tapahtumat keräävät ennätysyleisöjä, niin on perusteltua olettaa, että kirjallisuusmatkailulla on iso potentiaali altistaa kansalaisia kirjalle ja kirjallisuudelle ja siten kontributoida myös lukemisen edistämiseen. Kun vuonna 2026 on joka tapauksessa tarkoitus arvioida ensimmäisen kerran Kulttuurimatkailun tiekartan toimenpiteitä ja linjata, onko tiekartan toimenpiteitä tarpeen täydentää tai muuten päivittää, kirjallisuusmatkailun kehittämisen selvittäminen sopisi mainiosti tähän yhteyteen.
22. VARASTOKIRJASTON KAUKOLAINAUKSEN PALVELUMAKSUT. OKM:n linjauksen mukaisesti (aikaisintaan maaliskuussa 2026, asetuksen valmistelu vielä kesken) luovutaan käytännöstä, jolla Varastokirjasto maksaa lähettävän kirjaston rahtikulut ja pakkausmateriaalit. Muutos johtuu Varastokirjaston liittamisestä osaksi Kansallisarkistoa 1.1.2026 alkaen. OKM:n linjauksen taustalla on sen ja Varastokirjaston tulossopimus 2025, jonka mukaisesti Varastokirjaston tehtävänä on ollut selvittää palveluidensa maksullisuutta osana uutta varastokokonaisuutta. Kirjastokentällä pelätään, että nyt romuttuu vähitellen vakiintunut järjestelmä, jossa yleiset kirjastot ovat pienentäneet omia varastojaan luottaen siihen, että Varastokirjaston palvelut ovat saumatta saatavilla koko maahan. Muutoksen seurausten selvittäminen on keskeistä suomalaisen kirjastoverkon toimintatavan ja -kyvyn arvioinnille. Jos seurantaselvityksessä tulee ilmi, että järjestelmän toimintatapa, volyyymi tai suorituskyky kokonaisuutena heikentyy merkittävästi, on syytä harkita korjaustoimia järjestelmätasolla.

23. KUNTIEN HANKINNAT PAIKALLISILTA KIRJAKAUPOILTA. Julkisissa hankinnoissa on mahdollisuus hankinnat oikein organisoimalla pitää paikallistuntemuksen ja elinvoiman perusteella pienet paikalliset toimijat kilpailukykyisinä tavarantoimittajina. Asiasta on paljon kilpailuoikeudellista tutkimustietoa ja kunta-alalla on myös kokemuksia siitä, milloin tämä on tarkoituksenmukaista ja toimivaa. Kirjahankintojen osalta mitään kokonaiskuvaa paikallisten hankintojen mahdollisuuksista, eduista ja haitoista ei ole olemassa. Olisi paikallaan tehdä selvitys siitä, missä määrin kunnat käyttävät paikallisia kirjakauppoja oppimateriaalin hankintaan kokonaistaloudellisin perustein. Erityisesti paikallisaiheisen vähälevikkisen kirjallisuuden kirjastohankinnoissa keskitettyjen hankintaportaalien edut saattavat olla vähäisempiä. Paikallisilla julkisilla hankinnoilla voi olla positiivinen vaikutus kirjakauppaverkoston säilymisenä nykyisen laajuisena maakunnissa.
24. VALTAKUNNALLISEN E-KIRJASTON KOKOELMAKARTTUMA. Tällä hetkellä Valtakunnallinen e-kirjasto kokee, että se ei saa kustantajilta kaikkia oman kokoelmapolitiikkansa mukaisia lisenssejä joko ollenkaan tai kohtuulliseen hintaan. Toisaalta kirjastohankinnat formaatista riippumatta tehdään Suomessa pääsääntöisesti sopimusvapauden puitteissa; kirjastoihin liittyvät markkinamekanismien rajoitukset liittyvät vain tekijänoikeuteen. Kustantajilla ei ole sen enempää veloitteita tarjota tiettyyn hintaan tai ylipäättäen tarjota lisenssejä jollekin taholle. Valtaosassa e-kirjaston hankintoja on myös löydetty neuvotteluratkaisut nimikkeiden lisenssimääristä ja -hinnoista. Huolimatta lukuisista neuvotteluista yksittäisten toimijoiden kesken, on ilmeistä, että asiassa ei päästä riittävästi eteenpäin ilman, että asetetaan laajapohjainen työryhmä määrittelemään eri intressit yhteen sovittavaa kehityspolkua.
25. VENÄJÄNKIELISEN ÄIDINKIELEN JA KIRJALLISUUDEN OPPIMATERIAALIN SAATAVUUS. Koska on ilmennyt, että on epävarmaa, onko tätä saatavilla 1.1.2026 jälkeen, ja varsinkin muualta kuin Venäjältä, tehdään pikaisesti selvitys venäjänkielisen äidinkielen ja kirjallisuuden oppimateriaalin saatavuudesta ja saantikapeikkojen ratkaisemisesta.

Terminologiaa

Agenttuuri. Joko yksittäisenä agenttina tai agentuurissa toimiva välitystaho, joka edustussopimuksensa perusteella auttaa tekijänoikeuden haltijaa lisensoimaan oikeuksiaan. Suomalaiset kirjallisuusagentuurit toimivat lähinnä ulkomaiden käännösoikeuksien sekä dramatisointi- ja elokuva-oikeuksien parissa, mutta tekijät ja kustantamot asioivat suoraan keskenään ilman agentteja toisin kuin monissa muissa maissa. Näytelmäagentuurit edustavat kirjailijoita myös kotimaisten teatterien suuntaan. Agenttuurin liikevaihto koostuu agenttitoiminnasta, eli välitettävät tahot käyvät suoraan kauppaa keskenään.

E-kirja. Sähkökirja, jonka sisältö on tekstitiedostoina.

Formaatti. Kirjan julkaisumuoto: painettu eli paperiformaatti tai jompikumpi sähköisistä formaateista, e-kirja tai äänikirja. Kirjan sisältö on pääsääntöisesti sama kaikissa eri formaateissa. E-kirjoja on saatavilla useissa eri tiedostotyypeissa, joista osa on optimoitu tietyille laitteelle tai käyttöliittymälle.

Genre. Kirjallisuuslaji. Yleensä genrellä tarkoitetaan kauno- tai tietokirjallisuutta pienempää kokonaisuutta, kuten elämäkerrat tai dekkarit.

Hankintaportaali. Yleisten kirjastojen ostojärjestelmä, jossa kunkin nimekkeen hankinta tehdään siten, että nimekettä tarjoavien tarjoamaan kelpoisten tukku-kauppojen toimitusehdot ovat ostajien vertailtavissa, jolloin kutakin hankintaa ei tarvitse kilpailuttaa pitkän kaavan mukaan.

Hiljainen kirja. Kirja, jossa on vain kuvitusta eikä tekstiä ja jota käytetään lasten lukemaan oppimisen tukena.

Kaksikielinen kirja. Kirja, jonka teksti on esitetty identtisesti kahdella eri kielellä rinnakkain. Kaksikieliset kirjat voivat toimia kielenoppimisen tukena.

Kansalliskirjasto. Kussakin maassa kirjasto, jolla on keskitettyjä valtakunnallisia erityistehtäviä, kuten esim. vapaakaplevarastointi, tilastointi, ISBN-tunnusten jako, keskuskirjastonta toimiminen yms. Suomessa Kansalliskirjasto on leimallisesti kulttuuriperintöorganisaatio, joka välittää ja tuottaa tietosisältöjä sekä kehittää palveluja tutkimukselle, opiskelulle, kansalaisille ja yhteiskunnalle. Kansalliskirjastomme toimii yliopistolain 70 § perusteella Helsingin yliopiston yhteydessä.

Kirja. Erilaisissa formaateissa kuten paperi-, e- tai äänikirjana ilmestyvä julkisesti saatavalle tehty kirjallinen teos, joka ylittää teoskynnyksen ja johon on syntynyt tekijänoikeus. Kirjat ovat perusmuodossaan pääsääntöisesti joko pelkästään tekstiä tai tekstiä kuvituksineen.

Kaunokirjallisuus eli fiktio. Yleisen kirjallisuuden laji, jossa lukijan oletus on, että teksti on sepitettä silloinkin, kun se kertoo todellisuudenkaltaisista hahmoista ja tapahtumista.

Kirjailija. Kirjan kirjoittaja. Kirjailija ei ole suojattu ammattinimike, vaan kuka tahansa, joka on kirjoittanut julkaistun kirjan, voi kutsua itseään kirjailijaksi. Alalajeja ovat esim. kaunokirjailija, näytelmäkirjailija, runoilija, lastenkirjailija, nuortenkirjailija, tietokirjailija tai oppikirjailija. Kirjailijalle syntyy tekijänoikeus kirjoittamaansa kirjaan, mikä tarkoittaa ensisijaisesti päätösvaltaa siitä, miten kirja saatetaan yleisön saataville (millä ehdoilla julkaistaan), tekijänoikeuslaissa määritellyin lukuisin poikkeuksin. Sekä kirjailijajärjestöillä että apurahoja myöntävillä tahoilla on kriteerejä ammattimaiselle toiminnalle, esimerkiksi yksi tai kaksi julkaistua teosta, joihin ei välttämättä lasketa omakustanteita mukaan.

Kirjakauppa. Kirjoja yleisölle (kuluttaja-asiakkaat, yritykset ja yhteisöt, kirjastot yms.) myyvä erikoisvähittäiskauppa. Kirjakauppa voi olla joko fyysinen (ns. kivijalkakauppa) tai vain verkossa toimiva tai näiden yhdistelmä. Kirjakaupat voivat myös toimia ketjussa, joka voi olla omistuksellinen (kuten esim. Suomalainen kirjakauppa) tai vain yhteismarkkinoinnin ja/tai yhteisostoja hoitava itsenäisten yrittäjien ketju. Myös lukuaikapalvelut (verkossa kuukausimaksuisena tilauksena e- ja äänikirjojen käyttöoikeutta myyvä yritys) voidaan lukea kirjakauppoihin.

Kirjallisuus. Nykyisten, entisten ja tulevien kirjojen muodostama kokonaisuus.

Kirjallisuusvienti. Vienti jakautuu sekä fyysisen että sähköisen kirjan myyntiin ulkomaisille ostajille että julkaisuoikeuksien vientiin. Käytännössä Suomen kirjaviennistä puhuttaessa tarkoitetaan ulkomaan käänös- ja julkaisuoikeuksien vientiä. Nämä ovat eri asiat: esimerkiksi julkaisuoikeudet voidaan lisensoida erikseen Yhdysvaltoihin, Isoon-Britanniaan ja Australiaan, vaikka kussakin yhteydessä myytäisiin myös käännösoikeudet englanniksi.

Kirjasto. Alun perin kirjakokoelma, jossa kirjat on järjestetty jonkin johdonmukaisen periaatteen (luokitus) mukaan, nykyään myös laajoja informaatiopalveluja sekä kirjanlainauksen lisäksi myös muuta tavaralainausta samoilla periaatteilla

harjoittava laitos. Kirjastot jakautuvat yleisiin (kunnallisiin) kirjastoihin sekä erikoiskirjastoihin, yleiset kirjastot edelleen pääkirjastoihin, sivukirjastoihin ja laitoskirjastoihin. Yleiset kirjastot tekevät jalkautuvaa työtä erilaisiin laitoksiin

Kirjastopolku. Koulujen ohjelmat ja tavat tutustuttaa oppilaat yleisiin kirjastoihin ja niiden toimintaan.

Kirjatukkuri. Kustantajan ja kirjakaupan, kirjastojen sekä kuntien oppimateriaalihankintojen välissä oleva taho. Aiemmasta suurimmasta kirjatukusta, Kirjavälitys Oy:stä on kehittynyt kustantajien varastojen ulkoistamiseen erikoistunut logistiikkayhtiö, joka vastaa paperi-, e- ja äänikirjojen materiaalivirran hallinnasta kirjapainoista kirjakauppoihin ja kirjastoihin.

Kirjoitustaito. Ks. lukutaito, jonka rinnakkaistaito. Kirjoitustaidon rapautumisesta Suomessa lukutaidon tavoin on merkkejä, mutta tämä ei ole vielä herättänyt samanlaista laajaa huolestumista.

Koulukirjasto. Peruskoulun tai toisen asteen oppilaitoksen kirjasto, jota ylläpidetään koulun määrärahoilla. Koulukirjastotoiminta on vapaaehtoista ja pitkälti kiinni koulun varainkäytöstä.

Kuluttaja, ks. lukija.

Kustantamo. Liikeyritys, jonka päätoimiala on kirjankustannus. Kustantamo hankkii kustannussopimuksin ja käännösoikeuksin tekijänoikeuksia, joiden hyödyntäminen yleisölle myytävien tuotteiden ja palveluina on kustantamon ydinliiketoimintaa. Kustantamossa on yleensä vähintään kirjallinen, myynti-, markkinointi- ja viestintäosasto.

Kustannussopimus. Sopimus, jolla tekijä(t) luovuttaa kustantamolle oikeuden hyödyntää taloudellisesti kirjaa, johon tekijällä on tekijänoikeus. Kustannussopimuksia on monen tyyppisiä, mutta yleisimmin niissä määritellään tekijän taloudellinen korvaus rojaltiperusteisena kustantamon nettomyynnistä sekä mahdollinen ennakkomaksu tulevista rojalteista sekä ne formaatit ja mahdolliset käännös- tai muut oikeudet, joita kustantamolla on oikeus käyttää joko johonkin aika- tai muuhun ehtoon määritellyn määräisen ajanjakson tai pysyvästi.

Kuvittaja. Henkilö, jonka graafisesti toteuttama kuvitus muodostaa osan kirjan sisällöstä. Kansikuvan luojaa ei pidetä kirjan kuvittajana tai kirjan tekijänoikeuden haltijana. Kuvittaja ja tekijä jakavat yhdessä kirjan tekijänoikeudet joko erikseen sovituissa tai erikseen määäämättömässä suhteessa. Erityisesti lastenkirjallisuudessa kuvittajan asema on usein monilla tavoin tasavertainen kirjailijan kanssa.

Käännösoikeudet. Sopimus oikeudesta käännettä kirja määrätty(i)lle kohdekielelle ja/tai määrätulle alueelliselle territoriolle myytäväksi. Kansainvälinen käännösoikeuskauppa tapahtuu pitkälti kirjallisuusagentuurien välityksellä, usein kansainvälisten kirjamessujen yhteydessä.

Kääntäjä. Henkilö, joka kääntää kirjan lähtökieleltä kohdekielelle, yleensä äidinkielelleen. Kääntäjälle syntyy kääntämäänsä teokseen tekijänoikeus, jonka hän jakaa yhdessä alkuperäisen tekijänoikeuden haltijan kanssa. Kääntäjien alalajit määritellään joko käännettävän sisällön laadun mukaan, esim. av-kääntäjä, tai kohdekielen mukaan, esim. suomentaja ja ruotsintaja.

Lanu. Lasten- ja nuortenkirjallisuus.

Lukija eli kuluttaja. Kirjan loppukäyttäjä. Lukija voi saada kirjan haltuunsa ja käytettäväkseen eri tavoin, tämän selvityksen puitteissa tärkeimpinä tapoina joko ostamalla sen kappaleena (kaikki formaatit) tai ostamalla sen käyttöoikeuden luku-aikapalvelusta (sähköiset formaatit) tai lainaamalla sen kirjastosta (kaikki formaatit).

Lukutaito. Suppeimmillaan kyky lukea tekstiä, laajemmin kyky ymmärtää laajasti ja monikerroksisesti erilaisia tekstejä ja niiden suhdetta toisiinsa sekä yhteiskuntaan ja elämään, erityisesti kirjallisuuden tekstejä, mutta ei vain niitä. Uusia alalajeja ovat medialukutaito, jolla viitataan kykyyn ymmärtää syvällisemmin ja lähdekriittisesti joukkoviestimien sisältöjä, sekä monilukutaito, joka pitää sisällään myös digitaalisten välineiden eri tekstityypit erilaisissa käyttöliittymissä sekä näiden toimintalogiikat sekä ihmisen ja koneen vuorovaikutusmekanismit esimerkiksi asiointissa. Lukutaitoa mitataan useilla tutkimuksilla, joista kansainväliset standardoidut PISA ja PIRLS ovat tunnetuimmat.

Lukutaitohanke. Hanke, jonka tarkoitus on edistää lukutaitoa suppeaa laajemmassa mielessä.

Lukutaitostrategia. Useampien lukutaitohankkeiden suunnittelun, tavoitteenasetannan, mittaamisen, toteuttamisen ja raportoinnin kokonaisuus.

Market. Suurmyymälä, jonka ei-päivittäistavaraosastoista yksi on kirjaosasto. Marketkanava on tärkeä kirjanmyyntikanava.

Nide. Teoksen yksittäinen kappale, usein sama kuin arkikielen kirja.

Nimike. Teos, kirja, joka voidaan julkaista eri formaateissa.

Omakustanne. Kirja, jonka kirjoittaja julkaisee itse, yksityishenkilönä tai henkilöyhtiönä käyttämättä kustannusyhtiötä.

Oppimateriaali. Oppikirjallisuus (kirjoja eri formaateissa) sekä muu opetuksen tukena käytettävä oppikirjallisuuden funktion täyttävä, pääosin digitaalinen sisältö.

Painos. Yhdellä kertaa samasta teoksesta tuotettujen niteiden kokonaisuus. Kustantajat määrittelevät painoskoon pyrkimällä ennakoimaan menekin, mutta minimoimaan varastokulut. Aikaisemmin kotimaisen proosan ensipainos oli tyypillisesti 1000–1500 kappaletta, nykyisin yleisemmin noin 700 kappaletta. Uusintapainoksia otetaan joko muuttamattomina tai korjattuina arvioidun jatkokysynnän mukaan, kun ensipainos on myyty loppuun. Ks. myös tarvepainatus.

Paperikirja. Perinteinen, painettu kirja. Käytetään myös nimitystä printtikirja.

Residenssi. Työ- ja majoitustila tekijän tilapäiseen oleskeluun kotipaikkakunnan ulkopuolella keskittymisrauhan takaamiseksi. Residenssikäyttöön varta vasten tarkoitettujen ja ylläpidettyjen rakennusten lisäksi residenssijaksoksi käy mikä tahansa irtautuminen arjesta tyypillisimmin yhdestä viikosta puoleen vuoteen.

Sanataide. Kirjoittamisen opetusta kutsutaan taiteen perusopetuksen puitteissa sanataiteeksi. Termillä ei ole täsmällisiä, vakiintuneita merkityksiä.

Sähkökirja. Käsittää sekä tekstitiedostoina (joko lukulaitteella, tabletilla, älypuhelimella tai tietokoneella) luettavat e-kirjat että audiotiedostoina kuunneltavat äänikirjat.

Taide- ja kulttuurivirasto. Vuoden 2026 alussa aloittanut, kirjallisuuden merkittävimmän tukijan, valtiollisen Taiteen edistämiskeskuksen (Taike) työn jatkaja, lyhyemmin Kuvi.

Taiteen perusopetus. TPO. Ensi sijassa lapsille ja nuorille suunnattu taiteen harrastamisen koulutus, jossa on Opetushallituksen määrittelemissä opetussuunnitelmien perusteiden mukaiset opetussuunnitelmat ja oppimäärät sekä joissain tapauksissa myös tutkintoja yhdeksälle eri taiteenalalle, joista sanataide on yksi. Taiteen perusopetusta tuetaan vaihtelevin tavoin.

Tarvepainatus. Digipainoissa tilausten mukaan painaminen yksi niden kerrallaan, ts. ilman määrättyä painoskokoa. Varsinkin vähälevikkisten kirjojen yleistynyt painotapa. Tarvepainatus tulee kuitenkin perinteisiä menetelmiä kalliimmaksi noin 500 niteen painoskoosta ylöspäin.

Valtionosuus, VOS. Tietys kriteerit täyttävillä kulttuurilaitoksille, kuten teattereille orkestereille ja taiteen perusopetuksen oppilaitoksille näiden perustoimintaan valtion budjetista myönnettävä lakisääteinen rahoitus. Tämän lisäksi muille vastaaville toimijoille vastaavaan perustoimintaan myönnettään harkinnanvaraisia avustuksia.

Yleinen kirjallisuus. Muu kirjallisuus kuin oppimateriaalit eli kaunokirjallisuus, lasten- ja nuorten kirjallisuus ja tietokirjallisuus.

Yleinen kirjasto. Kirjastolaissa määritelty kunnallinen kirjasto, jonka käyttö on ilmaista ja pääsääntöisesti sallittua kaikille.

Äänikirja. Äänikirjaa kuunnellaan joko erikoistuneesta lukuaikapalvelusta tai yksittäisenä tiedostona miltä tahansa digitaalista ääntä toistavalla laitteella. Äänikirjassa on yksinkertaisimmillaan paperikirjan sisältö luettuna ääneen sekä vähäinen määrä metatietoa. Äänikirjaa, johon on lisätty äänitehosteita ja/tai jossa on useampia lukijoita, kutsutaan rikastetuksi. Raja rikastetun äänikirjan ja kuunnelman (audi draama) tai audiofeaturen (jotka eivät ole kirjoja) välillä on liukuva. Arvonlisäveron määräytymisen kannalta on kuitenkin merkitystä sillä, milloin äänikirja tulkitaan kirjaksi.

Kirjalliset ja verkkolähteet

- Aalho, Jukka: Myydyimmät suomalaiset kirjat 2000–2017. 12 miljoonaa kirjaa, 93 kirjailijaa, 1 suunta. <https://kertojanaani.fi/myydyimmat-suomalaiset-kirjat/>
- Ahola, Suvi: Lukupiirien Suomi. Yhteisöllistä lukemista 149 suomalaisessa lukupiirissä 2009.
- Aikuisten heikko lukutaito on esteenä työllistymiselle, arvioivat työllisyyspalvelujen asiantuntijat. Verkkoartikkeli. <https://lukukeskus.fi/tyollisyyspalvelut-selvitys/> 25.4.2023.
- Capstick, T. (toim.): Language for resilience: Cross-disciplinary perspectives on the role of language in enhancing the resilience of refugees and host communities. British Council 2018.
- Cummins, J.: Rethinking the education of multilingual learners: A critical analysis of theoretical concepts. Multilingual Matters and Channel View Publications. 2021.
- Dee, Katherine: Inside the Amazon Slop King's \$3M Hustle, <http://www.piratewires.com> 9.9.2025.
- Ekholm, Kai & Repo, Yrjö: Kirja tienhaarassa vuonna 2020. Gaudeamus 2010.
- Ekström, Nora: Kirjoittamisen opettajan kertomus. Kirjoittamisen opettamisesta kognitiiviselta pohjalta. Jyväskylä Studies in Humanities 160. Jyväskylän yliopisto 2011.
- Eskola, Katariina: Lukijoiden kirjallisuus Sinuhesta Sonja O:hon. Tammi 1990.
- European Writers' Council: WRITERS' CONTRACTS. An Overview of Contractual Clauses in Publishing Agreements in the European Book Sector. 2024 SURVEY RESULTS. Contracts, Remuneration and Transparency. GENRE: FICTION. 2024.
- Fixed Book Price, explained. International Publishers Association. <https://internationalpublishers.org/fixed-book-price-explained/> 12.12.2013.
- Hageberg, Arne Olav: Finland bruker seks gongar så mykje som Tyskland på folkebibliotek. Bok & Bibliotek 4/2022.
- Hakamäki-Stylman, Veera; Hievanen, Raisa; Aaltola, Maija; Anttila, Ari-Pekka; Keränen, Hannele Keränen; Nurkka, Niina; Peteri, Saila; Ranta, Kari; Riihimäki, Sini; Stadius, Annika; Tammilehto, Mika & Kaihari, Jerome: AMIKSESTA AMMATTIKORKEAKOULUUN. Arviointi ammatillisen koulutuksen tuottamista valmiuksista suhteessa ammattikorkeakouluopintojen vaatimuksiin. Kansallinen koulutuksen arviointikeskus. Julkaisut 2:2024.

- Hanifi, Riitta: Lukeminen muutoksessa. Teoksessa Hanifi, Riitta; Haaramo, Juha & Saarenmaa, Kaisa (toim.): Mitä kuuluu vapaa-aikaan? Tutkimus, tieto ja tulkinnat. Helsinki: Tilastokeskus, 133–158. 2021.
- Harju, Elina; Savolainen, Jussi; Rasku, Tuija & Sonja Viinikainen: Liikkuvat sote-palvelut. Hankkeen loppuraportti. Tampereen ammattikorkakoulu 2023.
- Haverinen, Elisa: Selkokielen tarvearvio 2025. Selkokeskus, Kehitysvammaliitto ry 2025.
- Heikkilä, Riie: Lukeminen liittyy vahvasti koulutustasoon. Helsingin Sanomat 9.1.2022.
- Heikkilä, Riie: Miksi lakkasimme lukemasta. Sosiologinen tulkinta lukemisen muutoksesta. Gaudeamus 2024.
- Heikkilä, Riie: Lukeminen vähenee ja eriytyy – miten lasten lukemista pitäisi tässä valossa ymmärtää? Esitelmä Ibbby Finlandin seminaarissa Saduista someen – lasten- ja nuortenkirja mediassa 7.11.2025.
- Heilä-Ylikallio, Ria & Lundell, Sofie (toim.); Ekman, Ida; Forsberg, Camilla; Heilä-Ylikallio, Ria; Höglund, Heidi; Jusslin, Sofia; Lundell, Sofie; Martens-Seppelin, Monica; Nordenstam, Anna; Pulls, Sofia; Tjärü, Sofie; von Wendt, Katja & Österlund, Mia: Utveckling av utbildning i ordkonst: Slutrapport över projekt SKAPA ordkonst vid Åbo Akademi 2023–2025. Åbo Akademi 2026.
- Hiltunen, Jenna; Ahonen, Arto; Hienonen, Ninja; Kauppinen, Heli; Kotila, Jenni; Lehtola, Piia; Leino, Kaisa; Lintuvuori, Meri; Nissinen, Kari; Puhakka, Eija; Sirén, Marjo; Vainikainen, Mari-Pauliina & Vettenranta, Jouni: PISA 2022 ensituloksia. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2023.
- Hosseini, Silvia: Oikein pitkä tie. Helsingin Sanomat 2.1.2022.
- Huotilainen, Minna: Aivotutkija kannustaa sekä lukemaan että kuuntelemaan. HS Teema 6/2022.
- Hämäläinen, Karo: Paluumatkalla kansakunnan kaapin päälle? Kirjailijat ovat taiteen arvostetuimmista. Kirjailijan päiväkirja -blogi. Suomen Kuvalehti 6.6.2018.
- Hänninen, Ville (toim.): Sarjakuvan paikka. Kutikuti ry 2024.
- Ihanamäki, Satu; Kontiainen, Kristiina; Launonen, Virpi; Kummala-Mustonen, Merja; Toukonen, Jonna; Ojaranta, Anu; Ahlroth, Susanne & Taskinen, Tapio: Lukutaitostrategia ja lukemisen edistäminen yleisten kirjastojen toiminnassa. Peruspalveluarviointi 2023. Lapin aluehallintovirasto, Opetus- ja kulttuuritoimi. Aluehallintovirastojen julkaisuja 243/2024.
- Jäämaa, Toni; Hämäläinen, Riitta & Pilviö, Eeva: Monikielisten kirjastopalvelujen valtakunnallinen tila ja kehittäminen. Monikielisen kirjaston selvitys. Monikielinen kirjasto 2020.
- Kallio, Katja; Lindstedt, Laura; Pulkkinen, Riikka ym.: Avoin kirje suomalaisen kirjallisuuden puolesta. 2024. <https://kirjailijoidenavoinkirje.wordpress.com>
- Kansalliskirjaston julkaisutilasto Kirjat 2000-, 2025.

- Kielipoliittinen ohjelma. Valtioneuvoston periaatepäätös. Valtioneuvoston julkaisuja 2022:51
- Knulst, W. & Kraaykamp, G.: Trends in leisure reading: Forty years of research on reading in the Netherlands. *Poetics* 26: 21–41. 1998.
- Kohvakka, Rauli: Kirjan menestystarinoita. Teoksessa Tilastokeskuksen Hyvinvointikatsaus 2/2007.
- Kulttuurimatkailun kansallisen kehittämisen tiekartta. Opetus- ja kulttuuriministeriö Helsinki 2023.
- Kulttuuripoliittinen selonteko. Valtioneuvoston julkaisuja 2024:55.
- Kulturministeriet: Bogen og litteraturens vilkår 2022. Bogpanelets årsrapport.
- Languages matter: global guidance on multilingual education. UNESCO 2025.
- La Rosa, Lotta-Sofia: Nuoret lukijat kirjakulttuurin murroksessa. Helsingin yliopiston kasvatustieteellinen tiedekunta. Akateeminen väitöskirja. 2023.
- Lenhard, W., Schroeders, U. & Lenhard, A.: Equivalence of screen versus print reading comprehension depends on task complexity and proficiency. *Discourse Processes* 54:5–6, 427–445. 2017.
- Lindstedt, Jouko: Romanikielen kielipoliittinen ohjelma. Helsingin yliopisto ja romanikielen lautakunta. Romanikulttuuripalvelujen kehittämispäivät 1.-2.12.2011.
- Malin, Antero; Sulkunen, Sari & Laine, Kati: PIAAC 2012. Kansainvälisen aikuistutkimuksen ensituloksia. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2013:19.
- Mannonen, Joonas; Nissinen, Kari; Virolainen, Maarit & Rautopuro, Juhani: Suomen 16–65-vuotiaiden tiedonkäsittelyn perustaidot ovat kansainvälisesti huipputasolla – Kansainvälisen aikuisten taitotutkimuksen (PIAAC II) 2023 tuloksia. Ensituloksia lyhyesti. Opetus- ja kulttuuriministeriö ja työ- ja elinkeinoministeriö 2024.
- Manu, Samuli; Vainio, Anna; Nyman, Juho; Tunkkari, Iina & Siltanen, Kirsi: Yleisten kirjastojen alueellinen kehittämistehtävä : Selvitys vaikutuksista ja kehittämistarpeista. Opetus- ja kulttuuriministeriö 2025.
- Mitä kuuluu, kirjastolainen? Kirjastoalan työntekijäselvitys 2024. Suomen kirjasto-seura 2024.
- Mäkelä, Suositun äänikirjapalvelun asiakkaiden tilauksia ”paranneltiin” – samalla hinnalla saa vähemmän kuunteluaikaa. Verkkoartikkeli. Yle 2024. <https://yle.fi/a/74-20091344>
- Niskanen, Lauri A.: Kone kaunokirjallisuuden kääntäjänä. *Parnasso* 1/2024.
- Nurmela, Sakari: Suomalaiset ja kirjastot 2023. Kantar Public. Suomen kirjastoseura 2023.
- Nyysölä, Kari & Packalen, Petra: Mitä tilastot kertovat oppimistulosten laskun taustoista? Blogi. *Oph.fi* 2.4.2025.
- Ojalainen, Jasmin: ”Tykinruokaa teollisuuteen.” *Amista* tehostetaan työelämän nimissä, vaikka tehtävä on myös sivistää. *Uusi Juttu* 26.5.2025.
- Owal Group: Suomi/ruotsi toisena kielenä -opetuksen nykytilan arviointi, 2022.
- Piha, Kirsi: Levoton lukija. *WSOY*, 2023.

- Pilppula, Rebekka: Seutukirjasto tuo säästöjä ja vaikuttavuutta. Teoksessa: Sandelius, Ninni (toim.): Hyötyä, tietoa, elämyksiä – kirjastojen vaikuttavuuden ulottuvuuksia. Kuntaliitto 2016.
- Pousar, Jarl: Suomalaisen kirjan historia. Kirjastotiede ja informatiikka 6 (3), s. 83—86, 1987.
- Raevaara, Tiina: Julkisuudessa tietokirja on pelkkä aihe. Parnasso 5/2025.
- Riihinen, Eleonoora: Lukemisen fiilistely on ihanaa ja ennen kaikkea tosi tärkeää. 2025. <https://eleonoorariihinen.substack.com>
- Rojas, Alejandro: How Movies Increasingly Drive Streaming Revenue. The Hollywood Reporter 10.10.2025.
- Salusjärvi, Aleksis: Vankilassa huomaa lukutaidon merkityksen. HS Teema 6/2022. skat.dk <https://info.skat.dk/data.aspx?oid=2460662&lang=da> (Forfatter - Biblioteks-penge ikke momspligtige – royalties momsfristaget) 2026.
- Stenroos, Marko: Suomen Romanipoliittinen ohjelma (Rompo) 2023–2030. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos & Romaniasiaan neuvottelukunta. STM 2023.
- Suomalainen, Roosa: ”En mikään sunnuntailueskelija, vaikka sekin on ihan ok.” Kirjojen lukemisen sosiokulttuuriset merkitykset. Helsingin yliopiston humanistinen tiedekunta. Akateeminen väitöskirja. 2025.
- Suomen romanikielen elvytysohjelma toimenpide-esityksineen. Mo džii vel romani tšimb! Eläköön romanikieli! Opetushallitus, Raportit ja selvitykset 2022:6.
- Suomi lukee 2025. Kirjakauppaliitto ja Suomen Kustannusyhdistys 2025.
- Suomi, Marko: Aino-Maria Savolainen – Kritiikkien kirjoittaminen ja oma media. 2025. <https://takakansi.fi>
- Tervonen, Kaisu: Varoittamattomia kirjoja. Kirjastolehti 2025.
- Thomas, W.P. & Collier, V.: A national study of school effectiveness for language minority students’ long-term academic achievement. University of California Santa Cruz 2002.
- Tiainen, Heli; Heikkinen, Maami; Kontunen, Kaija; Lavaste, Anna-Elina; Nysten, Leif; Seilo, Marja-Leena; Välihalo, Carita & Korkeakoski, Esko: Taiteen perusopetuksen opetussuunnitelmien perusteiden ja pedagogiikan toimivuus. Koulutuksen arviointineuvosto 2012.
- Tilastokeskus: Suomen virallinen tilasto (SVT): Vapaa-ajan osallistuminen [verkköjulkaisu]. Lukemisen muutokset 2017, päivitetty 2022.
- Toivonen, Timo: Cohorts and reading time on the basis of the Finnish time data 1979–2009. Finnish Journal of Social Research 6, 15–23. 2013.
- Uusitalo, Mari: Opettaja näkee lukutaidon polarisoitumisen. HS Teema 6/2022.
- Vaarne, Ville: Pääkirjoitus: Kirjaston sensuurin kannattajat huomasivat sanojen voiman. Kirjastolehti 25.11.2025.
- Valajärvi, Anni: Esiselvitys taiteen perusopetuksessa saavutetun osaamisen tunnistamisen ja tunnustamisen edistämisestä. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2021:48.

- Wallenius, Tommi: Tietokirjailijan elämää – Suomen tietokirjailijat ry:n jäsentutkimus, Suomen tietokirjailijat 2023.
- Valtion kotoutumisen edistämishjelma2025–20277.
- Vasantola, Satu: Käännösten kuninkaat: dekkari ja viihde. HS Teema 6/2022.
- Viita-aho, Marjaana (toim); Liina-Kaisa Tynkkynen, Liina-Kaisa; Paatela, Satu Paatela; Aalto, Anna-Mari; Keskimäki, Ilmo; Nykänen, Eeva; Peltola, Mikko; Sinervo, Timo & Tammi, Tuukka: Tilannekuvia hyvinvointialueilta – muutokset palvelujärjestelmässä sote-uudistuksen alkuvuosina. THL:n raportteja 3/2025.
- WRITERS' CONTRACTS. An Overview of Contractual Clauses in Publishing Agreements in the European Book Sector. 2024 SURVEY RESULTS. Contracts, Remuneration and Transparency. GENRE: FICTION. European Writers' Council 2024.
- Zeising, Tobias: The development of the German book market and why it is facing massive challenges. Lesestunden-blogi 7.8.2024.

OPETUS- JA
KULTTUURIMINISTERIÖ

Meritullinkatu 10
PL 29, 00023 Valtioneuvosto
p. 0295 16001
okm.fi

ISSN 1799-0351 PDF
ISBN 978-952-415-158-0 PDF